STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 10013

YEHOASHES TANAKH-IBERZETSUNG

Judah Rosenthal

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ד״ר יהודה ראָזענטאַל

יהואָשעס תנך־איבערזעצונג

אַן אַנאַליטישע אויספאָרשונג

ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — ייִוואָ
ניו־יאָרק
1951

סעפּאַראַטער אָפּדרוק פֿון ייִוואָ־בלעטער, ב׳ XXXIV, 1950.

JUDAH ROSENTHAL

THE YIDDISH TRANSLATION OF THE BIBLE BY YEHOASH

Printed in U.S.A.

129

געהייליקט דעם ליכטיקן אָנדענק פֿון דעם
פֿריצײַטיק פֿאַרשטאָרבענעם תּנך־פֿאָרשער
פּראָפֿ׳ שמואל י. פֿייגין ז״ל.

הקדמה

די תּנך־איבערזעצונג פֿון יהואָשן איז שוין פֿאַכמעניש אַנאַליזירט געוואָרן פֿון פֿאַרשיידענע שטאַנדפּונקטן. באַלד נאָכן אַרויסגיין פֿון דער חומש־איבערזעצונג האָט יוסף ריידער פֿאַרעפֿנטלעכט אַ קורצע אָבער פֿאַכמענישע רעצענזיע.[1] נאָכן אַרויסגיין פֿון דער נבֿיאים־איבערזעצונג האָט שמואל י. פֿייגין פֿאַרעפֿנטלעכט אַ לענגערע אויספֿירלעכע און גרינטלעכע אַרבעט וועגן דעם ווערק.[2] חיים ספּיוואַק האָט נאָך אין 1928 פֿאַרעפֿנטלעכט אַ פֿילאָלאָגישע שטודיע וועגן יהואָשעס חומש־איבערזעצונג.[3] ער האָט אויפֿגעציילט אַלע אַלטע (אַרכאַישע) און נײַע ווערטער וואָס יהואָש האָט אַרײַנגעפֿירט. נאָך דעם ווי די כּתובֿים־איבערזעצונג איז אַרויס האָט יצחק ריבקינד פֿאַרעפֿנטלעכט אַ כּוללדיקע אָפּשאַצונג.[4]

מיט דער פֿאַרעפֿנטלעכונג פֿון דער נײַער אויסגאַבע פֿון טעקסט צוזאַמען מיט דער ייִדישער איבערזעצונג איז מקוים געוואָרן יהואָשעס ווונטש און חלום, אַז זײַן איבערזעצונג זאָל דינען ווי אַ תּרגום צום טעקסט.[5] דער העברעיִשער טעקסט פֿון תּנך איז זייער זאָרגעוודיק איבערגעקוקט געוואָרן פֿון הרבֿ חיים־מרדכי ברעכער, אַ גרויסער קענער פֿון דער מסורה. צום סוף פֿון יעדן באַנד האָט הרבֿ ברעכער מוסיף געווען הערות, וואָס ווײַזן אויף זײַן גרויס בקיאות. די פֿאַרעפֿנטלעכונג פֿון דער נײַער אויסגאַבע, איז אַ גענוגנדיקע סיבה אויף ס׳נײַ צו אַנאַליזירן דאָס דאָזיקע גרויסע ווערק.

---

[1] יוסף ריידר, „תרגום התורה ליהואש״, שבילי החנוך, שנה ב (כסלו־טבת, תרפח), ז׳ שיד א״וו.

[2] שמואל י. פֿייגין, „יהואָשעס ייִדישע איבערזעצונג פֿון תּנך״, צוקונפֿט, 1930, ז׳ 355 א״וו.

[3] חיים ספּיוואַק, „אַלטע און נײַע ווערטער אין יהואָשעס ייִדישן חומש״, פֿילאָלאָגישע שריפֿטן, ייִוואָ, ב׳ II (ווילנע, 1928), ז׳ 55 א״וו.

[4] יצחק ריבקינד, „יהואָשעס תּנך־איבערזעצונג אין ליכט פֿון דער צײַט״, צוקונפֿט, 1937, ז׳ 83 א״וו. זען אויך די רעצענזיע פֿון:

Harry Orlinsky, "Yehoash's Yiddish Translation of the Bible," *Journal of Biblical Literature*, LX (1941), 173 ff.

אַ פֿולשטענדיקע ביבליאָגראַפֿיע פֿון רעצענזיעס פֿון יהואָשעס תּנך־איבערזעצונג קאָן מען געפֿינען בײַ בערטשי וויטקעוויץ: יהואָש. אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון זײַנע שריפֿטן (קליוולאַנד, 1944), ז׳ 209 א״וו, 327 א״וו.

[5] „אַ הילפֿבוך אין דעם שטודיום פֿון דעם העברעיִשן אָריגינאַל״. זען זײַן הקדמה צו דער ערשטער אויסגאַבע פֿון ישעיה, 1910.

אַפּילו ווען מען זאָל נישט מסכּים זײַן מיט דער מיינונג פֿון איינעם פֿון יהואָשעס גרויסע פֿאַרערערס, פֿון חיים ספּיוואַקן, וואָס האָט געשריבן אַז יהואָש איז געווען „דער גרעסטער פֿון אַלע תּנך־איבערזעצערס פֿון אַלע צײַטן",[6] מוז מען דאָך צוגעבן אַז יהואָשעס ווערק איז געווען אַ קאָלאָסאַלער אויפֿטו.

תּנך־איבערזעצונגען, סײַ ייִדישע און סײַ נישט־ייִדישע, גייען אַרויס אין אונדזער צײַט זייער אָפֿט און זײַנען שוין נישט עפּאָכע שאַפֿנדיקע געשעענישן ווי אין דער פֿאַרגאַנגענהייט. יהואָשעס איבערזעצונג איז אָבער די ערשטע ייִדישע וויסנשאַפֿטלעכע איבערזעצונג פֿון גאַנצן תּנך. זי פֿאַרנעמט צוליב דעם אַ באַזונדער פּלאַץ אין דער ייִדישער ליטעראַטור און פֿאַרדינט אַ ספּעציעלע באַהאַנדלונג.

וועגן די חבֿלי לידה פֿון דער דאָזיקער איבערזעצונג, איבער וועלכער יהואָש האָט געאַרבעט כּמעט צוואַנציק יאָר, אינפֿאָרמירט אונדז צום בעסטן זײַן קאָרעספּאָנדענץ מיט ש. ניגערן. עס איז צוליב דעם וויכטיק צו ציטירן גרעסערע אויסצוגן פֿון איר.

אין אַ בריוו פֿון 18טן אויגוסט 1921 שרײַבט יהואָש צו ניגערן:

...געאַרבעט האָב איך אַ גאַנצן זומער מער ווי ווען עס איז אין מײַן לעבן. פֿון אין דער פֿרי ביז שפּעט, זייער שפּעט, אין דער נאַכט. און איך גלייב אין דער אַרבעט און איך האָב ליב די זאַך, איבער וועלכער איך אַרבעט. שפּיר איך דאָך די גאַנצע צײַט, אַז דאָס איז אַן אונטערדריקונג אָדער אַ טייטונג פֿון אַנדערע פֿרישע ספּאָנטאַנע זאַכן, און דאָ גנבֿענען זיך אַרײַן אַזוי ווי נאָגנדיקע ווערעם ספֿקות, פֿראַגעס, אומזיכערקייטן, און די אַרבעט איז אַ ים, אַ ים פֿון לויטער דעטאַלן. ווינציק איז מיר פֿאַרגינען מיט דעם גאַנצן וואָלד זיך פֿאַרנעמען, הנאה האָבן פֿון דעם פֿאַרצווײַגטן רײַכטום, אין דער פֿילבלעטערקייט פֿון דעם גאַנצן. עס איז שטענדיק אַן איבערקוקן און איבערזוכן און צו רעכט מאַכן צווײַג פֿאַר צווײַג, בלאַט פֿאַר בלאַט, איטלעך פֿעדערל אין אַ בלאַט.

אפֿשר וויל איך איבער הויפּט שאַפֿן אַ זאַך וואָס איז נישט מעגלעך. ניט שווער איז צו מאַכן אַ שיינעם פֿרײַ איבערגעזעצטן תּנך און נישט זייער שווער איז אויסצוטײַטשן דעם תּנך וויסנשאַפֿטלעך גענוי לויט די לעצטע פֿאָרשונגען. אָבער צו קאָמבינירן דיביידע איז אפֿשר איבער מײַנע כּוחות. איך האָב צוליב דעם כּבֿוד פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, וועלכער מען וואַרפֿט געוויינטלעך פֿאָר, און מיט רעכט, איר אייבערפֿלעכלעכקייט, איר פּאָפּולאַריזאַטאָרישע אומגרינטלעכקייט, צוליב דעם כּבֿוד פֿון אונדזער ליטעראַטור האָב איך געוואָלט שאַפֿן אַ גרינטלעכע זאַך, אַ ביבל וואָס זאָל אין אירע אויסטײַטשונגען שטיין אין איין ראַנג מיט די בעסטע און נײַסטע פֿון אַלע לשונות, און צו דער אייגענער צײַט וויל איך אַ שיינעם תּנך, אין אַ שיינעם ייִדיש, וואָס זאָל קענען פֿאַרבלײַבן דער קלאַסישער הויפּטשאַץ פֿון דער שפּראַך פֿאַר קומענדיקע דורות. גענויקייט, שיינקייט און לעזעוודיקייט — די דרײַ וויל איך דערגרייכן. איך מאַך איצט אַ לעצטע רעוויזיע. דאָס וועט נעמען נאָך אַ פּאָר חדשים.

...צײַטנווײַז נעם איך אַ בוך פֿון תּנך אין האַנט און לייען און מיר דאַכט אַז איך האָב געפֿונען דעם טאָן און דעם אופֿן און אַז מיר איז געלונגען. און צו אַנדערע צײַטן וואָלט איך זיך אַליין געקענט צעבײַסן און מיר דאַכט זיך אַז איך האָב נישט דערגרייכט און מיר איז נישט געלונגען. וואָלט איך איצט געדאַרפֿט אָנהייבן די אַרבעט, וואָלט איך דאָס בשום אופֿן ניט געטאָן. דאָס ווייס איך.

...ווען איך וועל לעבן לאַנג גענוג, וועל איך אַליין אויך אפֿשר פּרובירן אויספּעקלען מײַנע טראַכטענישן און טרוימענישן וועגן תּנך.

[6] חיים ספּיוואַק, דצ״וו, ז׳ 56.

וואָרעם דער תּנך איז מער ווי אַ בוך. עס איז דאָס לעבן. עס איז געוואָרן וואָס מענטשן האָבן געוואָלט עס זאָל ווערן. עס איז נישט דער אַקס, נאָר אויך דער ראָד, ניט דער קערן אין דער ערד, נאָר אויך דאָס גאַנצע פֿעלד און די גאַנצע ערד און ער שפּראָצט.[7]

דעם 15טן אָקטאָבער 1922 שרײַבט יהואָש פֿאַרצווייפֿלט: „וועגן מײַן אומגליקלעכער איבערזעצונג האָב איך אַ סך יסורים. אפֿשר איז די גאַנצע זאַך אַ פֿאַרשווערונג”.

דעם 20סטן סעפּטעמבער 1926 שרײַבט ער צו זײַן פֿרײַנד בערטשי וויטקעוויץ:

טײַערער בערטשי: איך בין צעבראָכן פֿיזיש און ווער אַלץ שוואַכער. אינעווייניק איז מיר ליכטיק. איך האָב נאָר איין אינטערעס און דאָס איז צו ענדיקן די אַרבעט. אפֿשר מער אין דעם ענדיקן ווי אין דער אַרבעט גופֿא.[8]

איבער די מעטאָדן, וואָס ער האָט אָנגעווענדט בײַ דער איבערזעצונג, האָט זיך יהואָש ווייניק אַרויסגעזאָגט. אין אַ בריוו צו ניגערן פֿון 21סטן אָקטאָבער 1922 שרײַבט ער:

דערקלערן כאָטש אין אַ פּאָר ווערטער מײַנע מעטאָדן און כּללים האָב איך אוודאי געדאַרפֿט. אָבער איך בין איצטער פֿאַרטרונקען אין אַרבעט איבער מײַנע נאָטיצן און בכלל שלײַפֿן און פּאָלירן, און די געזונט איז צרהדיק. מוז מען זיך עקאָנאָמיזירן. אפֿשר שפּעטער.[9]

אָבער שפּעטער איז ער שוין צו דעם נישט געקומען.

חוץ אין דער דערמאָנטער קאָרעספּאָנדענץ מיט ניגערן האָט יהואָש זיך עטלעכע מאָל זייער קורץ אַרויסגעזאָגט וועגן זײַן איבערזעצונג: אין דער הקדמה צו דער ערשטער איבערזעצונג פֿון ישעיה (ניו־יאָרק, 1910); אין דער הקדמה צו דער נײַער אויסגאַבע פֿון גאַנצן תּנך; אין אַ בריוו צו די ליטעראַרישע בלעטער און אין אַ רעפֿעראַט וועגן תּנך, אָפּגעדרוקט אין די ליטעראַרישע בלעטער א״ב „דער תּנך — דאָס מענטשלעכע בוך, דער בונד צווישן פֿעלקער”.

אין דער הקדמה צו דער ערשטער איבערזעצונג פֿון ישעיה, וואָס ער האָט שפּעטער געפּסלט, האָט יהואָש געשריבן אַז ער שטעלט זיך די ווײַטערדיקע צוויי אויפֿגאַבעס: ראשית, אויפֿצוזיגלען דעם ספֿר הספֿרים, וואָס איז

פֿאַר פֿיל פֿון אונדזערע ברידער און שוועסטער, פֿאַר די יעניקע וואָס פֿאַרשטייען נישט העברעיִש גענוג צו לעזן דעם תּנך אין אָריגינאַל און זײַנען צו פֿאַרגעשריטן זיך צו באַנוצן מיט די אַלטמאָדישע יִדיש־טײַטשע איבערזעצונגען, געווען ביז איצט אַ פֿאַרזיגלט בוך... [שנית,] קען די איבערזעצונג, אויסער איר אויבן דערמאָנטן צוועק, אויך באַנוצט ווערן אַלס אַ הילפֿבוך אין דעם שטודיום פֿון דעם העברעיִשן אָריגינאַל.[10]

אין דער הקדמה צו דער נײַער איבערזעצונג פֿון תּנך שרײַבט יהואָש:

די שאַפֿונג פֿון אַ יִדישן תּנך איז בײַ מיר געווען דער חלום פֿון אַ לעבן. דאָס איז געווען אַ טאָפּעלע ליבשאַפֿט. פֿון איין זײַט צו דעם שענסטן מענטשלעכסטן בוך פֿון יִדישן פֿאָלק און פֿון אַלע פֿעלקער און פֿון דער אַנדערער זײַט צו אונדזער יִדישן לשון... איך האָב צו זיך געזאָגט: אַ תּנך אין יִדיש, אַ תּנך וואָס זאָל אָנגענומען ווערן ווי אַ

[7] ש. ניגער, „יהואָשעס בריוו”, יאָרבוך פֿון אַמאָפּטײל, ב׳ I (ניו־יאָרק, 1938), ז׳ 322 א״וו.

[8] יהואָשעס בריוו צו וויטקעוויצן זײַנען געדרוקט אין נ. ב. מינקאָווס באַדן, באַנד 3, נומער 3־4 (ווינטער 1936־1937).

[9] זען הערה 7.

[10] זען הערה 5.

קלאַסישער אויטאָריטאַטיווער טעקסט פֿון אַלע קלאַסן, אַלע געזינונגען און אָנשויונגען מוז ראשית כּל זײַן געטרײַ צו דעם אָריגינאַל. ניט פֿעלשן, ניט מאָדיפֿיצירן, ניט פּאַראַפֿראַזירן, ניט אויסטײַטשן מיט כּוונות, וואָס די כּוונות זאָלן ניט זײַן, נאָר איבערגעבן דעם העברעיִשן טעקסט געטרײַ און גענוי לויט די בעסטע אויסטײַטשונגען פֿון די אַלטע און די נײַע. דער יִדישער תּנך זאָל ניט צולייגן אָדער מינערן דאָס מינדסטע, אויף ווי ווײַט אַזאַ זאַך איז מעגלעך, ווען מען גיסט איבער פֿון איין שפּראַך־כּלי אין אַ צווייטער.[11]

עס וועט זײַן אונדזער אויפֿגאַבע אויסצופֿאָרשן און פֿעסטצושטעלן צי יהואָש האָט זײַן ציל דערגרייכט, צי ער איז געבליבן געטרײַ די כּללים וואָס ער האָט אויפֿגעשטעלט.

און איצט נאָך אַ גרעסערער אויסצוג פֿון זײַן בריוו צו דעם רעדאַקטאָר פֿון די ליטעראַרישע בלעטער:

... עס איז ניטאָ קיין צײַט זיך אַוועקצוזעצן און שרײַבן, פֿאַר וואָס און ווי אַזוי איך האָב געאַרבעט אויף מײַן יִדישן תּנך... שוין דער ציל אַליין, וואָס איך האָב זיך געשטעלט: צו שאַפֿן אַ תּנך וואָס זאָל פֿון איין זײַט זײַן אָנגעזאַפּט און אָנגעפּרוכטיקט מיט אַלע זאַפּטן און רײַכקייטן פֿון דעם פֿאָלק־לשון אין אַלע זײַנע דיאַלעקטן, און פֿון דער אַנדערער זײַט — די נײַסטע, טעקסט־געטרײַסטע און גענויסטע איבערגעבונג פֿון דעם העברעיִשן אָריגינאַל; פֿון איין זײַט אַ מוסטערבוך פֿון אונדזער לשון און פֿון דער אַנדערער — דער שטאָלץ פֿון דער יִדישער ליטעראַטור, אַז דווקא אין איר געפֿינט זיך דער בעסטער תּנך פֿון דער וועלט (ווי חוצפּהדיק!). אַ תּנך, ווו אַלע פֿאַרגליווערטקייטן זאָלן ווידער ליקווידירט ווערן, ווו דער אָריגינעלער ריטעם זאָל פֿאָכן ווי אַ לעבעדיקער ווינט דורך די ווערטער און דורך די שורות — שוין דאָס אַליין, זאָג איך, וועט אײַך אָנטײַטן, חיפּל עס איז דאָ צו רעדן וועגן דעם ענין. אָבער איך האָב נישט די צײַט און נאָך ווינציקער דעם חשק. צו ערשט וויל איך אַרויסגעבן מײַן תּנך, דערנאָך מײַנע נאָטיצן (על פּי רובֿ טעקסטועלע, אַן ערך פֿינף־זעקס טויזנט) און דאַן, אויב עס וועט זײַן צײַט און חשק, וועט קומען די הקדמה... ווען מען האָט אַזוי לאַנג און אַזוי אינטענסיוו און מיט אַזוי פֿיל ליבשאַפֿט געאַרבעט אויף עפּעס, האַלט מען שוין נישט מער דעם אויער אָנגעשטעלט אויף אַ מה יאמרו?

איך ווייס שוין אויך, אַז איך בין אויפֿן ריכטיקן וועג. אַז איך וועל דערגרייכן צו דער מדרגה וווּהין איך האָב געוואָלט דערגרייכן, דאָס גלייבט זיך מיר קוים. דערווײַל וואָלט זיך אפֿשר געפֿאָדערט מער ווי איין לעבן.[12]

אַ פּאָר זאַצן פֿון יהואָשעס רעפֿעראַט, „דער תּנך — דאָס מענטשלעכע בוך, דער בונד צווישן פֿעלקער", העלפֿן אונדז פֿאַרשטיין די פּראָבלעמאַטיק פֿון זײַן שפּראַך. אין דעם דאָזיקן רעפֿעראַט האָט ער געזאָגט אין נאָמען פֿון אַן ענגלישן געלערנטן, מיט וועלכן ער האָט זיך דערקלערט סאָלידאַריש:

קיין בוך איז נישט אַזוי בייגיק און גרייט איבערגעגאָסן צו ווערן אין אַן אַנדער לשון ווי דער תּנך... די סיבה איז...: צו דער ביבל האָבן זיך אַלע לשונות צוגעפּאַסט, ווערטער האָבן זיך געקרעמפּעוועט און געדרייט און געשטאַלטיקט לויט דער ביבל. די ביבל האָט זיך קיין מאָל נישט געדאַרפֿט צופּאַסן, זי איז געווען דער עיקר.[13]

---

[11] תּורה נביאים וכתובֿים עם תּרגום יִדיש פֿון יהואָש. שנת תּש"א, ניו־יאָרק. 2 בענד.

[12] ליטעראַרישע בלעטער, צווייטער יאָרגאַנג, נומ' 45, 13טן מאַרץ 1925.

[13] דאָרטן, ננ' 46־47 פֿון 20סטן און 27סטן מאַרץ 1925.

ווי מיר וועלן האָבן די געלעגנהייט צו זען, האָט אויך יהואָש זײַן יידיש צוגעפּאַסט צום תנך.

ווי געזאָגט, וועט אונדזער אויפֿגאַבע זײַן צו אַנאַליזירן און אויסצופֿאָרשן צי יהואָשן האָט זיך אײַנגעגעבן צו שאַפֿן אַן איבערזעצונג וואָס קאָן אָנגענומען ווערן פֿון אַלע קלאַסן און פֿון אַלע ריכטונגען ווי אַן אויטאָריטאַטיווע, וואָס קען זיך פֿאַרגלײַכן מיט די בעסטע איבערזעצונגען אין אַנדערע שפּראַכן. אונדז וועט אינטערעסירן יהואָש דער מפֿרש המקרא, ווײַל יעדער איבערזעצער איז גלײַכצײַטיק אַ מפֿרש. אָפּצושאַצן יהואָשעס ווערק ווי אַ קונסטווערק איז אַ זאַך פֿון ליטעראַטור־קריטיקערס.

שוין מקדמונים האָבן די איבערזעצערס תּופֿס געווען, אַז מען קען נישט אויף הונדערט פּראָצענט איבערליידיקן מכּלי אל כּלי. דאָס אייניקל פֿון יהושע בן סירא, דער איבערזעצער פֿון זײַן זיידנס בוך פֿון העברעיִש אויף גריכיש, פֿאַרענטפֿערט זיך פֿאַר די לייענערס, וואָס וועלן אפֿשר געפֿינען טעותים אין זײַן איבערזעצונג, מיט דעם וואָס קיין שום איבערזעצונג קאָן נישט יוצא זײַן אָקעגן דעם אָריגינאַל, און ער בעט די לייענערס אַז זיי זאָלן זיך באַציִען מיט חסד צו זײַן אָרבעט. ער שרײַבט אין זײַן הקדמה:

> איך בעט אײַך מײַן בוך צו לייענען מיט קאָפּ און אָן פֿאָראורטייל און מיך דן זײַן לכּף זכות אין פֿאַלן, ווו נישט געקוקט אויף מײַן מי, האָב איך איינצלנע פֿראַזעס נישט ווי געהעריק איבערגעזעצט. ווײַל אַ זאַך וואָס איז לכתּחילה אויסגעדריקט אין העברעיִש קאָן נישט האָבן דעם זעלבן טעם, ווען זי איז איבערגעזעצט אויף אַן אַנדער שפּראַך. אָבער נישט נאָר דאָס דאָזיקע ווערק [ד"ה בן סיראס משלים], נאָר אויך די תּורה, די ספֿרים פֿון די נבֿיאים און די אַנדערע ביכער [ד"ה כּתובֿים] קלינגען גאַנץ אַנדערש אין אָריגינאַל.[14]

אויך אין דער תּלמודישער ליטעראַטור געפֿינען מיר אַ מיינונג, אַז די תּורה קען מען נישט איבערזעצן געטרײַ. אין מסכת סופֿרים (7טער י"ה) געפֿינען מיר די ווײַטערדיקע דערציילונג: פֿינף זקנים האָבן איבערגעזעצט פֿאַר תּלמי המלך די תּורה אויף גריכיש, איז דער דאָזיקער טאָג געווען אַזוי שווער פֿאַר ייִדן, פּונקט ווי דער טאָג אין וועלכן מען האָט געמאַכט דעם עגל, ווײַל די תּורה האָט נישט געקאָנט איבערגעזעצט ווערן ווי געהעריק. כאָטש די דאָזיקע דערציילונג איז אין סתּירה צו אַנדערע דערציילונגען וועגן דעם תּרגום השבֿעים, איז קלאָר אַז בײַ יידן האָט זיך שפּעטער אַנטוויקלט אַ מיינונג, אַז אין התּורה יכולה להתרגם כּל צרכּה.[15] און עס איז אויך באַקאַנט דער מאמר חז"ל, אַז המתרגם פּסוק כּצורתו הרי זה בדאי,[16] ד"ה ווער עס זעצט איבער אַ פּסוק אַזוי ווי ער שטייט, וואָרט בײַ וואָרט, איז אַ ליגנער.

דער באַקאַנטער מיטל־עלטערישער רעליגיעזער דיכטער משה אבן עזרא האָט אין זײַן אַראַביש געשריבענעם ווערק, וואָס איז באַקאַנט אונטער דעם העברעיִשן נאָמען שירת ישראל, געשריבן: בײַם איבערזעצן פֿון אַראַביש אויף העברעיִש איז דאָס וויכטיקסטע דער אַלגעמיינער געדאַנק און אינהאַלט, און מען טאָר נישט איבערזעצן וואָרט בײַ וואָרט, ווײַל נישט אַלע שפּראַכן זײַנען גלײַך. באַמי דיך

---

[14] *Die Apokryphen und Pseudoepigraphen des Alten Testaments* . . . herausgegeben von Emil Kautzsch, I, 259; *The Apokrypha and Pseudoepigrapha* . . . edited by R. H. Charles, I, 316.

[15] מעשה בחמשה זקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יוונית והיה אותו היום קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה (מסכת סופרים, אויסג' מיכאל היגער, ז' 101).

[16] קדושין מט, ע"א.

איבערצוזעצן דעם הויפּטגעדאַנק פֿון מקור מיט די שענסטע ווערטער פֿון דער שפּראַך אין וועלכער דו זעצסט איבער.[17]

אין 12טן י״ה האָט דער רמבם געשריבן צו דעם איבערזעצער פֿון זײַנע אַראַבישע ווערק, שלמה אבן תבון, די ווײַטערדיקע אינטערעסאַנטע באַמערקונגען וועגן איבערזעצן:

און איך וועל דיר אַלץ דערקלערן נאָך דעם ווי איך וועל דיך דערמאָנען איין כּלל, און דאָס איז, אַז יעדער איינער וואָס וויל איבערזעצן פֿון איין לשון אין אַ צווייטן, אויב ער וועט זיך באַמיִען איבערצוזעצן אַ וואָרט נאָך אַ וואָרט און ער וועט וועלן אָפּהיטן די אָרדענונג פֿון די זאַצן און פֿון די ווערטער וועט זיך זייער פֿאַרמאַטערן און זײַן איבערזעצונג וועט זײַן ספֿקדיק און פֿול מיט גרײַזן, און אַזוי טאָר מען ניט טאָן. דער איבערזעצער מוז צו ערשט גרינטלעך פֿאַרשטיין דעם גאַנצן אינהאַלט און דערנאָך מוז ער איבערדערציילן און דערקלערן קלאָר דעם אינהאַלט, און עס איז אוממעגלעך, ער זאָל נישט בײַטן דעם סדר פֿון די ווערטער און אַז ער זאָל נישט איבערזעצן אַ סך ווערטער דורך איין וואָרט, ער זאָל נישט אַראָפּנעמען קיין ווערטער און זאָל נישט צוגעבן קיין ווערטער, ביז דער גאַנצער אינהאַלט וועט גוט דערקלערט ווערן.[18]

די פֿאָרשערס פֿון קלאַסישע שפּראַכן (גריכיש און לאַטײַניש) מוזן זיך אויך זייער אָפּט פֿאַרנעמען מיט פּראָבלעמען פֿון איבערזעצן. עס הערשן בײַ זיי פֿאַרשיידענע טעאָריעס וועגן די מעטאָדן פֿון איבערזעצן. אַ סך פֿון זיי ציטירן דעם אַלטן רוימישן דיכטער האָראַץ, וואָס האָט געהאַלטן, אַז אַ געטרײַער איבערזעצער איז דער וואָס זעצט איבער וואָרט בײַ וואָרט; כאָטש האָראַץ האָט געהאַלטן, אַז פֿרײַ איבערזעצן איז שווערער, ווײַל עס פֿאַרלאַנגט מער אָריגינאַליטעט.[19] דאָס רובֿ קלאַסישע געלערנטע זײַנען אַלע אָנהענגערס פֿון ווערטערלעכער איבערזעצונג; אַפֿילו ווען די שפּראַך אין וועלכער מען זעצט איבער לײַדט דערפֿון.

דער באַקאַנטער דײַטשער טעאָלאָג און פֿילאָסאָף שלייערמאַכער, וואָס האָט איבערגעזעצט פּלאַטאָנס ווערק אויף דײַטש, פֿאַרלאַנגט פֿון איבערזעצער צוויי זאַכן: ראשית, געטרײַשאַפֿט צום אָריגינאַל און שנית, אָפּזאָגן זיך פֿון אייגענע שפּראַכלעכע פֿעיִקייטן. ער זאָגט אַז עס איז דער חובֿ פֿון איבערזעצער טייל מאָל צו זײַן שטײַף און שאַרף. דער איבערזעצער מוז זיך שאַפֿן אַן אייגענע שפּראַך לטובֿת דער פֿרעמדער.[20] ווי מיר וועלן שפּעטער זען איז יהואָש געגאַנגען אין די

---

[17] ואם באת לתרגם איזה דבר מערבית לעברית, קח הרעיון והכונה ואל תתרגם מלה במלה, שהרי אין כל השפות דומות זו לזו, כמו שבארתי למעלה; טוב לך להכניס את הרעיון של המקור במלים היותר יפות שתמצא בשפת התרגום (ספר שירת ישראל לר׳ משה בן יעקב אבן עזרא, מתרגם לעברית עם מבוא והערות מאת בן ציון הלפר, ליפסיה, תרפ״ד, קלב).

[18] ואני אבאר לך הכל אחר שאזכור לך כלל אחד והוא שכל מי שירצה להעתיק מלשון אל לשון ויכון לתרגם המלה האחת במלה אחת גם כן וישמור גם כן סדר המאמר וסדר הדברים יטרח מאד ותבא העתקתו מסופקת ומשובשת ביותר ואין ראוי לעשות כן, אבל צריך למעתיק מלשון אל לשון שיבין הענין תחילה ואחר כך יספר ויפרש במה שיובן ממנו הענין ההוא בלשון ההוא ויבאר היטב, ואי אפשר לו מבלתי שיקדים ויאחר ויספר מלות רבות במלה אחת ויחסר תיבות ויוסיף תיבות עד שיסודר הענין ויבואר יפה ויובן הלשון לפי הלשון ההוא אשר יעתיק אליה (קובץ תשובות הרמבם, ח׳ ב, 27).

[19] Horace, *De Arte Poetica,* 133; *Satires, Epistles and Ars Poetica,* with an English translation by H. Rushton Fairclough (Loeb Classical Library), 460.

[20] Friedrich Schleiermacher, "Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens," *Sämtliche Werke,* dritte Abteilung, zweiter Band (Berlin, 1838), 207ff.

[מיט דעם גאַנג איז אויך געגאַנגען פֿראַנץ ראָזנצווײַג אין זײַן איבערזעצונג, ווי ער האָט דאָס אַליין פֿאָרמולירט: ניט אײַנדײַטשן דאָס פֿרעמדע נאָר דאָס דײַטשע אײַנפֿרעמדן — רעד׳.]

פֿוסטריט פֿון שלײערמאַכערן. ענלעכע געדאַנקען האָט יהואָש אַלײן אַרויסגעזאָגט אין זײַן רעפֿעראַט װעגן תּנך װאָס מיר האָבן אויבן ציטירט.

דזשוליוס העיר, אַן ענגלישער טעאָלאָג און קלאַסישער געלערנטער פֿון דער ערשטער העלפֿט 19טן יאָרהונדערט, האָט געשריבן: אַ װערטערלעכע איבערזעצונג איז בעסער פֿון אַ פֿרײַער, אַזוי װי אַ גיפּסקאָפּיע פֿון אַ סקולפּטור איז בעסער פֿון אַן אימיטאַציע, װײַל קאָפּיעס סײַ פֿון װערטער און סײַ פֿון פּלאַסטישע זאַכן קאָן מען אָפּשאַצן נאָר אין שײַכות מיט זײער גערטרײַשאַפֿט צום אָריגינאַל.[21] אויך מאָדערנע קלאַסישע פֿאָרשערס זײַנען מיט די מײנונגען פֿון די אויבן דערמאָנטע געלערנטע.[22]

אויך אין דער געשיכטע פֿון תּנך־איבערזעצונגען האָבן געהערשט אין דער פֿאַרגאַנגענהײט און הערשן נאָך הײַנט פֿאַרשײדענע מעטאָדן פֿון איבערזעצן. עס איז גענוג אָנצוװײַזן אויף די אונטערשײדן צװישן תּרגום השבעים און דער איבערזעצונג פֿון אַקװילאַ (עקילס), אָדער צװישן תּרגום אונקלוס און תּרגום יונתן אאַז״װ. עס זײַנען געװען איבערזעצונגען — פּאַראַפֿראַזן, און איבערזעצונגען געטרײַע, װאָרט בײַ װאָרט, און מען קען זאָגן אַפֿילו טראַף בײַ טראַף.

עס איז דאָ ניט דער פּלאַץ צו באַהאַנדלען געגעוי די אונטערשײדן אין די אַלטע איבערזעצונגען פֿון תּנך.[23] בכדי אָבער מיר זאָלן זײַן ביכולת װי געהעריק אָפּצושאַצן יהואָשן װי אַן איבערזעצער מוזן מיר אַרײַנציִען צום פֿאַרגלײַך אַחוץ די אָנגענומענע איבערזעצונגען, װי די פֿון לוטער [24] אין דײַטש און די קינג דזשײמס [25] אין ענגליש, אויך עטלעכע מאָדערנע תּנך־איבערזעצונגען פֿון דער לעצטער תּקופֿה.

כּמעט אין דער זעלבער צײַט, װען יהואָש האָט געאַרבעט איבער זײַן איבער־זעצונג, איז דער תּנך איבערגעזעצט געװאָרן פֿון ייִדישע געלערנטע אויף דײַטש און ענגליש. אין אַמעריקע האָט אַ גרופּע געלערנטע אונטער דער רעדאַקציע פֿון דעם באַקאַנטן סעפּטואַגינטאַ־פֿאָרשער מאַקס מאַרגאָליס פֿאַרעפֿנטלעכט די ייִדיש־ענגלישע איבערזעצונג פֿון תּנך.[26] אין דײַטשלאַנד זײַנען אין דער זעלבער

[21] *Guesses at Truth,* by two brothers (August J. and Julius C. Hare, London-New York), 427 ff; Julius Charles Hare, *The Mission of the Comforter,* with notes (London, 1854), 224 ff.

[22] Wolfgang Schadenwaldt, "Das Problem des Übersetzens," *Die Antike* (Berlin-Leipzig, 1927), Bd. 3, 287 ff; Wilamowitz-Möllendorff, "Was ist Übersetzen?" *Reden und Vorträge* (Berlin, 1901), 6; J. P. Postgate, *Translation and Translators, Theory and Practice,* London, 1922.

פּאָסטגײט שרײַבט: איבערזעצן איז אַ פֿונקציע פֿון אינטעלעקט און פֿאַר סענטימענטן איז דאָרט ניטאָ קײן פּלאַץ. לינגוויסטיש װיסן און ליטעראַרישער טאַלענט זײַנען זײער װיכטיק פֿאַר יעדער איבערזעצונג, אָבער אויך אַן אַרײַנבליק איז אומבאַדינגט נײטיק.

[23] די ליטעראַטור װעגן די אַלטע תּנך־איבערזעצונגען איז זײער רײַך. פֿ״גל: *Encyclopaedia Judaica* (Berlin, 1929), IV, 558-586.

[24] *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments,* nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers, American Bible Society, New York.

װײַטער ניצן מיר: לוטער.

[25] *The Holy Bible,* translated out of the original tongues, set forth in 1611 and commonly known as the King James version.

װײַטער ניצן מיר: קינג דזשײמס.

[26] *The Holy Scriptures according to the Masoretic Text.* A new translation. The Jewish Publication Society of America, 1917.

װײַטער ניצן מיר: מאַרגאָליס.

צײַט אַרויס: די תּנך־איבערזעצונג פֿון פֿראַנץ ראָזנצװײַגן און מאַרטין בוברן (אַרויס נאָר 15 ביכער ביז משלי)[27] און די תּנך־איבערזעצונג אונטער דער רעדאַקציע פֿון האַרי טאָרטשינער.[28] מיר װעלן אויך אַרײַנציִען צום פֿאַרגלײַך די אַמעריקאַנער איבערזעצונג פֿון תּנך אונטער דער רעדאַקציע פֿון פּאַװיס סמיט.[29]

מאַקס מאַרגאָליס, פֿראַנץ ראָזנצװײַג, מאַרטין בובער און סמיט האָבן באַרירט אַ סך פּראָבלעמען, װאָס יעדער איבערזעצער פֿון תּנך און אויך יהואָש האָט געמוזט זיך מיט זיי פֿאַרנעמען. עס איז צוליב דעם װיכטיק זיך מיט די דאָזיקע פּראָבלעמען צו באַקענען.

מאַרגאָליס, װאָס האָט אָנגעשריבן אַן ערשטקלאַסיקע קורצע געשיכטע פֿון די איבערזעצונגען פֿון תּנך,[30] באַהאַנדלט אין איר די שװעריקייטן, אויף װעלכע יעדער תּנך־איבערזעצער שטויסט זיך אָן, און ער פֿירט אויס: די אַלגעמיינע מיינונג איז, אַז װען מען קען גוט די שפּראַך פֿון אָריגינאַל איז מיט אַ װערטערבוך אין דער האַנט לײַכט איבערצוזעצן. באמת אָבער װײַזן אָן די גרעסטע מײַסטערס פֿון סטיל אויף דער שװערער אויפֿגאַבע פֿון איבערזעצער, און אינטערעסאַנט איז זייער מיינונג, אַז פּראָזע איז שװערער איבערצוזעצן װי פּאָעזיע. קיין שום װערטערבוך קאָן נישט אויסשעפּן דעם באַטײַט פֿון אַ װאָרט.[31] פֿאַרשטיין אַ פֿרעמדן טעקסט און אים איבערזעצן אין אַ ריינער און אידיאָמאַטישער פֿרײַער קאָמפּאָזיציע זײַנען צװיי פֿאַרשיידענע זאַכן. עס איז אַ פֿאַלשע מיינונג, אַז װערטער פֿון איין שפּראַך קאָן מען לײַכט איבערזעצן אין װערטער פֿון אַן אַנדער שפּראַך. װאָרטשפּילן קענען זייער זעלטן אימיטירט װערן. נעמען פֿון פּערזאָנען קענען נישט איבערגעזעצט װערן. אָבער פֿון דעסט װעגן קענען זיי אויף פֿאַרשיידענע אופֿנים איבערגעגעבן װערן, װי למשל די תּנכישע נעמען אין די פֿאַרשיידענע גריכישע איבערזעצונגען. דער תּרגום השבֿעים האָט די העברעיִשע נעמען געגעבן גריכישע ענדונגען. געװיכט־ און מאָס־נעמען און אויך מטבעות װערן אין די מערסטע איבערזעצונגען איבערגעגעבן אין זייער העברעיִשער באַצייכענונג. איין בײַשפּיל װעט זײַן גענוג: אין מלכים א, ז, 26 װערט דערמאָנט אַ מאָס בת, װאָס מען װייס נישט דעם הײַנטיקן עקװיװאַלענט דערפֿון. דער ים הנחושת װאָס שלמה המלך האָט געמאַכט האָט געהאַלטן צװיי טויזנט בת. אַזוי װי די איבערזעצערס האָבן נישט געװוּסט װי אַזוי דאָס װאָרט איבערצוזעצן האָבן זיי עס געלאָזט נישט־איבערגעזעצטערהייט, אָדער זיי האָבן אײנפֿאַך געשריבן 'צװיי טויזנט מאָס' און נישט דערקלערט, װאָס פֿאַר אַ מאָס. דאָס זעלבע איז אויך מיטן װאָרט איפֿה. אַפֿילו מאַרגאָליס זעצט איבער, זכריה ה, 6 א״ו, איפֿה: measure. פֿון דער אַנדערער זײַט געפֿינען מיר אָפֿט אַז איבער־

[27] *Die Schrift,* zu verdeutschen unternommen von Martin Buber gemeinsam mit Franz Rosenzweig. Schocken-Verlag, Berlin.

װײַטער ניצן מיר: בובער.

[28] *Die Heilige Schrift,* neu ins deutsche übertragen . . . herausgegeben von Harry Torczyner. Frankfurt a. M. 1935.

װײַטער ניצן מיר: טאָרטשינער.

[29] *The Old Testament.* An American Translation. Edited by J. M. Powis Smith. The University of Chicago, 1927.

װײַטער ניצן מיר: סמיט.

[30] Max L. Margolis, *The Story of Bible Translations.* Philadelphia, 1917.

[31] עס לוינט זיך דאָ צו ציטירן אַ גוט װאָרט פֿון הרבֿ קוק ז״ל. תּרגום, פֿלעגט הרבֿ קוק זאָגן, איז בגמטריא תּרדמה, װײַל דער כּוח פֿון מקור װערט אין דער איבערזעצונג אײַנגעדרימלט, ש. ניגער, „געלייענט און געשריבן״, דער טאָג, 5טער יוני, 1944.

זעצערס, ניט געפֿינענדיק קיין עקוויוואַלענטן פֿאַר ווערטער, ספּעציעל אויפֿן געביט פֿון אַרכעאָלאָגישע אַלטערטימער ווי קליידער אאַז״וו, האָבן מוטווילים זיי געשילדערט מיט באַגריפֿן פֿון זייער צײַט. אַזוי למשל האָט עס געטון דער תּרגום השבֿעים, וואָס קליידער פֿון דער צײַט פֿון ישעיה הנבֿיא האָט ער געשילדערט ווי קליידער פֿון גריכנלאַנד פֿון זײַן צײַט.

עס טרעפֿט זייער אָפֿט, אַז דער איבערזעצער, וואָס זוכט אַן עקוויוואַלענט פֿאַר אַ העבֿרעיִש וואָרט, זעט אַליין, אַז די איבערזעצונג האָט נישט צו טון בלויז מיט ווערטער, וואָס מען קאָן זיי פֿילאָלאָגיש דערקלערן, נאָר מיט גאַנצע ציוויליזאַציע־באַגריפֿן. למשל ווען דער העבֿרעיִשער אָריגינאַל רעדט וועגן מחרים זײַן אַן עיר הנדחת (דברים יג, 16), ליגט אין דעם דער באַגריף פֿון הייליקן. דער רובֿ אָבער זעצט איבער דאָס וואָרט חרם מיט צעשטערן. ווען אין תּנך רעדט זיך וועגן מלחמה האַלטן ווערט געברויכט דאָס וואָרט קדש מלחמה (ירמיהו ו, 4; יואל ד, 9; מיכה ג, 6). איבערצוזעצן קדש מלחמה בלויז מיט צוגרייטן מלחמה הייסט אָפּשוואַכן דעם מקורדיקן באַטײַט פֿון וואָרט. קיין שום מאָדערנע איבערזעצונג פֿון וואָרט אשת חיל גיט נישט איבער זײַן מקורדיקן באַטײַט. אויך אין מאָדערנע שפּראַכן ווערן געשאַפֿן ווערטער וואָס זײַנען גאַנצע קולטור־באַגריפֿן און וואָס ווערן איבערגענומען פֿון אַנדערע שפּראַכן נישט־איבערגעזעצטערהייט ווי למשל: Kindergarten, Sport, Weltanschaung.

יעדער איבערזעצער שטייט על־כּן פֿאַר דער דילעמע ווי צו פֿאַראייניקן געטרײַשאַפֿט צום אָריגינאַל מיט געטרײַשאַפֿט צום גײַסט פֿון דער אייגענער שפּראַך. אַלע תּנך־איבערזעצונגען פֿון אַ מאָל און הײַנט געפֿינען זיך צווישן צוויי עקסטרעמען: צווישן די אינטערלינעאַרע איבערזעצונגען פֿון יעטוועדער וואָרט, כּמעט יעטוועדער טראַף (אין ייִדיש די גלאָסאַרן) און צווישן די פֿרײַע איבערזעצונגען, וואָס זײַנען מער קאָמענטאַרן ווי איבערזעצונגען. די גריכישע איבערזעצונג פֿון טעאָדאָציאָן און די ענגלישע איבערזעצונג פֿון 1611 (די רעווידירטע איבערזעצונג אָדער די ביבל פֿון קינג דזשיימס) האָבן אויסגעמיטן די דערמאָנטע צוויי עקסטרעמען.

יעדע איבערזעצונג איז על פּי הכּרח אַן אָפּגעקירצטער פּירוש. ווו דער מקור דערלויבט מערערע פּירושים, מוז דער איבערזעצער אויסקלײַבן איינעם פֿון זיי און פּסלען די אַנדערע. צוליב דעם זײַנען די בעלי־המשנה און בעלי־התּלמוד געווען קעגן איבערזעצן די תּורה. זיי האָבן געוואָלט אָפּהיטן אַלע מיגלעכע פּירושים צו דער תּורה (וכפּטיש יפוצץ סלע מה הפּטיש הזה מתחלק לכּמה ניצוצות אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים, סנהדרין ל״ד, ע״א). די גאַנצע תּורה שבעל פּה איז דאָך געווען אָפּהענגיק פֿון די דאָזיקע פּירושים.

זייער אַ גרויסע צאָל פּסוקים אין תּנך, וואָס פֿון קדמונים קריגט מען זיך איבער זייער באַטײַט, לייענען זיך זייער גלאָט אין די איבערזעצונגען. למשל שירת דבֿורה אָדער דער שווערער פּרק סח אין תּהלים אאַז״וו. אַפֿילו אַ סך פּסוקים וואָס זײַנען אַרײַן אין אונדזערע תּפֿילות און וואָס מען חזרט זיי איבער יעדן טאָג עטלעכע מאָל, ווי למשל שמע ישׂראל, ווערן פֿאַרשיידן פֿאַרטײַטשט און די מפֿרשים זײַנען נישט אייניק איבער זייער באַטײַט.

עס איז איבעריק צו דערמאָנען דעם אונטערשייד אין ייִדישער און קריסטלעכער אינטערפּרעטאַציע פֿון ערטער אין תּנך, אין וועלכע עס רעדט זיך וועגן משיחן. דער אונטערשייד איז נאָך געבליבן ביז הײַנט (פֿ״גל ישעיה ז, 14; ט, 5; זכריה יב, 10; תּהלים כב, 16 (17) א״אַ).

אַז דער טעקסט פֿון תּנך איז נישט הונדערט פּראָצענט בתּכלית השלמות און אַז עס איז דערלויבט דעם טעקסט צו קאָרעגירן, האָבן שוין אײַנגעזען רבנישע גראַמאַטיקערס פֿון מיטל־עלטער, און אַ סך אויסבעסערונגען שטאַמען פֿון זיי. קיין

שום איבערזעצער איז לכן נישט מחויב איבערצושרײַבן דעם אָריגינאַל. אַ ייִדישער איבערזעצער איז טאַקע מחויב נאָכצוגיין דעם מסורה־טעקסט, ער איז אָבער נישט אָן איינפאַכער אָפּשרײַבער. ער מוז זיך באַמיִען צו מאַכן דעם העברעיִשן טעקסט פֿאַרשטענדלעך. ער איז צוליב דעם געצוווּנגען צו באַנוצן אַרומשרײַבונגען, צו־צוגעבן אַ וואָרט אָדער צוויי, צו בײַטן די פּאָזיציע פֿון ווערטער אאַז״וו. בײַם אונטערשייד צווישן קרי און כּתיב מוז אַ ייִדישע איבערזעצונג נאָכגיין דעם קרי.

דאָס זײַנען אָן ערך די פֿאָדערונגען וואָס מאַרגאָליס פֿאַרלאַנגט פֿון אַ ייִדישער איבערזעצונג פֿון תּנך.[32] די ייִדיש־ענגליִשע איבערזעצונג פֿון תּנך איז געטרײַ געבליבן די פּרינציפּן וואָס איר רעדאַקטאָר האָט אויפֿגעשטעלט.

איבערזעצערס וואָס זעצן איבער וואָרט בײַ וואָרט זײַנען געווען ראָזנצווײַג און בובער, וואָס האָבן זיך באַמיט איבערצוגעבן דעם מקורדיקן באַטײַט פֿון יעט־ווערער וואָרט. ראָזנצווײַג האָט געשריבן, אַז מען מוז צוריק אַרויסגעפֿינען די גשמיותדיקע קדמון־באַטײַטן פֿון יעדער וואָרט, אויב מיגלעך פֿון דער העב־רעיִשער שפּראַך גופֿא און אויב נישט, מוז מען זיך באַמיִען זיי צו דערגיין פֿון קרובֿישע סעמיטישע שפּראַכן. חוץ דעם איז ראָזנצווײַג געקומען צו דער איבער־צײַגונג, אַז מען מוז בײַ דער איבערזעצונג פֿון תּנך אַרויסגיין נישט פֿון דעם געשריבענעם וואָרט, נאָר פֿון גערעדטן וואָרט. איידער דער תּנך איז פֿיקסירט געוואָרן שריפֿטלעך איז ער געווען אַ גערעדטע און רעציטירטע ליטעראַטור וואָס האָט גערעדט צום אויער און נישט בלויז צום אויג. און דאָס טאָר קיין שום איבערזעצער נישט פֿאַרגעסן. צוליב דעם האָבן ראָזנצווײַג און בובער געפּרוּווט איבערצוזעצן העברעיִשע סינאָנימען דורך פֿאַרשיידענע דײַטשע ווערטער. זיי האָבן אויך אויסגעמיטן איבערצוזעצן דאָס זעלבע העברעיִשע וואָרט דורך צוויי פֿאַרשיידענע דײַטשע ווערטער, לכל הפּחות אין אַ צונויפֿגעבונדענעם טעקסט.[33]

אין אַ בריוו צו יעקבֿ ראָזנהיימען, דעם אַרויסגעבער פֿון אָרטאָדאָקסישן וואָכנבלאַט איזראַעליט, האָט ראָזנצווײַג געשריבן, אַז ער האָט בײַ דער איבער־זעצונג זיך אַפֿילו גערעכנט מיט דער הלכישער אינטערפּרעטאַציע פֿון תּנך און האָט טייל מאָל צוליב הלכישע מאָטיוון זיך געהאַלטן שטײַף בײַ דער ווערטער־לעכקייט פֿון תּנכישן טעקסט. אַזוי למשל האָט ראָזנצווײַג איבערגעזעצט דעם פּסוק: לנכרי תשיך לאחיך לא תשיך (דברים כ״ג, 21) מיט bezinsen, ווײַל נאָכן הלכישן מדרש ספרי איז דער פּסוק שייך צום לווה, ווײַל תשיך איז אַ הפֿעיל־פֿאָרעם און דער ספרי לערנט אָפּ פֿון דעם, אַז עס איז דעם לווה פֿאַרווערט צו געבן צינדזן. כאָטש עס איז פֿאַר יעדן איינעם קלאָר, אַז דאָ רעדט זיך וועגן מלווה און אַז דער פּסוק האָט אין זינען צו פֿאַרווערן דעם מלווה צו נעמען צינדזן, האָט אים ראָזנצווײַג אַזוי איבערגעזעצט, אַז ער זאָל האָבן בײדע באַטײַטן, בכדי נישט אָפּצוווײַכן פֿון דער טראַדיציע.[34]

צום פֿאַרגלײַך מיט יהואָשעס איבערזעצונג נעמען מיר נאָך אַרײַן די אַזוי אָנגערופֿענע אַמעריקאַנישע איבערזעצונג פֿון תּנך. די דאָזיקע איבערזעצונג איז געמאַכט געוואָרן פֿון פּראָפֿעסאָרן פֿון אַמעריקאַנער טעאָלאָגישע קאָלעדזשן, אונטער דער רעדאַקציע פֿון פּאָוויס סמיט. די דאָזיקע איבערזעצונג איז כאַראַק־טעריסטיש מיט דעם, וואָס כאָטש זי איז באַזירט אויף דער קאָנסערוואַטיווער רעווידירטער ענגלישער איבערזעצונג פֿון 1611 האָט זי זיך גערעכנט מיט דער וויסנשאַפֿטלעכער טעקסטקריטיק פֿון תּנך און האָט צוליב דעם אַ סך שווערע

[32] מאַרגאָליס, דצ״וו, קאַפּיטל 8.

[33] Martin Buber und Franz Rosenzweig, *Die Schrift und ihre Verdeutschung*, Schocken-Verlag, Berlin, 1936, pp. 300, 322.

[34] דצ״וו, ז׳ 49.

פּסוקים פֿון תנך איבערגעזעצט אויף אַן אַנדער אופֿן ווי די מערסטע איבער־זעצונגען, וואָס זײַנען געטרײַ געבליבן דער מסורה. זי איז אויך כאַראַקטעריסטיש מיט דעם וואָס זי האָט געביטן די אַרכאַיִשע אויסדרוקן פֿון דער אַלטער ענגלישער איבערזעצונג אויף מאָדערנע.[35]

בכדי אָפּצושאַצן דעם עקזעגעטישן און איבערזעצערישן ווערט פֿון יהואשעס ווערק, האָבן מיר באַשלאָסן צו אַנאַליזירן לענגערע פּאָעטישע שטיקער פֿון זײַן איבערזעצונג און זיי פֿאַרגלײַכן מיט די איבערזעצונגען פֿון די אויבן דערמאָנטע מחברים. אַזאַ אַנאַליז וועט אונדז קלאָר מאַכן די פּראָבלעמען, מיט וועלכע יהואש האָט געהאַט צו קעמפֿן בײַ זײַן אַרבעט און וועט אונדז מעגלעך מאַכן צו שטודירן זײַנע אַרבעט־מעטאָדן. מיר וועלן נאָכגיין יהואשן בײַ דער אַרבעט פּסוק נאָך פּסוק.

מיר האָבן אויסגעקליבן צום אַנאַליזירן דאָס ווײַטערדיקע: פֿון חומש: בראשית מט, 3—27 (די ברכת יעקבֿ); פֿון נבֿיאים: דאָס באַקאַנטע קאַפּיטל ישעיה מ; פֿון כתובֿים: דאָס זייער שווערע קאַפּיטל תהלים סח, דאָס קאַפּיטל א פֿון שיר השירים און קאַפּיטל א פֿון קהלת.

חוץ די דערמאָנטע מאָדערנע איבערזעצונגען פֿון מאַרגאָליסן, בובערן און טאָרטשינערן האָבן מיר נאָך אַרײַנגענומען צום פֿאַרגלײַך אַ גרויסע צאָל אַלטע און מאָדערנע קאָמענטאַרן און איבערזעצונגען.

מיר האָבן אויך באַנוצט די הערות צום תנך (אין אונדזער אַרבעט ציטירט: הערות) וואָס יהואש האָט איבערגעלאָזט אין כתבֿ־יד און וואָס זײַן טאָכטער חוה יהואש־דוואָרקין און איידעם בען דוואָרקין זײַנען געווען אַזוי פֿרײַנדלעך צו שטעלן אין אונדזער רשות.[36]

צוליב טעכנישע טעמים גיבן מיר די פּסוקים, ווי אויך די איינצלנע העב־רעיִשע ווערטער בײַם אַרומריידן די פּסוקים, אָן דעם ניקוד. דאָרט ווו עס איז נייטיק צו דער הסברה גיבן מיר דאָס שייכדיקע וואָרט מלא און מיר ווײַזן אָן דעם בנין.

דער אויסלייג פֿון די ציטאַטן וואָס מיר ברענגען אין דער אַרבעט איז מאָ־דערניזירט.

די דאָזיקע אַרבעט האָב איך געשריבן ווינטער 1944/1943 אַ דאַנק דער אָנרעגונג פֿון ייִוואָ. צוגעקומען זײַנען מערניט קליינע שינויים און הוספֿות.

עס איז פֿאַר מיר אַן אָנגענעמער חובֿ אויסצודריקן אַ דאַנק ד״ר שלמה גאָלדמאַנען פֿון שיקאַגאָ פֿאַר אַ סך אָנווײַזונגען.

די אַרבעט איז דערמיגלעכט געוואָרן אַ דאַנק אַ ספּעציעלער סובסידיע פֿון דעם „לוּיִס לאַמעד־פֿאָנד פֿאַר אונדזער ליטעראַטור אין ביידע שפּראַכן".

בראשית מט

3. ראובן בכרי אתה כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז.

ראובֿן, מײַן בכור ביסטו, מײַן כּוח און מײַן ערשטע קראַפֿט, די פּער פֿון גרויסקייט, און די פּער פֿון מאַכט.

וראשית אוני — מײַן ערשטע קראַפֿט. יהואש זעצט איבער די צוויי ווער־

---

[35] זען הקדמה צו דער איבערזעצונג.

[36] די דאָזיקע הערות זײַנען שוין אַרויס פֿון דרוק, ניו־יאָרק, תש״י. די אַרויסגעבערס האָבן די הערות רעדאַקטירט, און דעריבער זײַנען פֿאַראַן קליינע אונטערשיידן צווישן דעם טעקסט ווי איך האָב אים קאָפּירט פֿונעם אָריגינאַל, און דעם טעקסט אין געדרוקטן בוך.

טער וואָס זײַנען אַ סמיכות ווי אַ „דערקלערנדיקער געניטיוו".[37] דבֿרים כא, 17 זעצט איבער יהואָש וראשית אונו — דער ערשטלינג פֿון זײַן קראַפֿט, אַזוי ווי לוטער. אַלע אַנדערע איבערזעצונגען זײַנען דאָ און אין דברים גלײַך, חוץ טאָר־טשינער וואָס זעצט דאָ איבער: meiner Stärke Bestes און אין דבֿרים כא, 17: das Erste seiner Kraft.

יתר — פֿער. דאָס איז דאָס זעלבע ווי דאָס ענגלישע וואָרט excellency מיט וועלכן קינג דזשיימס און מאַרגאָליס זעצן איבער.

שאת — גרויסקייט. דאָס איז די טראַדיציאָנעלע איבערזעצונג.[38] זען די מפֿרשים אויפֿן אָרט. אַזוי זעצן איבער אויך לוטער און קינג דזשיימס. אַ סך מאָדערנע איבערזעצערס זעצן עס איבער זייער פֿרײַ. סמיט זעצט איבער: Excessively proud and excessively fierce, בובער זעצט איבער עטימאָלאָגיש: Ragende Würde, ragende Macht. ער נעמט די ווערטער אויף ווי אַ „דער־קלערנדיקער געניטיוו".

4. פחז כמים אל־תותר כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה.

ביסט אײַליק ווי וואַסער — זאָלסטו די פֿער נישט זײַן; ווײַל דו ביסט אויף דײַן פֿאָטערס געלעגער אַרויף; דענסמאָל האָסטו עס פֿאַרשוועכט — מײַן בעט אַוווּ ער איז אַרויף.

פחז — ביסט אײַליק. יהואָש גייט נאָך די אַלטע ווערסיעס וואָס לייענען דאָ: פחזת.[39]

[הערות, ז׳ 14] אז חללת יצועי עלה, דענסמאָל האָסטו עס פֿאַרשוועכט — מײַן בעט אַוווּ ער איז אַרויף. פֿון צווייטער פּערזאָן גייט ער איבער צו דריטער, ווי אָפֿט אין תנך. אָדער: דענסמאָל האָסטו אַ פֿאַרשוועכונג באַגאַנגען (אָדער: זיך פֿאַרשוועכט; וועגן פּיעל־פֿאָרעם אין דעם זין פֿון אינטראַנזיטיוו אָדער התפּעל... זע תהלים י, 3, כי הלל רשע; שיר השירים ז, 13, פּתח), דו וואָס ביסט אויף מײַן בעט אַרויף. וועגן דעם געברויך פֿון דער דריטער פּערזאָן (עלה) אויף איינעם צו וועלכן מען רעדט, זע מיכה א, 2; ג, 3, 9; צפניה ב, 12 און אַנדערע ערטער (זע אָנמערקונג ישעיה כב, 16 [40] און עובדיה [41] א, 7). נאָך בעסער וואָלט געווען ווען מען זאָל דערצו לייענען חוללת, דענסמאָל ביסטו פֿאַרשוועכט געוואָרן, דו וואָס ביסט אויף

---

[37] *Gesenius' Hebrew Grammar* as edited and enlarged by the late E. Kautzsch, Second English Edition, Revised by A. E. Cowley, Oxford, 1910, 128, p. 417

ווײַטער וועלן מיר דעם מקור ציטירן אונטער: געזעניוס־ק.־ק.

[38] זען אבן עזרא, „ראוי היית ליתרון על הכל שתהיה נשא;"

Genesis, übersetzt und erklärt von Herman Gunkel (Handkommentar . . . W. Nowack), 479 (ווײַטער ניצן מיר: גונקעל). *Wilhelm Gesenius' Hebräisches und Aramäisches Wörterbuch über das Alte Testament,* bearbeitet von Franz Buhl, 7te Auflage, Leipzig, 1921, 777 — שאת (ווײַטער ציטירט אונטער: געזעניוס־ב.).

[39] *Biblia Hebraica* . . . ed. Rud. Kittel, Textum Masoreticum curavit P. Kahle, Stuttgart, 1937 (ווײַטער ניצן מיר: קיטעל־קאַהלע).

פֿ"גל אויך אבן עזרא, בעבור שפחזת.

[40] יהואָש שרײַבט דאָרט: „חצבי מרום קברו, דו וואָס האָסט אויסגעהאַקט אין דער הייך דײַן קבֿר. דער רעלאַטיוו־זאַץ, באַצײַענדיק זיך אויף דער צווייטער פּערזאָן, נעמט אין העברעיִש אָן די דריטע פּערזאָן, דאָרט ווו מיר געברויכן די צווייטע, זע עובדיה פּסוק 3—7".

[41] יהואָש שיקט דאָרט אָפּ צו זײַן פֿריִערדיקער הערה.

מײַן בעט אַרויף. סעפּ[טואַגינטאַ] און פּש[יטא] האָבן קענטיק געלייענט עלית, און דער איבערזעץ וואָלט זײַן פּשוט: דענסמאָל האָסטו פֿאַרשוועכט מײַן בעט ווו דו ביסט אַרויף. אייניקע ווילן לייענען חללתי,[42] דענסמאָל האָב איך פֿאַרשוועכט (ד"ה אַראָפּגעוואָרפֿן פֿון זײַן גדולה אָדער ראַנג; וועגן דעם דאָזיקן באַטײַט זע יחזקאל כח, 16) דעם וואָס איז אויף מײַן בעט אַרויף. גייגער [43] און אַנדערע נאָך אים ענדערן: אז חללת יצועי בלהה, דענסמאָל האָסטו בלההס בעט פֿאַרשוועכט (זע קאַפּ' לה, 22). לויט אייניקע (זע האוצר, ש. י. פּין) [44] זאָל עלה זײַן אַזוי ווי אין פֿעניקיש אַ בעט. אויב מען זאָל דערצו באַטראַכטן דעם „י" פֿון יצועי ניט ווי קיין סופֿיקס נאָר ווי די עלטערע פֿאָרעם פֿון דעם סובסטאַנטיוו (פֿאַרגלײַך דברתי, תּהלים קי, 4; מקימי, תּהלים קיג, 7 א"אַ) וועט דער איבערזעץ זײַן: דענסמאָל האָסטו פֿאַרשוועכט דאָס געלעגער פֿונעם בעט (אָדער: דעם אויסבעט פֿונעם געלעגער).[45]

5. שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרתיהם.

שמעון און לוי זײַנען ברידער, וואָפֿן פֿון רויב זײַנען זייערע לײַב־קרובֿים.

[הערות, ז' 15] מכרתיהם, זייערע לײַב־קרובֿים (געניוער: זייער קרובֿישאַפֿט אָדער פֿאַר־וואַנדטשאַפֿט; זע יחזקאל טז, 3) אַזוי טײַטשט אויס רשבם.[46] פֿראַנץ דעליטש וויל דאָס וואָרט מיחס זײַן צו דעם אַשורישן כּרו, האַקן, און עס זאָל באַטײַטן „אַ וואָפֿן".[47] לויט דעם וועט דער איבערזעץ זײַן: כּלי־זין פֿון רויב זײַנען זייערע וואָפֿן. די עלטערע מפֿרשים [48] (מדרש רבה, מדרש תּנחומא, רשי און אַנדערע) פּאַסן אויף דאָס וואָרט ווי דאָס גריכישע מאַכאַיראַ, שווערד, אָבער די השערה ווערט פֿאַרוואָרפֿן פֿון די מערסטע פֿאָרשער".[49]

6. בסדם אל־תבא נפשי בקהלם אל־תחד כבדי כי באפם הרגו איש וברצנם עקרו־שור.

אין זייער באַראַט זאָל ניט קומען מײַן זעל, צו זייער געזעמל זאָל מײַן כּבֿוד ניט צושטיין; וואָרעם אין זייער כּעס הרגען זיי אַ מענטשן, און אין זייער גוטמוט פֿאַרקריפּלען זיי אַן אָקס.

[הערות, ז' 15] אל תחד כבדי זאָל מײַן כּבֿוד ניט צושטיין (געניי: זײַן איינס דערמיט). אויפֿפֿאַליק איז דער ווײַבלעכער פּרעפֿיקס פֿון תחד, בעת כּבֿוד איז אומעטום אין תּנך מענלעך.[50]

---

[42] סמיט לייענט טאַקע: חללתי.

[43] זען א. גייגער, המקרא ותרגומיו, בזיקתם להתפתחותה הפנימית של היהדות, ז' 240.

[44] באַנד 3, ז' 444.

[45] סאַלאָמאָן גאָלדמאַן, אין זײַן בוך: *The Book of Human Destiny: In the Beginning,* New York, 1949, זעצט איבער: You defiled him who went up to my couch. ער לייענט: אז חללת, יצועי עלה — דו האָסט פֿאַרשוועכט דעם, וואָס איז אַרויף אויף מײַן בעט (ווײַטער ניצן מיר: גאָלדמאַן).

[46] זען פּירוש רשבם אויף חומש, אויסגאַבע פֿון דוד ראָזין, ברעסלע, 1881, ז' 71.

[47] זען געזעניוס־ב., מכרה, ז' 423.

[48] נישט נאָר די עלטערע מפֿרשים, נאָר אויך מאָדערנע ביז לוצאַטאָ. זען אויך:

Das erste Buch der Thora—Genesis, übersetzt und erklärt von Benno Jacob, Schocken-Verlag, Berlin, 1934, 896.

ווײַטער ניצן מיר: יאַקאָב.

[49] זען גייגער, דצ"וו, ז' 241.

[50] דער רד"ק האָט די שוועריקייט באַמערקט. ער שרײַבט: ואמר תחד לשון נקבה כי הכבוד הוא הנפש, זען רד"ק אויפֿן אָרט. דאָס איז שוין די אויפֿפֿאַסונג פֿון אבן ג'נאח, וואָס

סײַדן מע זאָל, אַזוי ווי שד״ל [51] און אַנדערע, דעם „ת״ באַטראַכטן פֿאַר דעם פּרעפֿיקס פֿון צווייטער פּערזאָן מענלעך, און איבערזעצן: זאָלסטו, מײַן כּבֿוד, נישט צושטיין. פֿיל פֿון די נײַע לייענען כּבדי, מײַן לעבער,[52] וואָס איז אין אַראַביש און אַשוריש דער סינאָנים פֿון נפֿש,[53] זעל (אַזוי ווי לב, האַרץ, דער אויסדרוק עד לב השמים, ביזן האַרצן, אָדער מיטן פֿון הימל, האָט אין אַראַביש זײַן עקוויוואַלענט אין אילאַ כּביד־ס־סמאַאי, ביזן לעבער פֿון הימל). אַזוי ענדערן זיי אויך דאָס וואָרט כבודי, תהלים טז, 9 (זע אָנמערקונג דאָרטן),[54] אין כבדי. דערמיט ווילן זיי אויך פֿאַרענטפֿערן די פּעמינין־פֿאָרעם, וואָרעם הגם כבד איז אין תנך תמיד מענלעך, געפֿינט מען עס אָבער אין משנה ווײַבלעך (הכבד אוסרת, תרומות י, יא) אַזוי ווי אין אַראַביש.[55]

צו די דערמאָנטע דערקלערונגען פֿון יהואָשן איבער דער פּעמינין־פֿאָרעם פֿון תחד קאָן מען נאָך צוגעבן די ווײַטערדיקע וואָס זעען אויס צו זײַן ריכטיקע: אַז צוליב דער אַנאַלאָגיע מיט דעם ווערב אין דעם ערשטן פֿערז בסדם אל־תבא נפשי, וואָס איז פּעמינין, האָט דער דיכטער באַנוצט אַ פּעמינין־פֿאָרעם אויך אין צווייטן פֿערז, כאָטש עס איז קעגן די גראַמאַטיקאַלישע געזעצן. דאָס איז אַן אָפֿטע דערשײַנונג אין תנך. עס לוינט צו ציטירן צוויי מיינונגען וועגן דער דאָזיקער פֿראַגע: בנימין מנשה לוין שרײַבט: דבר טבעי הוא ששני שמות או פעלים הבאים יחד בדבור זה אחר זה או זה לעומת זה שלפעמים יטה האחד את חברו מחוקי הדקדוק כדי להתאימו אליו בהברת המבטא.[56] און דוד ילין שרײַבט צו דער דאָזיקער פֿראַגע: בתנך הננו מוצאים לפעמים מלים שלא כצורתן הנכונה עפ״י חוקי הלשון וזה רק כדי להשוותן בצורתן אל התנועות או אל צורות המלים שעל ידן.[57]

[הערות, ז׳ 15] עקרו־שור — פֿאַרקריפּלען זיי אַן אָקס. דער אייגנטלעכער באַטײַט פֿון עקר איז דורכשנײַדן דעם היפּטאָדער פֿון דער בהמה כּדי זי צוליימען אָדער פֿאַרקריפּלען.[58] דער חדרשער אויסטײַטש (זע יהושוע יא, 6) איז געווען, אויסרײַסן.

שרײַבט אין ספר השרשים (אויסגאַבע באַכער, ז׳ 210): וכמהו אל תחד כבודי כנוי לנפש. ד״ה, אַז כּבֿוד איז אַ סינאָנים אָדער אַ מעטאָנים פֿאַר נפֿש.

[51] זען חמשה חומשי תורה, מתורגמים איטלקית ומפורשים עברית עם הקדמה איטלקית מלאכת שד״ל זצ״ל. ספר בראשית שנת התרל״א. שד״ל באַמערקט צו אל תחד: לנכח כמו האזינו השמים ותשמע הארץ. און ער זעצט עס אויך איבער: non ti unire.

[52] שוין דער תרגום השבֿעים לייענט דאָ: אל יחר כבדי — זאָל מײַן לעבער נישט צערנען. זען קיטעל־קאַהלע.

[53] Eduard König, *Historisch — Comparative Syntax der hebräischen Sprache.* § 248i, p. 162.

[54] דאָס זײַנען די דרײַ הערות פֿון יהואָשן אויפֿן וואָרט כּבֿוד: אין תהלים טז, 9: „כבודי — מײַן זעל. דאָס וואָרט וואָס מיינט אייגנטלעך פּראַכט, כּבֿוד, ווערט דאָ און אין אַנדערע ערטער אין תהלים געברויכט ווי אַ סינאָנים פֿאַר גײַסט און זעל״; תהלים ל, 13: „למען יזמרך כבוד, דרום וועט דיך באַזינגען די זעל״. תהלים נז, 9: „כבודי, מײַן זעל, אָדער מײַן לויבגעזאַנג״. זען אויבן, הערה 50.

[55] זען גייגער, דצ״וו, ז׳ 206; זען אויך:

M. Jastrow, "The Liver as the Seat of the Soul," *Studies in the History of Religion presented to C. H. Toy*, pp. 143-168.

[56] בנימין מנשה לוין, זוג המלים בתנך, מהדורה שלישית (חיפה, תרפא), ז׳ 1.

[57] דוד ילין, לתורת המליצה בתנך, כתבים נבחרים, ב (ירושלים, תרצט), 134.

[58] טאָרטשינער זעצט טאַקע איבער: in Übermut durchschnitten sie des Stieres Sehnen.

7. ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל.

פֿאַרשאָלטן זייער כּעס, ווײַל ער איז שטאַרק, און זייער צאָרן, ווײַל ער איז האַרט! איך וועל זיי צעטיילן אין יעקבֿ, און זיי צעשפּרייטן אין ישׂראל.

קשתה — **ער איז האַרט און נישט איז האַרט געוואָרן. קשתה איז פּאַראַלעל צו עז. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק.,** 106, ז׳ 311.

8. יהודה אתה יודוך אחיך ידך בעורף אויביך ישתחוו לך בני אביך.

יהודה, דיך וועלן לויבן דײַנע ברידער, דײַן האַנט וועט זײַן אויפֿן נאַקן פֿון דײַנע פֿײַנט, די זין פֿון דײַן פֿאָטער וועלן זיך בוקן צו דיר.

אתה יודוך אחיך — **דיך וועלן לויבן דײַנע ברידער, און נישט: דו, דײַנע ברידער וועלן דיך לויבן. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק.,** 135, ז׳ 438. **יהואַש זעצט איבער דעם פּסוק אין עתיד, אַזוי ווי מאַרגאָליס און סמיט. בובער און טאָרטשינער זעצן איבער דעם פּסוק אין הווה. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק.,** 107, ז׳ 315.

9. גור אריה יהודה מטרף בני עלית כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו.

אַ יונגער לייב איז יהודה; פֿון פֿאַרציקונג, מײַן זון, ביסטו אויפֿגעוואַקסן; ער קניט, ער הויערט ווי אַ לייב, און ווי אַ לייבינטע — ווער קען אים אויפֿרייצן?

מטרף בני עלית — **פֿון פֿאַרציקונג, מײַן זון, ביסטו אויפֿגעוואַקסן. אַזוי דערקלערן אויך אַלטע און מאָדערנע מפֿרשים. זען אבן ג׳נאח, ספר הרקמה: מטרף בני עלית — גדלת ורבית. פֿ״גל אויך רד״ק צום פּסוק.[59] ענלעך זעצט איבער גונקעל:** vom Raub mein Sohn, wardst du gross. **די דאָזיקע דערקלערונג איז קעגן דער דרש־דערקלערונג פֿון רש״י, וואָס גייט צוריק אויפֿן תּרגום און וואָס מען פֿלעגט לערנען אין חדר. לויטן פּשט דערקלערן אויך דער רשב״ם און אבן עזרא. דער רשב״ם דריקט זיך אַפֿילו דאָ אויס: והמפרשו במכירת יוסף לא ידע פשוטו של פסוק, ד״ה אַז דער וואָס דערקלערט אַז די ווערטער „מטרף בני עלית״ באַציִען זיך אויף מכירת יוסף האָט נישט פֿאַרשטאַנען דעם פּשט פֿון פּסוק. פֿ״גל אויך דעת זקנים מבעלי התוספות, אויפֿן אָרט: על ידי טרף נעלית.**

כרע רבץ — **ער קניט, ער הויערט, אין הווה. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק.,** 106, ז׳ 311.

לביא — **לייבינטע. אַזוי זעצן אויך איבער תּרגום אונקלוס, וואולגאַטאַ, לו־טער, מאַרגאָליס, בובער און טאָרטשינער. קינג דזשיימס זעצט איבער: לביא — אַן אַלטער לייב, ווײַל לביא איז מין זכר. אַזוי זעצן איבער גונקעל, מאָפֿאַט[60] און סמיט. דער תּרגום השבֿעים זעצט איבער: לביא — אַ יונגער לייב.[61]**

מי יקימנו — **ווער קען אים אויפֿרייצן. פֿ״גל רשב״ם: לא יבוא אויב להחרידך ולהקימך ממקומך. ענלעך זעצן איבער מאַרגאָליס, בובער און טאָרטשינער.**

---

[59] גאָלדמאַן זעצט איבער ווי דער רד״ק: On prey, my son, you have grown strong.

[60] *The Holy Bible containing the Old and New Testaments.* A new translation by James Moffat (ווײַטער ציטירט: מאָפֿאַט).

[61] Theodor Nöldecke, *Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft,* Strassburg, 1904, 70, no. 10.

10. לא יסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים.

ניט אָפּגעטאָן וועט ווערן אַ צעפּטער פֿון יהודה, און אַ הערשערשטאָק פֿון צווישן זײַנע פֿיס, ווי לאַנג מע וועט קומען קיין שילו; און צו אים וועלן פֿעלקער געהאָרכן.

שילה — שילו. דער כתיב איז שילה. דער קרי איז שילו. יהואָש גייט נאָך אין דער איבערזעצונג דעם קרי. עד כי יבא שילה — ווי לאַנג מע וועט קומען קיין שילו. אַזוי זעצט אויך איבער מאַרגאָליס. פֿ"גל געזעניוס־ב., II, b, עד, ז' 563. פֿ"גל אויך יאַקאָב, צום פּסוק. יהואָשעס איבערזעצונג פֿון שילה איז אַ טראַדיציאָנעלע, כאָטש קעגן דרש. אבן עזרא און רשבם דערקלערן שוין אַז אונטער שילה מיינט מען די שטאָט שילה און יבא שילה מיינט: קומען נאָך שילה. אַזוי זעצט אויך איבער מאַרגאָליס. בובער האַלט זיך בײַם דרש און דערקלערט שילה — שלו, וועמען עס קומט. ער זעצט איבער: bis erscheint Demszukommt. עס לוינט זיך צו באַמערקן אַז דער דאָזיקער פּסוק איז איינער פֿון די שווערסטע אין תנך.[62] די קריסטלעכע קירך האָט דעם פּסוק געטײַטשט אויף ישון.[63]

ולו יקהת עמים — און צו אים וועלן פֿעלקער געהאָרכן. אַזוי זעצט איבער תּרגום אונקלוס: ולה ישתמעון עממיא. פֿ"גל משלי ל, 17: יקהת אם. רשי דערקלערט: יקהת עמים — אסיפת עמים. דאָס רובֿ איבערזעצערס גייען נאָך אונקלוסן. קינג דזשיימס זעצט איבער ווי רשי: and unto him shall the gathering of the people be.[64]

11. אסרי לגפן עירו ולשרקה בני אתונו כבס ביין לבשו ובדם ענבים סותו.

ער בינדט צום ווײַנשטאָק זײַן יונגאייזל, און צום ווײַנצווײַג דעם זון פֿון זײַן אייזעלין. ער וואַשט אין ווײַן זײַן קלייד, און אין בלוט פֿון טרויבן זײַן בגד.

כבס — ער וואַשט, אין הווה. זען געזעניוס־ק.־ק., 106, ז' 311. זען אויך רשבם: הרבה לשון פעל מתפשטים לשון פועל (בראשית מט, 4).

סותו — זײַן בגד. אַזוי זעצט שוין איבער דער תּרגום השבֿעים. פֿ"גל אויך רשי און רשבם אויפֿן פּסוק און געזעניוס־ב., סות, ז' 540.

12. חכלילי עינים מיין ולבן־שנים מחלב.

גערויטיקט די אויגן פֿון ווײַן, און ווײַס די ציינער פֿון מילך.

חכלילי — גערויטיקט. אַזוי זעצט שוין איבער דער תּרגום אונקלוס. פֿ"גל אויך געזעניוס־ב., חכלילי, ז' 229. לויטן תּרגום השבֿעים און דער וווּלגאַטאַ מוז

[62] יאַקאָב שרײַבט וועגן: עד כי יבוא שילה, אַז דאָס איז: die umstrittenste Stelle des ganzen Buches. פֿ"גל אויך גאָלדמאַן, ז' 826.

[63] Adolf Poznanski, *Schilo, ein Beitrag zur Geschichte der Messias-Lehre,* 1904.

[64] וועגן רשיס השפּעה אויף דער ענגלישער איבערזעצונג פֿון תּנך, קינג דזשיימס, זען: E. I. J. Rosenthal, *Rashi and the English Bible,* Bulletin of the John Rylands Library, Manchester, vol. 24, No. 1, April 1940, 138 ff; S. Zeitlin, "Rashi," *American Jewish Year Book,* vol. 41 (1939-1940), 138.

מען דעם פּסוק איבערזעצן: די אויגן פֿינקלען מער ווי ווײַן און די ציין זײַנען ווײַסער פֿון מילך. אַזוי זעצט איבער אויך סעדיה גאָון, ווײַל ווי יאַקאָב דערקלערט, די ציין זײַנען ווײַס פֿון דער נאַטור, צוליב דעם קאָן לבן־שנים נאָר באַטײַטן: די ציין זײַנען ווײַסער פֿון מילך, און אויך די ערשטע העלפֿט פֿון פּסוק מוז אַזוי באַטײַטן: די אויגן זײַנען פֿינקלדיקער פֿון ווײַן.[65] קינג דזשיימס און טאָרטשינער זעצן איבער: מיין — מיט ווײַן און מחלב — מיט מילך, פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען: ביין און בחלב. אַזוי דערקלערט עס שוין דער רמבן אויפֿן אָרט.[66]

13. זבולן לחוף ימים ישכון והוא לחוף אנית וירכתו על־צידן.

זבֿולון וועט וווינען בײַם באָרטן פֿון ימען, און ער וועט זײַן אַ באָרטן פֿאַר שיפֿן און זײַן לענד איבער צידון.

והוא לחוף אנית — און ער וועט זײַן אַ באָרטן פֿאַר שיפֿן. ענלעך זעצן אויך איבער מאַרגאָליס און גאָלדמאַן. לויט זייער איבערזעצונג דאַרף מען זיך דעם פּסוק פֿאָרשטעלן ווי עס וואָלט געשטאַנען: והוא יהיה חוף לאניות. בובער זעצט איבער לחוף אניות ווי אַ דערקלערונג פֿון לחוף ימים: ja nah der Schiffe Gestad.[67]

14. יששכר חמר גרם רבץ בין המשפתים.

יששׂכר איז אַ ביינִיקער אייזל, ער הויערט צווישן די שאָפֿגעהעפֿטן. חמר גרם — אַ ביינִיקער אייזל. אַזוי זעצן איבער אַקווילאַ, די וווּלגאַטאַ און די מיטל־עלטערישע מפֿרשים. פֿ״גל אויך געזעניוס־ב., גרם, ז׳ 148.[68]

בין המשפתים — צווישן די שאָפֿגעהעפֿטן. זען רד״ק צו שופטים ה, 16: המשפתים והם מערכות וגדרות הצאן.[69] פֿ״גל געזעניוס־ב., משפתים, ז׳ 473.

15. וירא מנוחה כי טוב ואת־הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבל ויהי למס־עבד.

און ער האָט געזען די רו, אַז זי איז גוט, און דאָס לאַנד, אַז עס איז ליב, האָט ער געבויגן זײַן רוקן צו טראָגן, און איז אַ צינדזקנעכט געוואָרן.

יהואָש נעמט אויף דאָס וואָרט טוב ווי אַן אַדיעקטיוו צו מנוחה כאָטש עס וואָלט געדאַרפֿט זײַן טובה ווײַל מנוחה איז לשון נקבֿה. לוטער, קינג דזשיימס און מאַרגאָליס זעצן איבער ווי יהואָש. בובער און טאָרטשינער נעמען עס אויף ווי אַ סובסטאַנטיוו. בובער זעצט איבער כי טוב: dass sie ein Gut. טאָרטשינער זעצט איבער: ein gutes Ding. פֿ״גל געזעניוס־ב., טוב, ז׳ 273; יאַקאָב, 914.

---

[65] זען יאַקאָב, ז׳ 910 א״וו. זען אויך אבן עזרא צום פּסוק.

[66] דער רמבן שרײַבט:... כי כאשר אחרים כוחלים אותם בפוך... כן יכחול אותם הוא ביין וכמו שהאחרים מלבנים שניהם בתמרוקים כן ילבן אותם בחלב. זען אויך גאָלדמאַן.

[67] נאָך בובערן איז דער „ל״ פֿון לחוף אַ פּרעפּאָזיציע. זען געזעניוס־ק.־ק., 199, ז׳ 381.

[68] לויט ש. י. פֿייגין באַטײַט חמור גרם — אַ קאַסטרירטער אייזל. זען "Hamor Garim, 'Castrated Ass'," *Journal of Near Eastern Studies*, V (1946), 230 ff.

[69] אין זײַן פּירוש צו בראשית דערקלערט דער רד״ק: משפתים והם המשאות שנושא, ד״ה די משׂאות וואָס דער שטאַרקער (ביינִיקער אייזל) טראָגט.

16. דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל.

דן וועט זיך אָננעמען פֿאַר זײַן פֿאָלק, ווי איינער פֿון די שבֿטים פֿון ישׂראל.

דן ידין — דן וועט זיך אָננעמען און נישט: דן זאָל זיך אָננעמען. אַזוי זעצט איבער אויך לוטער. קינג דזשיימס זעצט איבער: Dan shall judge. אַזוי זעצן אויך איבער גונקעל און מאַרגאַליס. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק., 109, ז׳ 323.

ידין עמו — זיך אָננעמען פֿאַר זײַן פֿאָלק. פֿ״גל משלי לא, 9: שפט צדק ודין עני ואביון. בובער זעצט איבער ווי יהואָש: Dan, dient um Recht seinem Volk. אַנדערע זעצן איבער: ידין — וועט מישפּטן. פֿ״גל מאַרגאַליס, סמיט און יאַקאָב, צום פּסוק.

כאחד שבטי ישראל — ווי איינער פֿון די שבֿטים פֿון ישׂראל. דאָס איז די פּשוטע וואָרט בײַ וואָרט־איבערזעצונג. אַ סך זעצן איבער מיט מער באַטאָנונג. לוטער: wie ein ander Geschlecht in Israel; גונקעל: wie irgend einer der Stämme Israels; בובער: wie nur einer von Israels Stämmen.

17. יהי־דן נחש עלי־דרך שפיפן עלי־ארח הנשך עקבי־סוס ויפל רכבו אחור.

דן וועט זײַן אַ שלאַנג אויפֿן וועג, אַ האָרנשלאַנג אויפֿן שטעג, וואָס בײַסט די טריט פֿון דעם פֿערד, און זײַן רײַטער פֿאַלט אַ הינטער.

יהי דן — דן וועט זײַן און נישט: דן זאָל זײַן, ווי דער תּרגום השבֿעים און אַנדערע זעצן איבער, כאָטש יהי איז אַ ציווּוי. זען אויבן, פּסוק 16. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק., 109, ז׳ 323. דער שומרונישער נוסח האָט דאָ: יהיה דן.

שפיפן — האָרנשלאַנג. זען געזעניוס־ב., שפיפן, ז׳ 857. אין חדר האָט מען שפיפן איבערגעזעצט: פֿיפּערנאָטער. זען שלמה נאָבל, חומש־טײַטש (ניו־יאָרק, ייִוואָ, 1943), נומער 278.

18. לישועתך קויתי יהוה.

אויף דײַן הילף, גאָט, טו איך האָפֿן.

קויתי — טו איך האָפֿן. פֿ״גל געזעניוס־ק־ק., 106, ז׳ 311. וואָס אַן איבער־זעצער קאָן מאַכן פֿון אַ פּסוק קאָן מען זען פֿון בובערס איבערזעצונג פֿון אונדזער פּסוק. אין דער צווייטער באַאַרבעטונג פֿון זײַן איבערזעצונג פֿון בראשית קלינגט דער פּסוק אַזוי: Zu deiner Freiheit strecke ich mich, DU!. בובער זעצט איבער ישועה — Freiheit, ווײַל דער שורש פֿון וואָרט ישועה, די דרײַ אותיות ישע, האָבן אין אַראַביש אויך דעם באַטײַט: פֿרײַ.[70] קויתי זעצט ער איבער: strecke ich mich, ווײַל דער שורש איז קו — אַ גראָדע ליניע.

19. גד גדוד יגודנו והוא יגד עקב.

גד — אים וועט אַ מחנה באַפֿאַלן, אָבער ער וועט אָנפֿאַלן אויף זייער טריט.

גדוד — באַפֿאַלן. פֿ״גל תּהלים צד, 21: יגודו על נפש צדיק. אַזוי זעצט איבער אויך מאַרגאַליס. לויט מאַרגאַליסן און יהואָשן איז גדד אַ טראַנזיטיווער ווערב.

---

[70] Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon* . . . Book I, Part 8, p. 3053.

לויט אַנדערע איז גדד אַן אינטראַנזיטיווער ווערב. זיי גייען נאָך דעם באַקאַנטן שפּאַנישן גראַמאַטיקער מנחם בן סרוק וואָס זעט אין ווערב גדד דעם סובסטאַנ־טיוו גדוד.[71] טאָרטשינער זעצט איבער: Gad gattet sich Gerotte und er geht an zur Ferse.

20. מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני־מלך.

בײַ אָשרן וועט פֿעט זײַן זײַן ברויט, און ער וועט אַרויסגעבן מלכות־געריכטן.

[הערות, ז' 15] והוא יגד עקב מאשר שמנה לחמו, אָבער ער וועט אָנפֿאַלן אויף זייער טריט. בײַ אָשרן וועט פֿעט זײַן זײַן ברויט. לויט אַלע נײַע איז דער „מ" פֿון מאשר צוצוצײַען צו „עקב": והוא יגד עקבם אשר שמנה לחמו, אָבער ער וועט אָנפֿאַלן אויף זייער טריט. אָשר — פֿעט וועט זײַן זײַן ברויט.

שוין דער מדרש האָט באַמערקט די שוועריקייט פֿון מ אין מאשר.[72] סעדיה גאָון זעצט איבער דעם פסוק אַזוי ווי עס וואָלט געשטאַנען: ואשר שמנה לחמו.[73] אַזוי זעצן איבער אויך מאַרגאָליס און בובער. לוטער, קינג דזשיימס און טאָר־טשינער גייען נאָך דער מסורה. זיי זעצן איבער: Von Asser, Out of Asher.

21. נפתלי אילה שלחה הנתן אמרי־שפר.

נפֿתלי איז אַ הינדין אַ פֿלינקע; ער גיט אַרויס שיינע רייד.

[הערות, ז' 15] נפתלי אילה שלחה הנתן אמרי־שפר — נפֿתלי איז אַ הינדין אַ פֿלינקע (גענוי: אַוועקגעלאָזטע אָדער לויז געלאָזטע); ער גיט אַרויס (גענוי: ער איז דער וואָס גיט אַרויס) שיינע רייד. לויט דער מסורה האָבן די צוויי האַלבע פסוקים קוים וואָסער עס איז צוזאַמענהאַנג צווישן זיך. אייניקע ווילן לייענען הנתנה און טײַטשן אויס אמרי ווי מערצאָל פֿון אמר (זע עזרא ו, 9): נפֿתלי איז אַ הינדין אַ פֿלינקע וואָס גיט אַרויס שיינע הירשלעך.[74] נאָך אַנדערע ווילן אמרי געבן דעם אייגענעם באַטײַט ווי אמירי, בוימשפּיצן, שפּיצן, הערנער־שפּיצן (אָדער: שיין געצווײַגטע הערנער).[75] פֿיל לייענען פשוט לויט סעפּ[טואַגינטאַ], נפתלי אילה שלחה הנתנה אמירי שפר — נפֿתלי איז אַ צעשפּרייטער אײַכנבוים וואָס לאָזט אַרויס שיינע בוימשפּיצן (אָדער: צווײַגן).[76]

22. בן פרת יוסף בן פרת עלי־עין בנות צעדה עלי־שור.

אַ פֿרוכטיק ביימל איז יוסף, אַ פֿרוכטיק ביימל בײַ אַ קוואַל; די צווײַגן שפּרײַזן איבער דעם מויער.

[הערות, ז' 15] בן פרת, אַ פֿרוכטיק ביימל (אָדער אָפּצווײַג). פרת איז ענטוועדער אַ מענלעכע אַדיעקטיוו־פֿאָרעם פֿון אַ צײַטוואָרט פרת וואָס איז גלײַכבאַטײַטיק מיט פרה, אָדער

---

[71] זען מחברת מנחם, ז' 52.

[72] זען מדרש לקח טוב, אויפֿן אָרט: שהכרמל בחלק אשר היה ולכן כתוב מאשר ולא כל אשר.

[73] Joseph Derenbourg, *Oeuvres completes de R. Saadia,* I, 78.

זען אויך ספר הרקמה, ע"ג, 5 און אבן עזרא, אויפֿן פסוק.

[74] אַזוי זעצט איבער סמיט וואָס גייט נאָך די אַשוראָלאָגן. זען געזעניוס־ב., אמר, ז' 51. אַזוי זעצט אויך איבער גאָלדמאַן.

[75] John Skinner, *A Critical and Exegetical Commentary on Genesis,* New York, 1910, 528.

[76] זען גונקעל, 484 א"וו. זען אויך גאָלדמאַן, ז' 827.

עס איז אַ ווײַבלעכער פּאַרטיציפּ פֿון פרה אַזוי ווי פרה אָדער פריה, און דער געגויער איבערזעץ וואָלט זײַן: דער זון אָדער אָפּצווײַג פֿון אַ פּרוכטיקן (בוים).[77] אַז רעדנדיק פֿון סתם בוים זאָל מען פּאָעטיש געברויכן די פֿעמינין־פֿאָרעם, קען אפֿשר דערקלערט ווערן דערמיט, וואָס דאָס עלטערע וואָרט פֿאַר בוים איז ניט געווען עץ, וואָס איז אומעטום מענלעך, נאָר עצה ווי אין ירמיה ו, 6. איבעריקנס ווערט דאָס וואָרט געברויכט קאָלעקטיוו, געהילץ, און לויט סעפּ[טואַגינטאַ] איז איבער הויפּט צו לייענען מיט אַ מפּיק. איר האָלץ (זע אָנמערקונג צו ישעיה יז, 6).[78] אייניקע באַצײַען די פֿעמינין־פֿאָרעם אויף גפן, וואָס איז געוויינטלעך ווײַבלעך, און איבערזעצן: אַ פּרוכטיק (יונג) ווײַנשטאָק.[79] שד״ל וויל האָבן אַז בן אין דעם באַטײַט פֿון אָפּצווײַג איז ווײַבלעך, אַזוי ווי די מערצאָל איז בנות.[80]

23. וימררהו ורבו וישטמהו בעלי חצים.

און אים געביטערט, און געשאָסן, און אים געפֿײַנט האָבן די פֿײַלמענער;

דאָ האָט יהואָש פֿאַרהעברעיִשט דעם יִדיש פֿון דער איבערזעצונג. די ווערטער וימררהו ורבו וישטמהו דריקן אויס אַ פֿילמאָליקן אַספּעקט און יהואָש האָט עס געוואָלט אויסדריקן אין יִדיש מיט איינצלנע ווערטער. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק., 112, ז׳ 339.

24. ותשב באיתן קשתו ויפזו זרעי ידיו מידי אביר יעקב משם רעה אבן ישראל.

אָבער פֿעסט איז זײַן בויגן געבליבן, און פֿלינק געווען זײַנען די אָרעמס פֿון זײַנע הענט, דורך די הענט פֿון דעם מאַכטיקן פֿון יעקבֿ, פֿון דאָרט — פֿון דעם פּאַסטוך, דעם פֿעלדז פֿון ישׂראל.

ותשב באיתן קשתו — אָבער פֿעסט איז זײַן בויגן געבליבן. יהואָש זעצט איבער פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען: ותשב איתן קשתו. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער און מאַרגאָליס. בובער זעצט איבער ווערטערלעך: doch im Urstand bleibt sein Bogen. דער פּסוק איז אַ שווערער. אבן ג׳נאח דערקלערט: ותשב באיתן קשתו, שעורו גם כן במקום איתן או במושב איתן,[81] ד״ה אַז באיתן האָט דעם זעלבן באַטײַט ווי במקום איתן. אַזוי דערקלערט עס אויך אבן עזרא. דער תּרגום השבֿעים האָט דאָ געלייענט: ותשבר באיתן קשתם,[82] ד״ה זייער בויגן איז געוואָרן צעבראָכן, אַזוי זעצט אויך איבער סמיט.

[הערות, זז׳ 15־16] ויפזו זרעי ידיו, און פֿלינק זײַנען געווען די אָרעמס פֿון זײַנע הענט. הרבֿ חיים העלער אין „אונטערזוכונגען איבער דער פּשיטא״ וויל מיחס זײַן דאָס וואָרט

---

[77] אַזוי דערקלערט אבן ג׳נאח. דער רד״ק פּאָלעמיזירט קעגן אים. זען רד״ק, ספר השרשים, 43.

[78] יהואָש שרײַבט דאָרט: „בסעיפי הפוריה — אויף די צווײַגן פֿון אַ פּרוכטיקן. וועגן דעם פֿעמינין־סופֿיקס זע אָנמערקונג בראשית מט, 22. שד״ל ברענגט ירמיה יא, 16 צום באַווײַז אַז זית הגם געוויינטלעך מענלעך, קען אויך זײַן ווײַבלעך״.

[79] אַזוי זעצט עס איבער מאַרגאָליס: A fruitful vine.

[80] לוצאַטאָ שרײַבט: „בן נטיעה... ומלת בן כשהיא להוראה הזאת היא לשון נקבה וכן כאן הרבוי ממנה בנות... בנות ענפי הנטע הזה״.

[81] ספר הרקמה, רעא, 2; רעב, 12.

[82] זען קיטעל־קאַהלע.

צו דעם אַראַבישן פאז, האָבן דערפֿאָלג, זיגן: און געזיגט האָבן די אָרעמס פֿון זײַנע הענט.[83] משם רעה אבן ישראל, פֿון דאָרט — פֿון דעם פּאַסטוך, דער פֿעלדז פֿון ישׂראל. אונק[לוס] און פּשן[יטא] האָבן קענטיק געלייענט משם רעה אבן ישראל — דורך דעם נאָמען פֿון דעם פּאַסטוך, דעם פֿעלדז פֿון ישׂראל.[84] „אפֿשר איז אבן אַ וואַריאַנט פֿון אביר, דעם מאַכטיקן, וואָס שטייט פֿריִער און אַנשטאָט משם דאַרף זײַן מעם" (כהנא).[85] לויט דער דאָזיקער השערה וועט די איבערזעצונג זײַן פּשוט: (פֿון) דורך דעם פּאַסטוך פֿון ישׂראל.

אבן ישׂראל — דער פֿעלדז פֿון ישׂראל, ד"ה גאָט. לויט אבן ג׳נאח איז אבן ישׂראל אַ פּאַראַלעל צו יעקבֿן און אבן ישראל באַטײַט דער שפּיץ אָדער דער פֿירער פֿון ישׂראל. זען אבן ג׳נאח, ספר השרשים, ז׳ 10. טאָרטשינער לייענט משם רעה אביך ישׂראל.[85*] ש. י. פֿייגין דערקלערט אַז אבן ישראל האָט דעם באַטײַט פֿון בני ישׂראל.[85**]

25. מאל אביך ויעזרך ואת שדי ויברכך ברכת שמים מעל ברכת תהום רובצת תחת ברכת שדים ורחם.

פֿון דעם גאָט פֿון דײַן פֿאָטער וואָס העלפֿט דיר, און פֿון שדי וואָס בענטשט דיך מיט ברכות פֿון הימל פֿון אויבן, ברכות פֿון תהום וואָס הויערן אונטן, ברכות פֿון ברוסטן און טראַכט.

ואת שדי — און פֿון שדי. אַזוי זעצן איבער אַלע מאָדערנע. די אַלטע איבערזעצונגען און אויך אַ סך האַנטשריפֿטן לייענען דאָ: ואל שדי.

מעל — פֿון אויבן. אַלע אַנדערע איבערזעצונגען נעמען דאָס וואָרט אויף ווי איין וואָרט און ג׳ישט ווי אַ צונויפֿהעפֿט פֿון מן און על און צוליב דעם זעצן זיי איבער מעל פּשוט אויבן און ג׳ישט פֿון אויבן. זען געזעניוס־ק.־ק., 119, ז׳ 377.

[הערות, ז׳ 16] תהום, זע אָנמערקונג קאַפּ׳ א, 2 [אין דער דאָזיקער אָנמערקונג שרײַבט יהואָש]: תהום, וואַסער־אָפּגרונט, דער לעגענדאַרישער אור־אוקינוס וואָס איז געווען פֿאַר דער באַשאַפֿונג פֿון דער וועלט. ווי גונקעל באַמערקט, שוין דער פֿאַקט וואָס תהום ווערט תמיד געברויכט אָן אַרטיקל,[86] אַזוי ווי אַן אייגן־נאָמען, באַווײַזט אַז דאָס איז אורשפּרינגלעך געווען אַ מיטיש וועזן, די בבֿלישע געטין תיאַמאַת וואָס ווערט פֿאַרגעשטעלט אין דער געשטאַלט פֿון אַן אומגעהײַערער שלאַנג, די פֿאַרקערפּערונג פֿון דעם גרויסן אור־ים. תהום איז אויך אורשפּרינגלעך געווען ווײַבלעך (זע תהום רבה, תהלים לו, 7).[87] די באַשאַפֿונג פֿון דער וועלט

---

[83] Ch. Heller, *Untersuchungen über die Peschitta* (Berlin, 1911), 13 No. 8.

אַזוי דערקלערן אויך אבן עזרא און רד"ק. דער חדרשער טײַטש וואָס איז באַזירט אויף רשין האָט ויפזו איבערגעזעצט: גימגאָלד. זען ש. נאָבל, חומש־טײַטש, נומ׳ 107.

[84] זען קיטעל־קאַהלע צום פּסוק.

[85] תורה נביאים וכתובים, עם פירוש מדעי, ספר בראשית מפרש ע"י א. כהנא, זיטומיר, תרס"ד. ווײַטער ניצן מיר: כהנא.

[85*] Harry Torczyner, "Die Bundeslade und die Anfänge der Religion Israels," *Festschrift zum 50-jährigen Bestehen der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums,* Berlin, 1922, 282.

[85**] זען ש. י. פֿייגין, מסתרי העבר (ניו־יאָרק, 1943), ז׳ שיט.

[86] גונקעל 103. תהום אָן אַרטיקל קומט בלויז אין יחיד, אָבער אין רבים קומט תהום אויך מיטן אַרטיקל. זען ישעיה סג, 13; תהלים קו, 9. זען געזעניוס־ב., תהום, ז׳ 871.

[87] תהום געפֿינען מיר עטלעכע מאָל אויך מענלעך, זען חבקוק ג, 10. איוב כה, 14.

מיט אירע באַשעפֿענישן ווערט פֿאַרגעשטעלט ווי דער זיג פֿון גאָט איבער דער דראַזיקער שלאַנג. אָנשפּילן אויף יהוהס מלחמה מיט דעם ים־מאָנסטער געפֿינען זיך אויף פֿאַרשיידענע ערטער אין תּנך (זע ישעיה נא, 9; איוב ז, 21; און אַנדערע שטעלן), אַ מאַטער אָפּשײַן פֿון בבֿלשן מיט[אָס] וועגן דעם זונגאָט מאַרדוק וואָס באַצווינגט תּיאַמאַת.[88]

26. ברכת אביך גברו על־ברכת הורי עד־תאות גבעת עולם תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו.

די ברכות פֿון דײַן פֿאָטער שטײַגן אַריבער די ברכות פֿון מײַנע עלטערן ביז דעם שפּיץ פֿון די אייביקע בערג. זיי זאָלן זײַן אויף דעם קאָפּ פֿון יוספֿן, און אויפֿן שיידל דעם פֿירשט פֿון זײַנע ברידער.

גברו — שטײַגן אַריבער. פֿ״גל געזעניוס־ב., גבר, ז׳ 128.

[הערות, ז׳ 16] דאָס וואָרט תאות שטאַמט דאָ פֿון תאה (זע במדבר לד, 7) און באַטײַט צילפּונקט, גרענעץ אָדער שפּיץ. דער אויסדרוק „ביז דעם שפּיץ פֿון די אייביקע בערג״ איז אַ גוזמא פֿון פֿילקייט און גרויסקייט, הגם די ברכות האָבן מיט בערג גאָרנישט צו טאָן. שוין דער רשבם האָט אויפֿגעפּאַסט הורי אַזוי ווי הרי — הרים (זע זכריה יד, 5 און אָנמערקונג דאָרטן),[89] און דער איבערזעץ לויט אים וואָלט זײַן: די ברכות פֿון דײַן פֿאָטער שטײַגן אַריבער די ברכות פֿון די בערג, ביז דעם שפּיץ פֿון די אייביקע הייכן. פֿיל פֿון די נײַע לייענען לויט סעפּ[טואַגינטאַ] על ברכות הרי (אָדער הורי אין דעם זין פֿון הרי) עד, די ברכות פֿון מײַן פֿאָטער שטײַגן אַריבער די ברכות פֿון די אייביקע בערג, די גלוסטיקייט (אָדער פּראַכט) פֿון די אוראַלטע הייכן.[90] שד״ל וויל לייענען ברכת אביך גברו על ברכות הורי עד,[91] די ברכות

---

[88] אַ סך אַשוראָלאָגן זײַנען נישט מסכּים מיט דער מיינונג, אַז תּהום דאָ האָט עפּעס צו טון מיטן קאַמף פֿון מאַרדוק מיט תּיאַמאַת. זען:

H. Zimmern, *Keilinschriften und Bibel*, Berlin, 1903, p. 17: ". . . auch von seiten eines bekannten Assyriologen, Jensen, aufs entschiedenste in Abrede gestellt wird, dass die erwähnten Kämpfe Jahweh's mit den drachengestaltigen Wesen und der Marduk-Tiamat-Kampf des babylonischen Schöpfungsepos mit einander in Zusammenhang stünden. Speziell von Jensen wird dabei betont, dass die Tiamat des babylonischen Schöpfungsmythus überhaupt nicht als tier- oder gar drachengestaltig vorgestellt werden dürfte und dass darum auch babylonische bildliche Darstellungen . . . auf eine ganz andere mythologische Szene zu beziehen seien."

זען אויך קאַסוטאָ, מאדם עד נח, ז׳ 10. קאַסוטאָ שיידט אונטער צווישן תּהום אין דער תּורה און תּהום אין אַנדערע ספֿרים פֿון תּנך. ער שרײַבט: בתורה אין תהום אלא אוקיינוס פרימיטיבי פשוטו כמשמעו, מושג פיסיקאלי גרידא. זען אויך יחזקאל קויפֿמאַן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ראשון, ספר שני, ז׳ 266, הערה 12.

[89] זען רשבם אויפֿן אָרט: ברכות אביך גברו על ברכות הרים. יהואש שרײַבט אין זײַנע הערות צו זכריה יד, 5: „גיא־הרי, צום טאָל פֿון די בערג. וועגן דער פֿאָרעם הרי אַנשטאָט הרים זע ירמיה כב, 14. חלוני, און זע אָנמערקונג בראשית מט, 26. ערליך וויל לייענען אַנשטאָט הרי און הרים — הרי, צום טאָל פֿון מײַן באַרג ד״ה פֿון הר הזיתים וואָס גאָט רופֿט זײַן באַרג, ווײַל ער שטייט דענסמאָל אויף אים (פּסוק 4)״. זען: Arnold B. Ehrlich, *Randglossen zur hebräischen Bibel, textkritisches, sprachliches und sachliches*, Leipzig, 1908-1914, V, p. 352.

[90] זען גייגער, דצ״וו, 161.

[91] זען שד״ל, בראשית, 466־467.

פֿון דײַן פֿאָטער שטײַגן הויך; די ברכות פֿון די אייביקע בערג, די גלוסטיקייט פֿון די אוראַלטע הייכן, זאָלן זײַן אויף דעם קאָפּ פֿון יוסף אאַז״וו.

27. בנימין זאב יטרף בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל.

בנימין איז אַ וואָלף וואָס פֿאַרצוקט, אין דער פֿרי עסט ער פֿאַנג, און אין אָוונט טיילט ער רויב.

יהואָש זעצט איבער אַלע דרײַ עתיד־פֿאָרמען: יטרף, יאכל און יחלק מיט הווה. אַזוי זעצן איבער כּמעט אַלע. קינג דזשיימס אָבער זעצט איבער וואָרט בײַ וואָרט: Shall raven . . . shall devour . . . shall divide. זען געזעניוס־ק.־ק., 107, ז' 314.

עד — פֿאַנג. אַזוי זעצן איבער אַלע אַלטע און מאָדערנע. פֿ״גל געזעניוס־ב., III, עד, I עדה, ז' 564.

ולערב — און אין אָוונט. אַזוי זעצן איבער כּמעט אַלע. יאַקאָב זעצט איבער: für den Abend.

ישעיה מ

1. נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם.

טרייסט, טרייסט מײַן פֿאָלק, זאָגט אײַער גאָט.

יאמר — זאָגט. בן זאב האָט שוין באַמערקט: דרך הלשון להחליף הזמן עבר בעתיד ועתיד בעבר, ואותם בבינוני ואותו בהם, כי בדבר הרגיל להיות תמיד יבוא לרוב עתיד במקום עבר להורות על התמדתו...[92] זען אויך געזעניוס־ק.־ק., 107, ז' 315. פֿ״גל אויך ווײַטער פסוק 25 און פּרק מא, 21. די פשיטא און תרגום יונתן לייענען דאָ: אמר.

2. דברו על־לב ירושלים וקראו אליה כי מלאה צבאה כי נרצה עונה כי לקחה מיד יהוה כפלים בכל־חטאותיה.

רעדט צום האַרצן פֿון ירושלים און רופֿט צו איר, אַז זי האָט דערפֿילט איר צײַט, אַז אָפּגעצאָלט איז איר פֿאַרברעך; אַז זי האָט געקריגן פֿון גאָטס האַנט טאָפּל פֿאַר אַלע אירע זינד.

יהואָש זעצט איבער צבא — צײַט, אַזוי ווי אַ סך מיטל־עלטערישע מפֿרשים. זען אבן עזרא און רד״ק. אין איוב ז, 1; יד, 14; דניאל י, 1 זעצט ער איבער צבא — דינסטצײַט, ווי עס זעצן איבער אַלע מאָדערנע אויך דאָ. זען חכמת בן סירא, ז, י (טו): אל תקוץ בצבא מלחמה כי עבודה מאל נחלקה. צבא איז דאָ אַ פּאַראַלעל צו עבֿודה. יהואָש זעצט איבער כי מלאה צבאה — זי האָט דער־פֿילט איר צײַט און נישט אַז איר צײַט איז געוואָרן דערפֿילט, ווײַל ער לייענט כי מילאה צבאה. ער נעמט ירושלים פֿאַרן סוביעקט און צבא פֿאַרן אָביעקט. די סיבה וואָס יהואָש זעצט דאָ איבער אַנדערש ווי אַנדערע איבערזעצערס איז מסתמא די וואָס צבא איז לשון זכר און צוליב דעם איז מלאה צבאה פֿאַלש.

[92] זען יהודה ליב בן־זאב, ספר תלמוד לשון עברי, ווילנע, תרמ״ד, שלט, ז' 295.

מיר געפֿינען טאַקע צבא איין מאָל אין תּנך אין לשון נקבֿה, אין דניאל ח, 12, אָבער דער דאָזיקער פּסוק איז זייער אומפֿאַרשטענדלעך און איז מסתּמא פֿאַרגרייזט. אויף יעדן פֿאַל זעט מען אַז יהואָש האָט זיך דאָ נישט גערעכנט מיט דער מסורישער וואָקאַליזאַציע.[93]

כי נרצה עונה — אַז אָפּגעצאָלט איז איר פֿאַרברעך. אַזוי זעצן איבער כּמעט אַלע. בובער זעצט איבער נרצה – abgegnadet, ער האָט געשאַפֿן אַ נײַ וואָרט פֿון רצון — Gnade. בובער האָט געוואָלט, אַז אין דער דײַטשער איבערזעצונג פֿון נרצה זאָל ווערן אויסגעדריקט דער העברעיִשער שורש פֿון וואָרט.

3. קול קורא במדבר פנו דרך יהוה ישרו בערבה מסלה לאלהינו.

אַ קול רופֿט: ראַמט אָפּ אין מדבר דעם וועג פֿון יהוה, גלײַכט אויס אין דער וויסטע אַ שטעג פֿאַר אונדזער גאָט.

קול קורא — אַ קול רופֿט. בובער זעצט איבער: Stimme eines Rufers. אַזוי זעצן אויך איבער דער תּרגום השבֿעים, די ווולגאַטאַ, לוטער און קינג דזשיימס.* קורא איז אַ פּאַרטיציפּ און האָט דעם זעלבן באַטײַט ווי אַ סובסטאַנטיוו און צוליב דעם זעצן זיי איבער: קול קורא — אַ קול פֿון אַ רופֿער.

במדבר פנו דרך יהוה — ראַמט אָפּ אין מדבר דעם וועג פֿון יהוה. דאָ זײַנען צוויי באַמערקונגען צו מאַכן. ראשית זעט מען אַז יהואָש רעכנט זיך דאָ מיט די טעמים. לויט זיי מוז מען די ווערטער אײַנטיילן: קול קורא, במדבר פנו דרך יהוה. מען קאָן אָבער דעם פּסוק אויך אַנדערש אײַנטיילן: קול קורא במדבר, פנו דרך יהוה, אַזוי ווי מען האָט דעם פּסוק אײַנגעטיילט אין די צײַטן פֿון בית שני.[94] די דאָזיקע אײַנטיילונג איז אין הסכּם מיט דער מעטריק. פֿון דעם פּאַראַלעל אין דער צווייטער העלפֿט פּסוק זעט מען אָבער, אַז די אַלטע אײַנטיילונג איז געווען אַ פֿאַלשע און אַז במדבר געהערט נישט צו קול קורא. די אײַנטיילונג פֿון די בעלי המסורה איז די ריכטיקע. ווי מיר האָבן שוין אויבן געזען האָט זיך יהואָש אָפֿט נישט גערעכנט מיט די טעמים און מיט דער מסורה. אַפֿילו אבן עזרא וואָס וואָרנט אין זײַנע שריפֿטן אַז מען מוז נאָכגיין די טעמים האָט זיך אָפֿט נישט גערעכנט מיט זיי. שד״ל האָט אין זײַן ווערק ויכוח על חכמת הקבלה אויפֿגעציילט די מיטל־עלטערישע מפֿרשים וואָס האָבן זיך אין זייערע פּירושים נישט גערעכנט מיט די טעמים.[95] שנית זעט מען אַז יהואָש זעצט נישט איבער

---

[93] די דאָזיקע עמענדאַציע אין דער וואָקאַליזאַציע איז אַ געצוווּנגענע און נישט קיין נייטיקע, ווײַל דער פּעמינין פֿון מלאה קאָן דערקלערט ווערן דורך דער צופּאַסונג צו די פּעמינין־פֿאָרמען וואָס באַהערשן דעם גאַנצן פּסוק. זען הערות 56 און 57.

* אַזוי אויך אין דער גאָטישער איבערזעצונג פֿון אולפֿילאַס: stibna wopjandins. — רעד׳.

[94] זען תּרגום השבֿעים צום פּסוק: ברית חדשה, הבשורה על פי מתי, 3, 3; הבשורה על פי לוקס, 3, 4. פּ״גל: Charles Torrey, *The Second Isaiah*, 305. אויך סעדיה גאָון האָט אַזוי אײַנגעטיילט דעם פּסוק. זען *Oeuvres Completes de R. Saadia* . . . III, Paris, 1896, ז׳ 59.

[95] אבן עזרא שרײַבט אין אָנהייב מאזנים: אזהירך שתלך אחרי בעל הטעמים וכל פירוש שאיננו על פירוש הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו (ד, ע״ב). און אין זײַן פּירוש אויף ישעיה (א, 9) שרײַבט ער: עיקר גדול לשמור דרך הטעמים. זען: W. Bacher, *Abraham*

דעם שם הויה נאָר ער לאָזט עס שטיין אַזוי ווי ער איז געשריבן אין העברעיִש. דאָס האָט אַ מאָל אויפגעבראַכט די אַגודת הרבנים, וואָס איז אַרויס מיט אַ פּראָטעסט קעגן אים.[96] אָבער אויך ווּיסנשאַפטלעך איז יהואָש נישט געווען באַרעכטיקט דאָס צו טון. יהואָש האָט געלאָזט שטיין די פיר אותיות פון שם הויה אָן נקודות, ווײַל די נקודות וואָס שטייען אונטערן און איבערן שם הויה זײַנען די נקודות פון אדני פון דער צײַט ווען די ייִדן האָבן אָנגעהויבן אַרויסצורעדן דעם שם הויה אדני, און דאָס גייט שוין צוריק אויף מער ווי צוויי טויזנט יאָר, ווײַל דער תרגום השבעים זעצט שוין איבער אַזוי דעם שם המפורש פונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען אדני.[97] מיר ווייסן הײַנט נישט ווי אַזוי ייִדן האָבן אַ מאָל אַרויסגערעדט דעם נאָמען יהוה. די פאָרעם Jehovah וואָס קריסטלעכע געלערנטע האָבן אײַנגעפירט סוף מיטל־עלטער איז באַצגעמאַכט פון דער פאָרעם אדני און איז פאַלש. אויך די אויסשפּראַך Yahweh, כאָטש ווּיסנשאַפטלעך מער באַגרינדעט, איז נישט אין גאַנצן זיכער.[98] יהואָש האָט אָנגעטראָפן אויף אַ פּראָבלעם וואָס ער האָט נישט געקענט פאַרענטפערן. די אַלטע ייִדישע איבערזעצערס האָבן איבערגעזעצט דעם שם הויה — גאָט, אָבער גאָט איז די איבערזעצונג פון אל, אלהים. דער רוב באַקאַנטע איבערזעצערס זעצן איבער דעם שם הויה: Kyrios (תרגום השבעים), Dominus (ווּלגאַטאַ), Herr (לוטער), Lord (קינג דזשיימס און אַלע ענגלישע איבערזעצונגען). ייִדן קענען אָבער נישט איבערזעצן דעם שם הויה מיט „האַר", ווײַל די קריסטלעכע קירכע באַציט די באַצייכענונג „האַר" אויף ישוּן. פאַר דער זעלבער פּראָבלעם איז אויך געשטאַנען משה מענדלסאָן, בעת ער האָט איבערגעזעצט דעם חומש אויף דײַטש. ער האָט אונטער דער השפעה פון די הוגאָנאָטן פון בערלין וואָס זײַנען געווען קאַלוויניסטן איבערגעזעצט דעם

---

38 Ibn Ezra als Grammatiker; שד"ל, ויכוח על חכמת הקבלה, גוריציאה, 1852, ז' 80 א"ו; שמחה פינסקער, מבוא אל הנקוד האשורי, 134־135.

[96] „מחאה מאגודת הרבנים", ייִדישעס טאָגעבלאַט, ניו־יאָרק, יאַנואַר 18, 1923; זען בערטשי וויטקעוויץ: יהואָש. אַ ביבליאָגראַפיע, ז' 214; זען אויך י. ד. אײַזנשטיין, אוצר זכרונותי, ז' 72 א"ו.

[97] Kyrios איז אַן איבערזעצונג פון אדני. זען דעם אַרטיקל Gott אין דער Encyclopaedia Judaica; געזעניוס־ב., יהוה, ז' 290; דעם אַרטיקל Jahve אין Encyclopedia Biblica; Robert Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, New York, 1948, 94; דעם אַרטיקל „יהוה" אין אליעזר בן יהודה, מלון הלשון העברית, ז' 1984 א"ו.

פון די לעצטע אַרבעטן איבער דעם אָפּשטאַם און באַטײַט פון שם הויה לוינט זיך דאָ דערמאָנען די ווײַטערדיקע:

Peter Katz, "Zur Aussprache von יהוה", *Theologische Zeitschrift* IV (Basel, 1948), 467ff; Julian Obermann, "The divine name YHWH in the light of recent discoveries," *Journal of Biblical Literature* LXVIII (1949), 301 ff.

[98] Adolphe Lods, *Israel from Its Beginnings to the Middle of the Eighth Century*, New York, 1948, 321 ff.

לאָדס שרײַבט:

But it is open to question whether this [Yahweh] was the original pronounciation.

שם הויה: Der Ewige.[99] זײַן איבערזעצונג איז באַזירט אויף דער דערקלערונג וואָס דער חומש גופא גיט פֿאַרן נאָמען יהוה. דאָס איז די באַקאַנטע שטעלע אין שמות ג, 14: אהיה אשר אהיה, וואָס מענדלסאָן זעצט איבער: איך בין געווען וואָס איז אייביק.[100] מענדלסאָנס איבערזעצונג פֿון יהוה איז אָנגענומען געוואָרן פֿון כמעט אַלע מאָדערנע ייִדישע איבערזעצונגען פֿון דער נײַסטער צײַט. עס האָבן זיך אָבער אויך געפֿונען געלערנטע וואָס האָבן נישט מסכּים געווען מיט מענדלסאָנס איבערזעצונג, ווײַל זיי זײַנען נישט מסכּים מיט זײַן דערקלערונג פֿון אהיה אשר אהיה. אַזוי למשל פּאָלעמיזירט שמשון רפֿאל הירש מיט רעכט, אַז אהיה אשר אהיה קומט נישט אונטערצושטרײַכן דאָס פּשוטע עקסיסטענציעלע זײַן, וואָס קומט צום אויסדרוק אין דער איבערזעצונג Der Ewige. גאָט קומט טרייסטן די ייִדן אַז ער וועט זיי אַרויסנעמען פֿון מצרים און דער נאָמען מוז אויסדריקן עפּעס וואָס זאָל ווײַזן אַז ער איז עס ביכולת צו טון. צוליב דעם גייט שמשון רפֿאל הירש צוריק צו די אַלטע ייִדישע איבערזעצערס און ער זעצט איבער דעם שם הויה — גאָט.[101]

אויך בובער און ראָזנצווײַג האָבן זיך שטאַרק געמאַטערט מיט דער פּראָבלעם. זיי האָבן געזוכט אַ פּאַסיקע עטימאָלאָגישע איבערזעצונג פֿון שם הויה. אויך זיי זעען נישט אין שורש פֿון יהוה, אין היה, דאָס פּשוטע זײַן, ווײַל היה האָט אין העברעיִש אויך דעם באַטײַט פֿון ווערן, געשען, דערשײַנען, זײַן, זײַן בײַ דער זײַט. אהיה באַטײַט: איך וועל קומען דיר צו הילף, איך וועל זײַן בײַ דײַן זײַט. און יהוה דריקט אויס די באַציִונג צווישן גאָט און מענטש.[102] צוליב דעם זעצן זיי איבער דעם שם הויה מיט אַ פּערזענלעכן אָדער פּאָסעסיוון פּראָנאָם: ich, du, er, mein, dein, sein אאַז״וו, אָפּהענגיק אין וועלכער פּערזאָן דער זאַץ איז געשריבן.

פֿון דער גוואַלדיק גרויסער ליטעראַטור, וואָס איז שוין איבער דער דאָזיקער פּראָגע פֿאַראַן און וואָס ווערט רײַכער פֿון טאָג צו טאָג, זעט מען ווי קאָמפּליצירט זי איז און אַז מען האָט נאָך ביז הײַנט נישט געפֿונען דעם ענטפֿער.

מיר מוזן אויך ציטירן יהואָשעס אייגענע מיינונג וועגן דער דאָזיקער פּראָגע:

[הערות, בראשית ד, 26, ז' 3] יהוה, אויף דעם סמך פֿון טעאָדאָרעט (390—457), וואָס ציטירט די אויסשפּראַך פֿון די שומרונים, און לויט עטימאָלאָגיע, איז אָנגענומען פֿון די

[99] זען בובער, ז' 188 א״וו.

[100] ספר נתיבות השלום והוא חבור כולל חמשת חומשי תורה, עם תרגום אשכנזי, מאת משה מדעסוי... ווין, 1818, ספר שמות, יד, ע״א.

[101] *Der Pentateuch*, übersetzt und erläutert von Samson Raphael Hirsch. Erster Theil: Die Genesis, Frankfurt, 1893, "Der Gedanke 'Ewige' lässt unser Herz kalt und enthält nichts für unser Leben."

[102] שוין דער תלמוד דערקלערט „אהיה" אין זינען פֿון „אהיה עמכם", זען ברכות ט, ע״ב: אני הייתי עמכם... ואני אהיה עמכם. ענלעך זעצט איבער דער תרגום אונקלוס: אהא עם מאן דהא. זען רמבן צו שמות ג, 14. אַזוי האָט עס אויך דערקלערט יהודה הלוי. זען כוזרי, מאמר רביעי, ג: ופרושו אשר אהיה והטעם הנמצא אשר אמצא להם בעת שיבקשוני, פ״גל: בובער, ז' 339 א״וו, ווי אויך:
Martin Buber, *Das Königtum Gottes*, zweite vermehrte Auflage, 1936, 84.

נײַע צו לייענען דאָס וואָרט — יהוה [יאַווע].[103] צוליב זײַן גרויס הייליקייט, איז עס מיט דער צײַט באַטראַכט געוואָרן פֿאַר אַ זינד דעם דאָזיקן נאָמען פֿון גאָט אַרויסצורעדן. שוין אין די צײַטן פֿון שמעון הצדיק (אַן ערך 270 פֿאַר דער אָנגענומענער צײַט־רעכענונג)[104] האָבן אַפֿילו די כּהנים ווען זיי האָבן געבענטשט דאָס פֿאָלק נישט געטאָרט אַרויסזאָגן דעם שם המפֿורש. בלויז דעם כּהן גדול אום יום כּפּור איז דאָס געווען דערלויבט.[105] געוויינטלעך איז עס געלייענט געוואָרן ווי אדוני (מײַן הער, גאָט), אָדער ווען דאָס וואָרט אדוני איז שוין געשטאַנען פֿריִער — אדוני יהוה, אַזוי ווי אלהים. אַזוי האָט דאָס וואָרט אָנגענומען אין שריפֿט די נקודות פֿון ־די דאָזיקע מינדערהייליקע ווערטער און איז וואָקאַליזירט געוואָרן יהוה אָדער יהוִה.[106] דער גענויער באַטײַט פֿון דעם וואָרט איז נישט פֿעסטגעשטעלט. די אויבנאויפֿיקע אויסטײַטשונג איז: דער וואָס איז, אָדער: וועט זײַן, פֿון היה. יעדן פֿאַלס ווערט אין דעם זינען פֿאַרשטאַנען שמות ג, 14. אַחוץ דער דאָזיקער דערקלערונג ווערן אַרויסגעשטעלט פֿון די נײַע אַלערליי מער אָדער ווייניקער געקינצלטע השערות. אייניקע יִחוסן דאָס וואָרט צו הוה, פֿאַלן, און עס זאָל לכתּחילה האָבן באַצייכנט אַן עראָליט, אָדער אַ שטיין וואָס מען האָט געגלייבט, אַז ער איז אַראָפּגעפֿאַלן פֿון הימל.[107] אַנדערע טײַטשן אויס: דער וואָס מאַכט פֿאַלן, דער שלײַדערער, דער בליצשלײַדערער.[108] נאָך אַנדערע ציִען עס אַרויס פֿון דעם אייגענעם וואָרצלוואָרט אָבער אין זײַן אַנדערן באַטײַט: בלאָזן, און יהוה זאָל מיינען: דער וואָס בלאָזט, דער שטורעמגאָט.[109]

---

[103] James Alan Montgomery, *The Samaritans*, 1907, 213; *Journal of Biblical Literature*, XXV (1906), 49 ff.

[104] עס איז הײַנט די אָנגענומענע מיינונג אַז שמעון הצדיק וואָס ווערט דערמאָנט אין תּלמוד איז דער כּהן גדול שמעון וואָס איז געווען אַ בן־דור פֿון בן־סירא און האָט על כּן געלעבט אין אָנהייב פֿון צווייטן י״ה פֿאַר אונדזער צײַט־רעכענונג. זען:

Ralph Marcus, *The Works of Josephus* (Loeb Classical Library), VII, 732 ff.

נאָך אין פֿינפֿטן י״ה פֿאַר אונדזער צײַט־רעכענונג האָט שוין געהערשט אַ טענדענץ נישט צו באַנוצן אין שריפֿט דעם שם הויה נאָר אַנדערע נעמען פֿאַר גאָט. זען אַרבעט פֿון ל. פֿינקעלשטיין אין:

Harvard Theological Review, XXXV (1942), 316, No. 16.

[105] יומא לט, ע״ב. זען משנה יומא ו, ב: והכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים שם המפורש שהוא יוצא מפי כהן גדול היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם. עס איז נישט ריכטיק וואָס יהואָש שרײַבט אַז די כּהנים האָבן נישט געטאָרט אַרויסרעדן דעם שם המפֿורש ווען זיי האָבן געבענטשט דאָס פֿאָלק; זען משנה סוטה ז, ו: ברכת כהנים כיצד במקדש אומרים את השם ככתבו; תמיד ז, ב: במקדש היו אומרים את השם ככתבו; ספרי, במדבר, פסקא לט (אויסגאַבע האָראָוויץ, לײַפּציק, 1917), ז׳ 43: כה תברכו את בני ישראל בשם המפורש. זען צו דער גאַנצער פֿראַגע, אַבֿרהם גייגער, המקרא ותרגומיו, 169 א״וו.

[106] דער ערשטער געלערנטער פֿון וועלכן מיר ווייסן אַז ער האָט געלייענט דעם שם המפֿורש יהוה (יעהאָוואַ) איז געווען דער דאָמיניקאַנער ריימאָנד מאַרטיני פֿון 13טן י״ה, דער מחבר פֿון באַקאַנטן ווערק *Pugio fidei*. ביז צום סוף פֿון 11טן י״ה האָט מען דעם שם הויה וואָקאַליזירט יהוה אָן אַ חולם אויפֿן ה. קאַהלע גלייבט אַז די דאָזיקע וואָקאַליזאַציע איז גלײַך צו דער וואָקאַליזאַציע פֿון אַראַמישן שמא, ווי ייִדן האָבן אַ מאָל גערופֿן דעם שם הויה. זען: Paul E. Kahle, *The Cairo Genizah* (London, 1947), No. 4.

זען אויך פּעטער קאַץ, ווי ציטירט אין הערה 97.

[107] Paul Anton de Lagarde, *Orientalia* 2 (1880), 27ff.

[108] B. Stade, *Geschichte des Volkes Israel* I (Berlin, 1877), 429;

זען אויך דעם קאָמענטאַר פֿון B. Baentsch אויף שמות־ויקרא (אין Handkommentar פֿון W. Nowack), ז׳ 24.

[109] אַזוי וועלהויזן. זען בענטש, דצ״וו. די דערמאָנטע השערות איבער דעם מקור און באַטײַט

בנוגע צו דעם געברויך פֿון דעם וואָרט אין דער איבערזעצונג איז נייטיק צו באַמערקן דאָס פֿאָלגנדיקע: די שטרענגע געטרײַשאַפֿט צום אָריגינאַל אין וועלכן איך האָב זיך אומעטום, ווי ווײַט מעגלעך, געהאַלטן, וואָלט אייגנטלעך געפֿאָדערט צו שטעלן יהוה אין אַלע ערטער ווו ער איז דאָ אין טעקסט. אָבער צו גלײַך מיט טעקסטטרײַשאַפֿט האָב איך שטענדיק גע־האַלטן אין אויג דעם עיקר פֿון אַלע עיקרים, די לעבעדיקייט און לעזעוודיקייט פֿון דער ייִדישער איבערזעצונג, און די אָנהאַלטונג פֿון דער אַרכאַיִשקייט און זאַפֿטיקייט פֿון דעם חדרשן לשון. עס וואָלט געקלונגען האַרב און געקינצלט, ווען איך זאָל למשל איבערזעצן (בראשית ב, 4) „אין דעם טאָג וואָס יהוה גאָט (אָדער אַפֿילו: גאָט יהוה), האָט געמאַכט די ערד און דעם הימל" אַנשטאָט „אין דעם טאָג דער האַר" אאַז"וו (אפֿשר דער קומענדיקער דור, ווײַטער אַוועק פֿון דעם טראַדיציאָנעלן אויסטײַטש, וועט מער נישט שפּירן קיין מיסקלאַנג אין דעם וויסנשאַפֿטלעך געטרײַ איבערזעץ. פֿאַר אונדז וואָלט עס געמיינט מקריבֿ זײַן זאַפֿטיקייט און באַהאַרצטקייט צו פּעדאַנטישער טרײַקייט). איך האָב אָבער געברויכט יהוה דאָרט ווו עס ווערט בפֿירוש באַטאָנט די אידענטישקייט פֿון דעם גאָט פֿון ישׂראל אין אונטער־שייד פֿון אַנדערע געטער, ווי (שמות ה, 2) ווען פּרעה זאָגט „מי יהוה, ווער איז יהוה?". אָדער ווו דער טראָפּ ווערט געשטעלט אויף דער אייגנטימלעכקייט, הייליקייט, אָדער גערעכטיקייט פֿון דעם ייִדישן גאָט, צום סוף פֿון אַ דין אָדער געזעץ, ווי (ויקרא יח, 5 און פֿיל אַנדערע ערטער) „אני יהוה, איך בין יהוה". אויך האָב איך גענוצט דאָס אָריגינעלע וואָרט דאָרט ווו עס פֿאָדערט זיך אַ וואַריאַציע פֿון אלהים ווי (ישעיה ב, 3) „אל הר יהוה אל בית אלהי יעקב, צום באַרג פֿון יהוה, צום הויז פֿון דעם גאָט פֿון יעקבֿ". די באַמערקונג וועט דערקלערן מײַן אין פֿלוג אומאויסגעהאַלטנקייט אין דעם געברויך פֿון יהוה דורכן גאַנצן תּנך.

[הערות, ז' 128] במדבר פּנו, אין מדבר ראַמט אָפּ אאַז"וו. די וואַנדערונג פֿון די קינדער פֿון ישׂראל דורך דער מדבר נאָך זייער באַפֿרײַונג פֿון מצרים לעבט תּמיד אין דעם באַוווּסטזײַן פֿון דעם נבֿיא, און אין דעם פֿאָרשטעל פֿון דער נײַער גאולה שווימט באַלד אַרויס אַ בילד פֿון דער וויסטע דורך וועלכער עס גייט דער וועג פֿון אויסלייזונג.[110] פֿאַרגלײַך יחזקאל כ, 35־36 און הושע ב, 16, און אָנמערקונג דאָרטן.[111]

4. כל־גיא ינשא וכל־הר וגבעה ישפלו והיה העקב למישור והרכסים לבקעה.

יעטוועדער טאָל זאָל דערהויבן ווערן און יעטוועדער באַרג און הייך זאָל דערנידערט ווערן און דאָס קרומע זאָל ווערן גלײַך, און די באַרגקייטן אַ פּלוין.

בקעה — פּלוין. אַזוי זעצט ער איבער אויך אין בראשית יא, 2. אין אַלע אַנדערע ערטער זעצט ער איבער בקעה — טאָל. פּלוין איז אייגנטלעך די איבער־

פֿון שם המפֿורש שפּיגלען אָפּ די פֿאַרשיידענע טעאָריעס איבער דער אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן מאָנאָטעיִזם. די דאָזיקע השערות נעמט הײַנט קיינער נישט ערנצט. זען:

W. F. Albright, *The Archaelogy of Palestine and the Bible*, 1933, 164.

זען אויך יחזקאל קויפֿמאַן, תולדות האמונה הישראלית, חלק ד, 51.

[110] מען קאָן דאָ מיט יהואָשן נישט מסכּים זײַן. די מידבר דאָ האָט גאָרנישט צו טון מיט דער מידבר פֿון יציאת מצרים. דאָ רעדט זיך וועגן דער סירישער מידבר וואָס ליגט צווישן בבֿל און ארץ־ישׂראל און דורך וועלכער די צוריקוואַנדערערס פֿון גלות בבֿל האָבן געדאַרפֿט דורכגיין.

[111] יהואָשעס הערה צו הושע ב, 16: „לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר, אָבער זע, איך רעד זי איבער (אָדער: צי זי צו), און וועל זי אַוועקפֿירן אין מדבר אאַז"וו. אין דעם באַ־וווּסטזײַן פֿון פֿאָלק איז אויף תּמיד אײַנגעשטעמפּלט די גרויסע מדבר־וואַנדערונג פֿון די קינדער פֿון ישׂראל, און דער נבֿיא, ווען ער קומט צו רעדן פֿון דעם פֿאָלקס ווידערקערונג צו גאָט, געברויכט מיט פֿאַרליבטשאַפֿט דאָס בילד פֿון יענער צײַט, ווען דאָס פֿאָלק איז נאָכ־געגאַנגען גאָטס רוף, געוואַנדערט אין דער ווילדערניש, און איז דערנאָך געבראַכט געוואָרן צו דעם געבענטשטן לאַנד כּנען. זע ירמיה ב, 2".

זעצונג פֿון ערבה. מאַרגאָליס זעצט אומעטום איבער בקעה — plain. ס׳איז מיגלעך, אַז צוליב דעם וואָס יהואָש האָט דאָ איבערגעזעצט גיא — טאָל, האָט ער נישט געוואָלט נוצן דאָס זעלבע וואָרט צוויי מאָל אין איין זאַץ און האָט צוליב דעם איבערגעזעצט בקעה — פּלוין.

רכסים — באַרגקייטן. אַזוי זעצט אויך איבער טאָרטשינער: Bergsketten. מאַרגאָליס, סמיט און בובער זעצן איבער רכסים: Grate, rugged heigts, rough places. דער ווערב רכס וואָס מען געפֿינט צוויי מאָל אין תנך (שמות כח, 28; לט, 21) באַטײַט פֿאַרבינדן. אָבער די צוויי פֿאָרמען פֿון סובסטאַנטיוו, וואָס זייער שורש איז רכס, רכסים אין אונדזער פּסוק און מרכסי איש, תהלים לא, 21, זײַנען שווער צו דערקלערן, און די לעקסיקאָגראַפֿן קומען נישט צו קיין הסכּם איבער זייער באַטײַט. זען אבן ג׳נאח, ספר השרשים, 479; געזעניוס־ב., רכס, רוכס, ז׳ 760.

5. ונגלה כבוד יהוה וראו כל־בשר יחדו כי פי יהוה דבר.

און דער כּבֿוד פֿון גאָט וועט אַנטפּלעקט ווערן, און אַלע לײַבער אין איינעם וועלן זען, וואָרעם דאָס מויל פֿון גאָט האָט גערעדט.

כל בשר — אַלע לײַבער. אַזוי זעצט יהואָש איבער אויך אין יחזקאל כא, 4; אין יואל ג, 1; זכריה ב, 17 און תהלים קמה, 21. אַזוי זעצן אויך איבער די ווולגאַטאַ, לוטער און קינג דזשיימס. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק., 127, ז׳ 411.

כי פי יהוה דבר — וואָרעם דאָס מויל פֿון גאָט האָט גערעדט. וועגן דער איבערזעצונג פֿון יהוה זען פּסוק 3.

6. קול אמר קרא ואמר מה אקרא כל־הבשר חציר וכל־חסדו כציץ השדה.

אַ קול זאָגט: רוף! און ער זאָגט: וואָס זאָל איך רופֿן? אַלע לײַבער זײַנען גראָז, און אַל זייער חן ווי אַ בלום פֿון פֿעלד.

קול אמר — אַ קול זאָגט. זען הערה צו קול קורא אין פּסוק 3. ואמר — און ער זאָגט. לויטן תרגום השבֿעים, פּשיטא און ווולגאַטאַ מוז מען דאָ לייענען: ואומר — און איך האָב געזאָגט. סמיט גייט נאָך די אַלטע איבערזעצונגען. אַלע אַנדערע זעצן איבער ווי יהואָש. אַ טייל האַנטשריפֿטן וואָקאַליזירן דאָ: ואומר. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק., 111, ז׳ 338.

[הערות, ז׳ 128] ואמר, און ער זאָגט. לויט סעפּ[טואַגינטאַ] ואומר און איך האָב געזאָגט.

וכל־חסדו — און אַל זייער חן. די אַלטע איבערזעצונגען לייענען דאָ אַנשטאָט חסדו — כבודו, אָדער הדרו.[112] אונקלוס זעצט עס איבער מיט שטאַרקייט (תוקפהון). פֿעליקס פּערלעס וויל דאָ לייענען: וכל חסנו.[113] יהואָש איז געצווונגען

---

[112] זען קיטעל־קאַהלע. עס איז אויך מיגלעך אַז חסד האָט אויך דעם באַטײַט פֿון חן פּונקט ווי חסדא אין אַראַמיש. זען געזעניוס־ב., 2, חסד, ז׳ 247; זען אויך דוד ילין, חקרי מקרא: ישעיה, ז׳ מ.

[113] Felix Perles, *Analekten zur Textkritik des Alten Testaments,* Neue Folge, Leipzig, 1922, 89.

איבערזעצן: חסדו — זייער חן אין לשון רבים, ווײַל ער זעצט איבער: כל־הבשר — אַלע לײַבער.

7. יבש חציר נבל ציץ כי רוח יהוה נשבה בו אכן חציר העם.

פֿאַרטריקנט ווערט דאָס גראָז, פֿאַרוועלקט ווערט די בלום, אַז דער אָטעם פֿון גאָט בלאָזט דערויף; פֿאַרוואָר, גראָז איז דאָס פֿאָלק.

כי רוח — אַז דער אָטעם. לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאָליס און טאָרטשינער זעצן דאָ איבער כי — ווײַל. יהואָש און אויך סמיט זעצן דאָ איבער כי — ווען, אַז. שוין אין תּלמוד געפֿינען מיר, אַז כי האָט פֿיר באַטײַטן (כי משמש בארבע לשונות: כי, דלמא, אלא, דהא, — ראש השנה ג, ע״א). נשבה — בלאָזט און נישט האָט געבלאָזן. זען געזעניוס־ק.־ק., 106, ז׳ 311. בובער זעצט איבער אין עבֿר: da Sein Braus sie angeweht hat.

8. יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם.

פֿאַרטריקנט ווערט דאָס גראָז, פֿאַרוועלקט ווערט די בלום, אָבער דאָס וואָרט פֿון אונדזער גאָט וועט אויף אייביק באַשטיין.

יקום לעולם — וועט אויף אייביק באַשטיין. אַזוי זעצן אויך איבער קינג דזשיימס, מאַרגאָליס און סמיט. זיי זעצן איבער יקום אין עתיד. די וווּלגאַטאַ, לוטער, בובער און טאָרטשינער זעצן איבער אין הווה. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק., 107, ז׳ 315.

9. על הר־גבה עלי־לך מבשרת ציון הרימי בכח קולך מבשרת ירושלם הרימי אל־תיראי אמרי לערי יהודה הנה אלהיכם.

אויף אַ הויכן באַרג גיי דיר אַרויף, אָנזאָגערין פֿון ציון; הייב אויף מיט אַ כּוח דײַן קול, אָנזאָגערין פֿון ירושלים; הייב אויף, האָב ניט מורא, זאָג צו די שטעט פֿון יהודה: אָט איז אײַער גאָט.

וועגן עלי לך זען געזעניוס־ק.־ק., 119, ז׳ 381.

מבשרת — אָנזאָגערין. דאָ זעצט יהואָש איבער וואָרט בײַ וואָרט. אַלע אַנדערע איבערזעצונגען שטרײַכן דאָ אונטער דאָס אָנזאָגן פֿון גוטע בשׂורות. מערסטנס באַטײַט בשר — אָנזאָגן אַ גוטע בשׂורה. מען געפֿינט אָבער אויך איין מאָל בשר — אָנזאָגן אַ שלעכטע בשׂורה. זען שמואל א, ד, 17. אַזוי אַז אין וואָרט בשר אַליין ליגט נאָך נישט דער באַטײַט פֿון אָנזאָגן נאָר גוטע בשׂורות. די אַנדערע איבערזעצונגען דערקלערן די ווערטער מבשרת ציון און מבשרת ירושלים. קינג דזשיימס: O Zion, that bringest good tidings; מאַרגאָליס: O thou that tellest good tidings to Zion; סמיט: O heralds of good news to Zion; טאָרטשינער: Frohbotin an Zijon . . . Frohbotin an Jeruschalaim; בובער: Steig dir als Glücksmärbringerin, Zion, schwing hoch . . . Jerusalem . . . בובער גייט נאָכן רד״ק, וואָס שרײַבט: ופירוש מבשרת ציון את ציון המבשרת וכן מבשרת ירושלים. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער, קינג דזשיימס און קויטש.[114]

[114] *Die Heilige Schrift des Alten Testaments,* in verbindung mit . . .

יהואַש גייט נאָך דעם רובֿ דערקלערערס און איבערזעצערס וואָס נעמען אויף מבשרת ציון און מבשרת ירושלים ווי אַ סמיכות, ווי מבשרת לציון און מבשרת לירושלים.

10. הנה אדני יהוה בחזק יבוא וזרעו משלה לו הנה שכרו אתו ופעלתו לפניו.

זע, גאָט דער האַר קומט אַ מאַכטיקער, און זײַן אָרעם געוועלטיקט פֿאַר אים; זע, זײַן שׂכר איז מיט אים, און זײַן לוין אים פֿאָרויס.

אדני יהוה — גאָט דער האַר. זען פּסוק 3.

[הערות, ז' 128] בחזק (אַלס) אַ מאַכטיקער. לויט סעפּ[טואַגינטאַ] תּרגום און וול[גאַטאַ], בחוזק, מיט שטאַרקייט.[115] אפשר איז אויך חזק אי אַדיעקטיוו אי זאַכוואָרט אַזוי ווי יחף. ירמיה ב, 25. פֿ"גל אויך צמא, דאָרשט, דברים כח. 48.

לוטער, מאַרגאָליס און בובער זעצן איבער ווי יהואַש. אויך אבן ג'נאח האַלט אַז דער ב אין בחזק איז איבעריק.[116] פֿ"גל אויך געזעניוס־ק.־ק., 119, ז' 379. קינג דזשיימס, סמיט און טאָרטשינער גייען נאָך די אַלטע איבערזעצונגען.

11. כרעה עדרו ירעה בזרעו יקבץ טלאים ובחיקו ישא עלות ינהל.

ווי אַ פּאַסטוך וואָס פּיטערט זײַן סטאַדע; אין זײַן אָרעם קלײַבט ער אויף די לעמער, און טראָגט אין זײַן בוזעם; די זויגעדיקע פֿירט ער פּאַמעלעך.

כרעה עדרו ירעה — ווי אַ פּאַסטוך וואָס פּיטערט זײַן סטאַדע. אַזוי זעצט איבער אויך מאַרגאָליס. זיי באַטראַכטן דעם גאַנצן זאַץ ווי אַ רעלאַטיוון. די אַנדערע איבערזעצערס זעען דאָ אַ פּשוטן זאַץ. סמיט טיילט אײַן דעם פּסוק אַנ־דערש. ער לייענט: כרעה עדרו ירעה, בזרעו יקבץ, טלאים בחיקו ישא, עלות ינהל. זען אויך קיטעל־קאַהלע.

12. מי־מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים.

ווער האָט געמאָסטן מיט זײַן הויפּן די וואַסערן און די הימלען מיט אַ שפּאַן מאַרקירט, און פֿאַרנומען אין אַ מאָס דעם שטויב פֿון דער ערד, און געוויגן די בערג אויפֿן וואָג, און די הייכן אויף וואָגשאָלן?

בשעלו — מיט זײַן הויפּן. אַזוי זעצט ער איבער אויך אין יחזקאל יג, 19 און אין מלכים א, כ, 10, וווּ דאָס זעלבע וואָרט איז אין לשון רבים.

תכן — מאַרקירט. אַזוי זעצט ער איבער אויך אין איוב כח, 25. זען אָבער תכן אין פּסוק 13, וווּ יהואַש זעצט איבער: מי תכן את רוח יהוה — ווער האָט דערפֿאָרשט דעם גײַסט פֿון גאָט. מאַרגאָליס האָט איין איבערזעצונג פֿאַר בײדע פֿאַלן, אָבער נישט די אַנדערע איבערזעצערס.

übersetzt von E. Kautzsch. Vierte, umgearbeitete Auflage . . . herausgegeben von A. Bertholet. Tübingen, 1933 (ווײַטער ניצן מיר: קויטש).

[115] אַזוי זעצט עס אויך איבער סעדיה, זען אויבן הערה 94.

[116] ספר הרקמה, פו, הערה 7.

כל בשליש — פאַרנומען אין אַ מאָס. אַזוי זעצן אויך איבער קינג דזשיימס און מאַרגאָליס. אַנדערע באַמיִען זיך דאָס וואָרט שליש איבערצוזעצן עטימאָלאָגיש, פֿון וואָרט שלש — דרײַ. די וווּלגאַטאַ זעצט איבער: tribus digitis, ד"ה מיט דרײַ פֿינגער. טאָרטשינער: Drittling, לוטער און בובער: Dreiling.

[הערות, ז' 128] מי מדד בשעלו מים, ווער האָט געמאָסטן מיט זײַן הויפֿן די וואַסערן. אייניקע ווילן לייענען מי מדד בשעלים ים, ווער האָט געמאָסטן מיט די הויפֿנס דעם ים.[117]

13. מי תכן את־רוח יהוה ואיש עצתו יודיענו.

ווער האָט דערפֿאָרשט דעם גײַסט פֿון גאָט? און ווער איז זײַן בעל־עצה וואָס האָט אים צוגעוויזן?

מי תכן — ווער האָט דערפֿאָרשט. זען פסוק 12.

ואיש עצתו יודיענו — און ווער איז זײַן בעל־עצה וואָס האָט אים צוגעוויזן. אַזוי זעצן אויך איבער מאַרגאָליס און סמיט. גאַנץ אַנדערש זעצן עס איבער בובער און טאָרטשינער, וואָס גייען נאָך דעם תרגום השבעים און פשיטא. יהואָש באַטראַכט איש עצתו ווי אַ סמיכות. ער רעכנט זיך נישט מיט די טעמים. אונטער ואיש שטייט אַ טפחא, וואָס איז אַ מפסיק־צייכן. זען אָבער די אויסגאַבע פֿון נביאים אחרונים פֿון כ. ד. גינצבורג (לאָנדאָן תרפ"ו), ווו מען קאָן זען אַז די מערסטע האַנטשריפֿטן האָבן אַ מירכא אונטער ואיש און אַ טפחא אונטער עצתו. אויב מען זאָל נאָכגיין די טעמים אַזוי ווי בובער און טאָרטשינער טוען עס דאָ, מוז מען דעם פסוק פֿאַרשטיין: ווער איז דאָס דער מאַן וואָס גאָט איז אים מודיע זײַן עצה?[118]

14. את־מי נועץ ויבינהו וילמדהו בארח משפט וילמדהו דעת ודרך תבונות יודיענו.

מיט וועמען האָט ער זיך געעצהט וואָס האָט אים געגעבן צו פֿאַרשטיין, און אים געלערנט דעם וועג פֿון גערעכטיקייט, און אים געלערנט קענשאַפֿט, און דעם וועג פֿון פֿאַרשטאַנדיקייט אים געמאַכט וויסן?

וילמדהו בארח משפט — און אים געלערנט דעם וועג פֿון גערעכטיקייט. יהואָש רעכנט זיך נישט מיט דעם ב פֿון בארח, ער גייט נאָך דעם תרגום וואָס זעצט איבער: ואלפינון ארח דדין. אַזוי זעצן אויך איבער דער תרגום השבעים און די וווּלגאַטאַ. קינג דזשיימס זעצט איבער: and taught Him in the path of judgment. אַזוי זעצן אויך איבער מאַרגאָליס, בובער און טאָרטשינער.

15. הן גוים כמר מדלי וכשחק מאזנים נחשבו הן איים כדק יטול.

זע, פֿעלקער זײַנען ווי אַ טריף פֿון אַן עמער, און ווי אַ שטויב פֿון וואָג־שאָלן זײַנען זיי גערעכנט; זע, אינדזלען הייבט ער אויף ווי אַ זעמדל.

---

[117] זען קויטש צום פסוק.

[118] גרעץ עמענדירט טאַקע דעם פסוק אויפֿן סמך פֿון תרגום השבעים און פשיטא צו לייענען: ומי איש עצתו יודיענו. זען:
H. Grätz, *Emendationes in plurosque sacrae scripturae veteris testamenti libros*, 22.

נחשבו — זײַנען זיי גערעכנט, יטול — הייבט ער אויף. אַזוי זעצן איבער אַלע. פֿ"גל געזעניוס־ק.־ק., 107, ז' 315.

16. ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה.

און דער לבֿנון איז ניט גענוג ברענוואַרג, און זײַנע חיות ניט גענוג בראַנד־אָפּפֿער.

יהואָש איז דאָ זייער קורץ. ער אימיטירט די קורצקייט פֿון העברעיִשן טעקסט. אַלע אַנדערע זײַנען דאָ מוסיף אַ וואָרט: דער לבֿנון איז נישט גענוג פֿאַר ברענוואַרג און זײַנע חיות נישט גענוג פֿאַר עולות.

עולה — בראַנדאָפּפֿער. אַזוי זעצט שוין איבער לוטער. אינטערעסאַנט איז די עטימאָלאָגישע איבערזעצונג פֿון בובערן: Darhöhung.

17. כל־הגוים כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו־לו.

אַלע פֿעלקער זײַנען ווי גאָרניט קעגן אים, פֿון נישט און גאָרנישט זײַנען זיי גערעכנט בײַ אים.

מאפס ותהו — פֿון נישט און גאָרנישט. יהואָש זעצט איבער דעם פּאַרטיקל מ אין מאפס. אַזוי זעצט אויך איבער בובער. קינג דזשיימס זעצט איבער: less than nothing and vanity. אַזוי דערקלערט אויך אבן עזרא און רד"ק. לויט זיי איז דער מ פֿון מאפס אַ קאָמפּאַראַטיוו. זען געזעניוס־ק.־ק., 133, ז' 429. די וווּלגאַטאַ זעצט איבער: quasi nihilum; לוטער: wie ein Nichtiges und Eitles, פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען כאפס ותהו אָדער פּשוט אפס ותהו נחשבו לו. דער רובֿ איבערזעצערס רעכענען זיך נישט מיטן מ.

18. ואל־מי תדמיון אל ומה־דמות תערכו־לו.

און צו וועמען קענט איר צוגלײַכן גאָט? און וואָסער געשטאַלט קענט איר אים גלײַך שטעלן?

דמות — געשטאַלט. ענלעך זעצט איבער טאָרטשינער: Gebilde. לוטער זעצט איבער: Gleichnis. קינג דזשיימס: Likeness. מאַרגאָליס: Likeness. בובער: Gleichnis. אין די דאָזיקע איבערזעצונגען ווערט דער שורש פֿון וואָרט: דמה — גלײַך זײַן, אונטערגעשטראָכן.

תערכו — גלײַך שטעלן. זען תהלים מ, 6: אין ערוך אליך. געזעניוס־ב., 2, ערך, ז' 619. טאָרטשינער זעצט איבער: gleich ... werten. ער זעט אין תערכו דעם שורש ערך — ווערט. שד"ל האָט פּאָלעמיזירט קעגן אַזאַ באַנעם. ער שרײַבט: ואיננו ענין הערכה ושומה.

19. הפסל נסך חרש וצרף בזהב ירקענו ורתקות כסף צורף.

דעם געץ וואָס אַ מײַנסטער האָט אויסגעגאָסן, און אַ שמעלצער ציט אים איבער מיט גאָלד, און שמעלצט־צו קייטלעך פֿון זילבער?

סמיט נעמט אַרײַן אין זײַן איבערזעצונג נאָך פּסוק 19 די פּסוקים 6 און 7 פֿון פּרק מא, וואָס לויט דער מיינונג פֿון רובֿ תנך־פֿאָרשער'ס געהערן זיי דאָ אַהער.

סמיט און טאַרטשינער לייענען: וברתקות כסף צורף. זיי פֿאַרבינדן דעם ב פֿון בזהב אויך מיט ורתקות. זען געזעניוס־ק.־ק., 119, ז' 384.

[הערות, ז' 128] ורתקות כסף צורף — און שמעלצט־צו קייטלעך פֿון זילבער. אייניקע ווילן לייענען צרוף אַנשטאָט צורף: און מיט קייטלעך פֿון זילבער געלייטערטן.[119]

20. המסכן תרומה עץ לא־ירקב יבחר חרש חכם יבקש־לו להכין פסל לא ימוט.

אַ שטיינדעמב ווערט אויסגעקליבן, האָלץ וואָס פֿוילט נישט ווילט מען אויס; אַ קלוגן מייַנסטער זוכט מען זיך, אויפֿצושטעלן אַ געץ וואָס זאָל זיך נישט וואַקלען.

עץ לא־ירקב — האָלץ וואָס פֿוילט נישט. זען געזעניוס־ק.־ק., 155, ז' 487; 156, ז' 490.

[הערות, ז' 128] המסכן תרומה עץ לא־ירקב יבחר — אַ שטיינדעמב ווערט אויסגעקליבן, האָלץ וואָס פֿוילט ניט טוט מען אויסוויילן. שוין תּרגום יונתן האָט אָנגעוויזן מסכן פֿאַר דעם נאָמען פֿון אַ בוים.[120] די נייַע האָבן געפֿונען אַן ענלעך וואָרט פֿאַר אַ בוים אין אַשוריש און טייַטשן אויס מסכן אַ מין האַרטע האָלץ, שטיינדעמב (דייַטש: שטיינאייַכע, ענגליש: Holm-oak);[121] לויט רשי: דער וואָס איז געניט אָדער געווינט (פֿאַרגלייַך ההסכן הסכנתי, במדבר כב, 30) אין אויסקלייַבן קלייַבט אויס אַ האָלץ וואָס פֿוילט נישט. לויט רד"ק און פֿיל אַנדערע נאָך אים: דער וואָס שיידט אָפּ (= גיט, איז מנדב) אָרעם (פֿאַרגלייַך מסכן, קהלת ט, 15), ד"ה, דער וואָס פֿאַרמאָגט ניט אויף אַ גאָלדגעץ קלייַבט אויס אַ האָלץ וואָס פֿוילט ניט. לויט שטיינבערגן: דער וואָס שיידט אָפּ קאַרג אאַז"וו.[122] דוהם וויל לייענען המסכן [אין בנין פיעל] תמונה אאַז"וו. דער וואָס שנייַדט אויס (פֿון אייגענעם וואָרצל ווי סכין־שכין, משלי כד 2, מעסער) אַ געשטאַלט קלייַבט אויס אאַז"וו.[123]

21. הלוא תדעו הלוא תשמעו הלוא הגד מראש לכם הלוא הבינותם מוסדות הארץ.

ווייסט איר דען ניט? הערט איר דען ניט? איז אייַך פֿון אָנהייב אָן ניט דערציילט געוואָרן? פֿאַרשטייט איר ניט די גרונטפֿעסטן פֿון דער ערד?

הלוא תדעו — ווייסט איר דען ניט? אין הווה. זען געזעניוס־ק.־ק., 107, ז' 315.

הלוא הבינותם מוסדות הארץ — פֿאַרשטייט איר ניט די גרונטפֿעסטן פֿון דער ערד? אַזוי זעצן אויך איבער די וווּלגאַטאַ, מאַרגאָליס, בובער און טאָר־טשינער. לוטער און קינג דזשיימס זעצן איבער פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען:

---

[119] זען תנך עם פירוש ש. ל. גרדון, תל־אָבִיב, תש"ו, צום פסוק. ווייַטער ניצן מיר של"ג. די עמענדאַציע זעט אויס צו זייַן איבעריק. דער צווייטער „צורף" איז אַ האָמאָנים צום ערשטן. ער איז אין גאַנצן ענלעך צום ערשטן, ער האָט אָבער אַן אַנדער באַטייַט. דער ערשטער באַטייַט: דער שמעלצער און דער צווייטער באַטייַט: ער שמעלצט צו. זען דוד ילין, חקרי מקרא; ישעיה, מא.

[120] דער תּרגום יונתן זעצט איבער מסכן — אורן.

[121] *Das Buch Jesaia,* erklärt von Karl Marti Tübingen, 1900, p. 275.
ווייַטער ניצן מיר: מאַרטי.

[122] משפט האורים, ז' 862: תרומה: המקמץ בנדבת יד.

[123] *Die Psalmen,* erklärt von Bernhard Duhm. (Kurzer Handkommentar . . . herausgegeben von Karl Marti), p. 271.

ווייַטער ניצן מיר: דוהם.

ממוסדות הארץ; לוטער: von Anbeginn der Erde; קינג דזשיימס: from foundations of the earth. אַזוי זעצן אויך איבער מאָפֿאַט און סמיט.

22. הישב על־חוג הארץ וישביה כחגבים הנוטה כדק שמים וימתחם כאהל לשבת.

ער איז דער וואָס זיצט איבער דעם צירקל פֿון דער ערד, און אירע באַווינער זײַנען ווי היישעריקן; דער וואָס שפּרייט ווי אַ טול די הימלען, און ציט זיי אויס ווי אַ געצעלט צום וווינען.

הישב על חוג הארץ — ער איז דער וואָס זיצט. אַזוי זעצן אויך איבער קינג דזשיימס, מאַרגאָליס און סמיט. לוטער זעצט איבער: Er sitzt, ווי עס וואָלט געשטאַנען: הוא יושב. וועגן ה אין הישב זען געזעניוס־ק.־ק., 126, ז' 404.

23. הנותן רוזנים לאין שפטי ארץ כתהו עשה.

דער וואָס פֿאַרקערט פֿירשטן צו גיוועץ, וואָס מאַכט ווי גאָרניט די ריכטער פֿון דער ערד.

הנותן רוזנים לאין — דער וואָס פֿאַרקערט. אַזוי זעצט אויך איבער טאָרטשינער. בובער זעצט איבער וואָרט בײַ וואָרט: der gibt, dass Erlauchte zu Unding werden. וועגן ה פֿון הנותן זען פּסוק 22.

24. אף בל־נטעו אף בל־זרעו אף בל־שרש בארץ גזעם וגם נשף בהם ויבשו וסערה כקש תשאם.

נאָך צו מאָל ניט אײַנגעפֿלאַנצט זײַנען זיי, נאָך צו מאָל ניט פֿאַרזייט זײַנען זיי, נאָך צו מאָל ניט אײַנגעוואָרצלט אין דער ערד זייער שטאַם, און שוין טוט ער אַ בלאָז אויף זיי, און זיי ווערן פֿאַרטריקנט, און אַ שטורעם טראָגט זיי ווי אַ שטרוי אַוועק.

קינג דזשיימס זעצט איבער דעם גאַנצן פּסוק אין עתיד, ווײַל נאָך דער נעגאַטיווער פּרעפּאָזיציע בל קומט אין תּנך תּמיד — אַן עתיד. זען געזעניוס־ק.־ק., 152, ז' 481.

[הערות, ז' 129] אף בל־נטעו — נאָך צו מאָל ניט אײַנגעפֿלאַנצט זײַנען זיי אאַז"וו. דער נביא אין זײַן שילדערונג פֿון דער אַנהאַפּטיקייט פֿון די אומות פֿאַלט אַרײַן אין איבערגעטריבענער בילדלעכקייט: זיי ווערן פֿאַרטריקנט אײדער זיי זײַנען צו מאָל אײַנגעפֿלאַנצט געוואָרן אאַז"וו. לויט אַן אַנדער איבערזעץ: קוים זײַנען זיי אײַנגעזייט, קוים האָט זיך אײַנגעוואָרצלט זייער שטאַם אין דער ערד אאַז"וו.[124]

25. ואל־מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש.

און צו וועמען קענט איר מיך צוגלײַכן, איך זאָל גלײַך זײַן? זאָגט דער הייליקער.

אַלע אַנדערע זעצן איבער: צו וועמען ווילט איר מיך צוגלײַכן.

---

[124] מאַרגאָליס זעצט איבער: Scarce they are planted; סמיט זעצט איבער: Hardly have they been planted; טאָרטשינער: Nie recht gepflanzt, nie recht gesät. בובער: Kaum sind sie gepflanzt, kaum sind sie gesät.

26. שאו־מרום עיניכם וראו מי־ברא אלה המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא מרב אונים ואמיץ כח איש לא נעדר.

הייבט אויף אין דער הייך אײַערע אויגן און זעט: ווער האָט באַשאַפֿן די דאָזיקע? ער, וואָס פֿירט אַרויס מיט אַ צאָל זייער חיל, זיי אַלע רופֿט ער מיטן נאָמען; דורך גרויס מאַכט, און ווײַל ער איז שטאַרק אין כּוח, איז קיינער ניט געמינערט.

[הערות, ז' 129] מרב אונים ואמיץ כח איש לא נעדר — דורך גרויס מאַכט און ווײַל ער איז שטאַרק אין כּוח איז קיינער ניט געמינערט (פֿעלט קיינער ניט אויס). אייניקע ווילן וואָקאַליזירן מרב [פּיעל]: דורך דעם פֿילמאַכטיקן און שטאַרקן אין כּוח אאַז״וו.[125] אַנדערע ווילן לייענען ואומץ (אָדער ואמיץ גופֿא זאָל דאָ האָבן דעם באַטײַט פֿון אַבסטראַקט. זען אַנמערקונג צו מ, 10): דורך (זײַן) גרויסמאַכט און שטאַרקייט אין כּוח אאַז״וו. ערליך לייענט מרב[126] און פֿאַרשטייט דאָס וואָרט אַזוי ווי אויך ואמיץ קאָלעקטיוו: פֿון פֿילמאַכטיקע (שטערן) און שטאַרקע אין כּוח פֿעלט קיינער ניט אויס.

27. למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מיהוה ומאלהי משפטי יעבור.

פֿאַר וואָס זאָלסטו זאָגן, יעקבֿ, און זאָלסט רעדן, ישׂראל: פֿאַרבאָרגן איז מײַן וועג פֿון יהוה און פֿון מײַן גאָט איז מײַן משפּט אַוועק.

למה תאמר... ותדבר — פֿאַר וואָס זאָלסטו זאָגן און זאָלסטו רעדן און נישט: פֿאַר וואָס זאָגסטו און רעדסטו. אַזוי זעצט אויך איבער סמיט: Why should you say... דאָס איז אַ פֿרעקווענטאַטיווער אימפּערפֿעקט. זען געזעניוס־ק.־ק., 107, ז' 315.

ומאלהי משפטי יעבר — און פֿון גאָט איז מײַן משפּט אַוועק. יהואָש גייט דאָ נאָך דעם תּרגום השבֿעים און די וווּלגאַטאַ וואָס זעצן איבער פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען: ומאלהי משפטי עבר.

28. הלוא ידעת אם־לא שמעת אלהי עולם יהוה בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו.

ווייסטו דען ניט? צי האָסטו ניט געהערט? יהוה איז דער אייביקער גאָט, דער באַשעפֿער פֿון די עקן פֿון דער ערד. ער ווערט ניט מיד און ניט מאַט; ניט צו דערפֿאָרשן איז זײַן פֿאַרשטאַנדיקייט.

לא ייעף ולא ייגע — ער ווערט ניט מיד און ניט מאַט. זען פּסוק 31.

תבונה — פֿאַרשטאַנדיקייט. אַזוי זעצט יהואָש איבער תבונה אין אַ סך ערטער. זען שמות לו, 1; דברים לב, 28. אין אַנדערע ערטער זעצט ער איבער תבונה — שׂכל. אויך אַנדערע זעצן איבער דאָס זעלביקע וואָרט אין פֿאַרשיידענע ערטער פֿאַרשיידן. מאַרגאָליס למשל זעצט איבער תבונה מערסטנס מיט understanding, דאָ אָבער זעצט ער איבער discernment.

29. נתן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה.

ער גיט דעם מידן כּוח, און דעם אוממאַכטיקן מערט ער שטאַרקייט.

---

[125] זען מאַרטי, ז' 277.

[126] זען ערליך, *Randglossen*, באַנד 4, ז' 147.

עצמה ירבה — מערט ער שטאַרקייט. עס איז אינטערעסאַנט אָרײַנצוציִען דאָ צום פֿאַרגלײַך די עטימאָלאָגישע איבערזעצונג פֿון בובערן: vielfältigt er Kernhaftigkeit.

30. ויעפו נערים ויגעו ובחורים כשול יכשלו.

און יונגע־לײַט וועלן מיד און מאַט ווערן, און יונגע וועלן שטרויכלען גע־שטרויכלט ווערן.

ויעפו נערים ויגעו — וועלן מיד און מאַט ווערן. ווי מיר זעען זעצט יהואָש איבער דעם זאַץ אין עתיד און נישט אין הווה. אַזוי זעצן אויך איבער מאַרגאָליס און סמיט. בובער, טאָרטשינער און קויטש זעצן איבער אין הווה. זען געזע־ניוס־ק.־ק., 107, ז' 315.

כשול יכשלו — שטרויכלען געשטרויכלט ווערן. יהואָש אימיטירט דאָ דעם עמפֿאַטישן אינפֿיניטיוו וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר העברעיִש. ער ניצט דעם עמפֿאַטישן אינפֿיניטיוו אומעטום.[127] זען שמות כא, 15—17; דברים ז, 2 אאַז״וו. אַזוי זעצן אויך איבער בובער און טאָרטשינער. וועגן דעם עמפֿאַטישן אינפֿיניטיוו אין העברעיִש זען געזעניוס־ק.־ק., 2, 113, ז' 342.

31. וקוי יהוה יחליפו כח יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו.

אָבער די וואָס האָפֿן אויף גאָט וועלן באַנײַען דעם כוח, זיי וועלן אויפֿ־הייבן פֿליגלען ווי די אָדלערס; זיי וועלן לויפֿן און ניט מיד ווערן, זיי וועלן גיין און ניט מאַט ווערן.

יחליפו כח יעלו אבר ... — וועלן באַנײַען ... וועלן אויפֿהייבן, אין עתיד. זען פסוק 30.

ולא ייגעו ... ולא ייעפו — און ניט מיד ווערן ... און ניט מאַט ווערן. אין פסוק 28 זעצט יהואָש איבער: לא ייעף ולא ייגע — ער ווערט ניט מיד און ניט מאַט, דהײַנו: יעף — מיד און יגע — מאַט, פֿאַרקערט ווי דאָ. יהואָש האָט דאָ געביטן דעם באַטײַט פֿון די ווערטער, ווײַל אין ייִדיש קומט תּמיד מיד פֿאַר מאַט. אַלע אַנדערע איבערזעצונגען האָבן דאָ און אין פסוק 28 די זעלבע טײַטשן פֿאַר יעף און יגע.

תּהלים סח[128]

1. למנצח לדוד מזמור שיר.

פֿאַר דעם געזאַנג־מײַסטער; פֿון דודן אַ מזמור, אַ געזאַנג.

---

[127] זען ריידערס רעצענזיע אין שבילי החנוך, שנה ב (כסלו־טבת תרפ״ח), שיד א״וו.

[128] דאָס קאַפּיטל סח פֿון תּהלים ווערט באַטראַכט פֿאַר איינעם פֿון די שווערסטע אין תּנך. מיר ברענגען דאָ עטלעכע מיינונגען וועגן דעם דאָזיקן קאַפּיטל. אבן עזרא שרײַבט: זה המזמור נכבד מאד, ד״ה דער דאָזיקער מזמור איז זייער שווער (תּהלים סח, 2). דער באַקאַנטער ייִדיש־איטאַליענישער דיכטער עמנואל הרומי באַרימט זיך אין זײַן פֿאַנטאַסטישן באַריכט איבער זײַן באַגעגעניש מיט דוד המלך אין הימל, אַז קיינער פֿון די מפֿרשים, אַפֿילו נישט דער רד״ק, האָט נישט צופֿרידן געשטעלט דוד המלכן מיט זײַן פּירוש אויפֿן דאָזיקן קאַפּיטל אַזוי ווי ער, עמנואל. ער שרײַבט: וישמע דוד כי באתי הלום... ויאמר אלי אתה כבדתני במה שפרשת

ווי מען זעט טיילט יהואָש איַין דעם פּסוק אַזוי: למנצח, לדוד מזמור, שיר. אַזוי טיילט אויך דעם פּסוק מאַרגאָליס. טאָרטשינער טיילט איַין: למנצח, לדוד, מזמור שיר. קויטש און בובער: למנצח, לדוד מזמור, שיר. די דאָזיקע פֿאַר־שיידענע איַינטיילונג פֿון פּסוק איז אָפּהענגיק פֿון דער געטריַישאַפֿט צו די טעמים. דער טעם איבער לדוד איז אַ רבֿיעי מוגרש און ער געהערט צו די מלכים, ד״ה צו די טעמים וואָס טיילן אָפּ ווערטער. די בעלי המסורה האָבן געהאַלטן, אַז לדוד מזמור געהערן נישט צוזאַמען.[129]

2. יקום אלהים יפוצו אויביו וינוסו משנאיו מפניו.

גאָט וועט אויפֿשטיין, וועלן צעשפּרייט ווערן זיַינע פֿיַינט, און זיַינע שׂונאים וועלן אַנטלויפֿן פֿאַר אים.

די איבערזעצערס גייען זיך פֿונאַנדער אין דער איבערזעצונג פֿון דאָזיקן פּסוק, כאָטש יעדער וואָרט פֿאַר זיך איז פֿאַרשטענדלעך. לויטן תרגום השבֿעים, לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאָליס און סמיט איז דער פּסוק אָפּטאַטיוו, לויט יהואָשן, בובערן און טאָרטשינערן איז ער אַ תנאַי־זאַץ. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק., 159, ז׳ 493.

3. כהנדף עשן תנדף כהמס דונג מפני־אש יאבדו רשעים מפני אלהים.

ווי רויך ווערט צעטריבן, וועסטו זיי צעטריַיבן; ווי וואַקס צעגייט פֿאַר פֿיַיער, וועלן אונטערגיין די רשעים פֿאַר גאָט.

כהנדף — ווערט צעטריבן. די מיטל־עלטערישע מפֿרשים האָבן אין כהנדף

ספר תהלות, והראית בפירושיך מעלותיו המהוללות... וישלח דוד... לקרוא לכל המפרשים אשר פירשו ספר תהלות ולהביא פירושם, ויבואו כולן במצות דוד המלך ודוד קמחי בראשם... ויאמר דוד אל המפרשים העומדים לפניו יאמר כל אחד מכם מזמור יקום אלהים ויפוצו אויביו וינוסו משנאיו מפניו (תהלים סח) ויגל מצפוניו ועניניו... אז קמו ויאחז כל אחד מהם דרכו זה אומר בכה וזה אומר בכה ויאמר דוד זה אומר זה פירושי זה חידושי ואין בכם מנחם משיב נפשי, אז קם דוד וינשקני על ראשי ויאמר זו היא צרור המור, זה חשף סוד זה המזמור... הוא החל לבארו והוא כלהו, ויצוני לאמור לפני כולם פירוש המזמור וכן עשיתי, לא העלמתי דבר ולא כסיתי... אז צוה דוד אל המפרשים לכבדיני ויכבדוני... (מחברות עמנואל הרומי, תל־אביב תש״ו, ז׳ 842); דוד כהנא: הוא [ד״ה פרק סח] כחידה סתומה מני קדם באין פותר וכמעט נלאו כל החוקרים הרבים לבוא עד חקר תכונתו (הבוקר אור, כרך ד, ז׳ 1156); ש. פוזננסקי: אם כי הרבה מזמורים בספר תהלים אשר בערפל חתוליהם ואין בידינו לעמוד על כוונתם כראוי הנה המזמור סח עולה על כולם בקושי הבנתו (אוצר הספרות, כרך ה, ז׳ צו); מ. ד. קאַסוטאָ: אין לך בכל ספר תהלים מזמור אחד שנתקשו בו המפרשים כפי מה שנתקשו במזמור סח (תרביץ, שנה יב, ספר א (ת״ש), ז׳ 1.

M. Buttenwieser, *The Psalms,* p. 30: Psalm 68 has always been a crux interpretum . . . Reuss called it: ein Denkmal exegetischer Not und Kunst; Wm. T. Cannon, *The 68th Psalm,* p. 1: This vigorous poem . . . is universally admired but it is certainly not generally understood; *Revue des Etudes Juives,* XIX, 1889, p. 1.

[129] וועגן יהואָשעס שטעלונג צו דער מסורה, זען ז״ 82, 100.

געזעץ אַן אינפֿיניטיוו פֿון נפֿעל. זען אבן ג׳נאח, ספר הרקמה, ז׳ קפח, הערה 6.[130]

תנדף — ווערסטו זיי צעטריַיבן. לויטן תרגום השבֿעים, מיטל־עלטערישע מפֿרשים און דאָס רובֿ מאָדערנע פֿאָרשערס איז תנדף אַ טראַנזיטיווער ווערב און צוליב דעם זיַינען זיי מוסיף אַ פּערזענלעכן פּראָנאָם אין אַקוזאַטיוו. בובער זעט אין תנדף אַן אינטראַנזיטיוון ווערב און ער זעצט איבער: Wie Rauch weht da es weht.

מפּני אלהים — פֿאַר גאָט. בובער זעצט אויך איבער דאָס וואָרט פּנים אין מפּני: angesichts Gottes, אַזוי ווי דער תרגום השבֿעים און די וולגאַטאַ. גראָס [131] גייט נאָך בובערן און זעצט איבער: פֿאַרן פּנים פֿון גאָט. סמיט זעצט איבער: from before God.

4. וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה.

און די צדיקים וועלן זיך פֿרייען; זיי וועלן זיַין לוסטיק פֿאַר גאָט, און קווועלן מיט שׂמחה.

זען פּסוק 2. טאָרטשינער גייט נאָך די האַנטשריפֿטן וואָס לייענען דאָ: ישמחו ויעלצו. פֿ״גל רד״ק, מנחת שי, און קיטעל קאַהלע צום פּסוק.

5. שירו לאלהים זמרו שמו סלו לרכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו.

זינגט צו גאָט, באַזינגט זיַין נאָמען, דערהייבט דעם וואָס ריַיט דורך די הימלען — יה איז זיַין נאָמען — און פֿרייט זיך פֿאַר אים.

זמרו שמו — באַזינגט זיַין נאָמען. מאַרגאָליס און טאָרטשינער גייען נאָך די אַלטע איבערזעצונגען און האַנטשריפֿטן וואָס לייענען דאָ: זמרו לשמו. פֿ״גל ישעיה יב, 5: זמרו אדני, ווו יהואָש זעצט איבער: צו גאָט.

סלו — דערהייבט. אַזוי זעצן איבער דער רובֿ איבערזעצערס. תרגום יונתן זעצט איבער: קלסון, און פּשיטא: שבחו, וואָס באַטיַיט לויבן. פֿ״גל אויך געזע־ניוס־ב., סלל, ז׳ 545. די וולגאַטאַ און אויך די מיטל־עלטערישע מפֿרשים האָבן סלו דאָ אָרויסגעדרונגען פֿון סלל, טרעטן, אָדער מאַכן אַ וועג ווי אין סלו סלו המסלה (ישעיה סב, 10). זען אבן עזרא צום פּסוק. לוטער זעצט טאַקע איבער: Machet Bahn dem, der . . .

ביה שמו — יה איז זיַין נאָמען. יהואָש און מאַרגאָליס רעכענען זיך נישט מיט דעם ב פֿון ביה. דער תרגום השבֿעים האָט בלויז יה אָן אַ ב. פֿ״גל געזע־ניוס־ק.־ק., 119, הערה 3, ז׳ 379. גרעץ [132] לייענט: ברכו שמו ועלזו לפניו. זען תהלים צו, 2.

[הערות, ז׳ 235] ביה שמו ועלזו לפניו, יה איז זיַין נאָמען — און פֿרייט זיך פֿאַר אים.

---

[130] מיגלעך אַז די וואָקאַליזאַציע פֿון כהנדף איז אַ פּועל־יוצא פֿון דער אַנאַלאָגיע מיט תנדף. זען אויבן ז׳ 72.

[131] תהלים, איבערגעזעצט און מיט אַן אַריַינפֿיר פֿון נפֿתלי גראָס, ניו־יאָרק, 1943. וויַיטער ניצן מיר: גראָס.

[132] *Kritischer Kommentar zu den Psalmen* nebst Text und Übersetzung. Von H. Grätz. Breslau, 1883.

וויַיטער וועלן מיר ניצן: גרעץ.

רייפּמאַן לייענט ביה שמחו ועלזו לפניו,[133] פרייט זיך מיט יה אָדער גאָט, און זײַט לוסטיק פֿאַר אים. — יה איז אַ פֿאַרקירצונג פֿון יהוה, וועגן וועלכן זע אָנמערקונג בראשית ד, 26.[134]

בערבות, דורך די הימלען. גענויער: דורך די סטעפּן, וויסטענישן אָדער ווײַטע שטרעקן (פֿון הימל).[135] אָדער ערבה — פֿון דעם אייגענעם וואָרצל ווי ערב, אָוונט: דורך די וואָלקנס (גענויער: פֿינצטערנישן).[136] אַנדערע זעצן איבער פשוט: דורך די וויסטענישן, און עס האָט אַ שײַכות צו גאָטס גיין מיט ישׂראל דורך דער מידבר.[137]

6. אבי יתומים ודין אלמנות אלהים במעון קדשו.

דער פֿאָטער פֿון יתומים, און דער ריכטער פֿון אַלמנות, איז גאָט אין זײַן הייליקער וווינונג.

במעון קדשו — אין זײַן הייליקער וווינונג. דאָס איז אַ „דערקלערנדיקער געניטיוו". זען געזעניוס־ק.־ק., 128, ז' 417. ענלעך זעצן איבער דער תּרגום השבֿעים, די וולגאַטאַ, לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאָליס, סמיט און טאָרטשינער. בובער זעצט אויך דאָ איבער וואָרט בײַ וואָרט: im Hag seines Heiligtums. גראָס גייט נאָך בובערן, ער זעצט איבער: אין דער וווינונג פֿון זײַן הייליקטום.

7. אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות אך־סוררים שכנו צחיחה.

גאָט באַזעצט די עלנטע אין אַ היים, ער ברענגט אַרויס די געפֿאַנגענע אין גליק; נאָר די אָפּקערער בלײַבן אין טריקעניש.

יחידים — עלנטע. זען תּהלים כה, 16: כי יחיד ועני אני, ווו יחיד איז אַ סינאָנים פֿון עני.

[הערות, ז' 235] מושיב יחידים ביתה, גאָט באַזעצט די עלנטע אין אַ היים. לויט אייניקע: משיב אַז"ו, קערט אום אַז"ו.[138]

---

[133] יעקבֿ אַ. רייפּמאַנס טעקסטקריטישע הערות צום תּנך זײַנען צעשפּרייט אין דער העברעיִשער פּרעסע פֿון זײַן צײַט. עס איז מיר נישט געראָטן צו געפֿינען דעם מקור פֿון רייפּמאַנס עמענדאַציע צו תּהלים סח, 5. אויך אַ סך מאָדערנע קאָמענטאַטאָרן לייענען ווי רייפּמאַן: ביה שמחו ועלזו לפניו. זען:

A Critical and Exegetical Commentary of the Book of Psalms, by Charles Augustus Briggs and Emilie Grace Briggs (International Critical Commentary).

ווײַטער וועלן מיר ציטירן: בריגס. זען אויך: של"ג.

[134] זען הערות, ישעיה מ, 3.

[135] אַזוי האָט שוין געטײַטשט משה גיקטיליאַ. זען אבן עזרא צום פּסוק: בערבות שם לשמים ורבי משה אמר נקרא כן שמים בעבור שהוא רחב.

[136] אַזוי דערקלערט שוין סעדיה גאָון. זען:

Die Psalmen, Neu übersetzt und erklärt von Arnold B. Ehrlich, Berlin, 1905.

ווײַטער וועלן מיר ניצן: ערליך.

די באַצייכענונג ערבות פֿאַר וואָלקנס און רוכב ערבות פֿאַר גאָט (בעל) געפֿינען מיר שוין אין די אַלט־כּנענישע טעקסטן פֿון ראַס שאַמראַ. זען ח. א. גינזבורג, כתבי אוגרית (ירושלים תרצו), זז' 24, 31, 39, 49 א"וו. זען אויך קאַסוטאָ, תרביץ, שנה יב (ירושלים, תשא), זז' 4, 5, 10.

[137] זען אויבן ז' 86.

[138] *Die Psalem,* übersetzt und erklärt von Frdr. Bäthgen (Handkommentar

מאַרגאָליס און בובער לייענען ווי יהואָש: מושיב. קויטש, סמיט און טאָר־טשינער לייענען משיב.

מוציא אסירים בכושרות — ברענגט אַרויס די געפֿאַנגענע אין גליק. וועגן דעם באַטײַט פֿון וואָרט כושרות, וואָס טרעפֿט זיך נאָר איין מאָל אין גאַנץ תנך, זײַנען דאָ פֿאַרשיידענע מיינונגען. גרעץ און טאָרטשינער גייען נאָך די מיטל־עלטערישע מדקדקים און מפֿרשים ווי אבן ג׳נאח, אבן עזרא און רד״ק, וואָס טײַטשן כושרות — קייטן, אָדער: די האַלצבלאָקן, אין וועלכע מען האָט אַמאָליקע צײַטן געשמידט געפֿאַנגענע.[139] אַנדערע גייען נאָך דער פּשיטא וואָס זעצט איבער בכּושרות — בכשירות, און דאָס באַטײַט גליק און הצלחה. זען געזעניוס־ב., כושרה, ז׳ 339, און חיות צום פּסוק.[140]

8. אלהים בצאתך לפני עמך בצעדך בישימון סלה.

גאָט, אַז דו ביסט אַרויסגעגאַנגען פֿאָרויס פֿאַר דײַן פֿאָלק, אַז דו האָסט געשפּרײַזט דורך דער וויסטעניש, סלה.

סלה איז אַ וואָרט שווער צו פֿאַרטײַטשן. די מערסטע איבערזעצונגען לאָזן עס ניט־איבערגעזעצט. בובער זעצט עס איבער מיט: Empor. זען וועגן סלה בריגס, באַנד 1, פּאַראַגראַף 41; חיות צו תהלים ג, 3. יהואָש שרײַבט אין זײַנע הערות צו חבקוק ג, 3 וועגן סלה:

[הערות, ז׳ 209] סלה, אַ וואָרט פֿון אומבאַקאַנטער באַטײַטונג, וואָס קומט פֿאָר אַחוץ דאָ אויך אין פֿיל ערטער אין תהלים צום סוף פֿון אַ סטראָף אָדער אַ זאַץ פֿון געזאַנג. קענטיק אַז דאָס איז געווען אַ געוויסער צייכן ווי צו זינגען אָדער שפּילן. אייניקע ווילן האָבן, אַז דאָס וואָרט שטאַמט פֿון סלל, אויפֿהייבן, און איז אַן אָנווײַז פֿאַר די זינגערס אויפֿצוהייבן זייער קול.[141] לויט שטיינבערגן[142] מיינט עס (צו קלאַפּן) אויפֿן סל (ווי הר־הרה), אַזאַ מין קעסלפּויק. תּרגום און די טראַדיציאָנעלע ייִדישע איבערזעצונגען האָבן איבערגעגעבן דאָס וואָרט מיט „אייביק".

9. ארץ רעשה אף־שמים נטפו מפני אלהים זה סיני מפני אלהים אלהי ישראל.

האָט די ערד געציטערט, אויך די הימלען האָבן געטריפֿט פֿאַר גאָט; דער דאָזיקער סיני — פֿאַר גאָט, דעם גאָט פֿון ישׂראל.

---

zum Alten Testament in Verbindung mit anderen Fachgelehrten herausgegeben von M. Nowack).

ווײַטער ניצן מיר: בעטגען.

זען אויך ערליך, דצ״ו, אויך דעם פּירוש אויף תהלים פֿון צבֿי פּרץ חיות אין אַבֿרהם כּהנאס אויסגאַבע פֿון תנך מיטן פּירוש מדעי צום פּסוק.

[139] זען אבן ג׳נאח, ספר השרשים, 232; אבן עזרא און רד״ק צום פּסוק. דער רד״ק שרײַבט: מוציא אסורים, אותם שהיו אסורים בשלשלאות של ברזל הוא מוציא אותם מקשריהם ... והכף כענין קו״ף קושרות כי הכ״ף והקו״ף ממוצא אחד...

[140] דאָס וואָרט כושרות טרעפֿט זיך אויך אין די אַלט־כּנעניִשע טעקסטן פֿון ראַס שאַמראַ. עס האָט דאָרט באַטײַט: זינגערינס. זען: William Foxwell Albright, *Archaeology and the Religion of Israel*, Baltimore, 1942, 82 און קאַסוטאַ, 12.

[141] זען חיות צו תהלים ג, 3.

[142] יהושע שטיינבערג, משפט האורים, סל, ז׳ 581.

[הערות, ז' 235] מפני אלהים זה סיני מפני אלהים אאַז"ו, פֿאַר גאָט; דער דאָזיקער סיני (האָט געציטערט) פֿאַר גאָט אאַז"ו.[143] לויט ערליך: פֿאַר דעם גאָט אויף סיני, פֿאַר גאָט אאַז"ו.[144] איין סבֿרא וויל לייענען זע אַנשטאָט זה: געטרייסלט האָט זיך סיני פֿאַר גאָט [145] אאַז"ו.

די איבערזעצערס, און יהואָש בתוכם, רעכענען זיך דאָ נישט מיטן אתנחתא, וואָס די בעלי המסורה האָבן אַוועקגעשטעלט אונטער סיני. זען וועגן סיני גע־זעניוס־ק.־ק., 136, הערה 2, ז' 442. לויט געזעניוסן איז סיני דאָ אַ גלאָסע. לויט אַ סך מאָדערנע פֿאָרשערס איז זה דאָ ווי אויך אין שופטים ה, 5 אַן אַרכאַיִש העברעיִש וואָרט מיט דעם באַטײַט 'פֿון', ווי דו אין אַראַביש אָדער זי אין אַראַמיש.[146]

10. גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה.

אַ רעגן פֿון שפֿע האָסטו אַראָפּגעזיפּט, גאָט, אַז דײַן נחלה איז פֿאַרשמאַכט געוועזן, האָסטו זי אויפֿגעריכט.

גשם נדבות — אַ רעגן פֿון שפֿע. דער רובֿ אַלטע און מאָדערנע איבער־זעצונגען האַלטן גשם נדבות פֿאַר אַ „דערקלערנדיקן געניטיוו" און זיי זעצן איבער: אַ שפֿעדיקן רעגן, אַ רײַכן רעגן. יהואָש האַלט עס פֿאַר אַ פּשוטער סמיכות, אַזוי אויך בובער.[147]

[הערות, ז' 235] גשם נדבות, אַ רעגן פֿון שפֿע אאַז"ו, אַ בילד פֿון דער שפֿע וואָס גאָט האָט אָנגעגרייט פֿאַר די קינדער פֿון ישׂראל, ווען ער האָט זיי געבראַכט קיין כּנען.

תניף איז אין דעם פּסוק אַ שווער וואָרט. מע לייגט צוליב דעם פֿאָר צו עמענדירן אויף תטיף אָדער תרעיף. נוף אין קל האָט דעם באַטײַט פֿון באַגיסן. זען משלי ז, 17. עס איז בכן מיגלעך, אַז אויך דער הפֿעיל פֿון נוף האָט דעם זעלבן באַטײַט און די עמענדאַציע איז איבעריק. יהואָש פֿאַרבינדט עס מיטן וואָרט נפה אַ זיפּ און צוליב דעם זעצט ער איבער: תניף — האָסט אַראָפּגעזיפּט.

נחלתך ונלאה — דײַן נחלה איז פֿאַרשמאַכט געוואָרן. אַזוי זעצן איבער די מיטל־עלטערישע מפֿרשים, אויך לוטער, קינג דזשיימס און מאַרגאָליס. אויך בובער זעצט איבער נחלתך: dein Eigentum. טאָרטשינער און סמיט זעצן איבער נחלתך: דײַן קראַנקס, פֿון חלה, קראַנק זײַן, פֿ"גל ישעיה יז, 11. זיי גייען נאָך ערליכן. גראָס זעצט איבער ווי בובער.

11. חיתך ישבו־בה תכין בטובתך לעני אלהים.

דײַן סטאַדע האָט זיך באַזעצט דערין; האָסטו אין דײַן גוטסקייט, גאָט, אָנ־געברייט פֿאַר די אָרעמע.

[הערות, ז' 235] חיתך... דײַן מחנה (זע שמואל ב, כג, 13). אָדער: דײַן שבֿט, דײַן

[143] זען בעטגען צום פּסוק.

[144] ערליך גייט דאָ נאָך דער מסורה וואָס שטעלט אַן אתחנתא אונטער סיני.

[145] זען גרעץ און קיטעל־קאַהלע צום פּסוק.

[146] זען געזעניוס־ב., זה, 193; קאַסוטאָ, ז' 12.

[147] זען חיות צום פּסוק.

משפּחה (זע אָנמערקונג שמואל א, יח, 18).[148] לויט אַנדערע איז חיתך קאָלעקטיוו: דײַנע לע־בעדיקע באַשעפֿענישן — דײַן סטאַדע.[149]

ישבו בה — האָבן זיך באַזעצט דערין. ערליך וויל לייענען ישבעו בה — איז זאַט געוועזן דערין.

לעני — פֿאַר די אָרעמע, אין לשון רבים. אַזוי זעצן איבער אויך לוטער, קינג דזשיימס און ערליך. גרעץ, טאָרטשינער און בובער זעצן איבער אין לשון יחיד: פֿאַרן אָרעמאַן.

12. אדני יתן־אמר המבשרות צבא רב.

גאָט גיט אַרויס אַ וואָרט — אָנזאָגערינס אַ גרויסע מחנה.

אמר — אַ וואָרט. אַזוי זעצן אויך איבער די ווולגאַטאַ, לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאָליס און טאָרטשינער. סמיט זעצט איבער: command; גרעץ און בובער: Spruch.

המבשרות — אָנזאָגערינס. יהואָש, סמיט, טאָרטשינער און בובער זעצן איבער המבשרות מיט איין וואָרט. מאַרגאָליס זעצט עס איבער מיט זעקס ווערטער: the women that proclaim the tidings. עס לוינט זיך אויך צו ציטירן יצחק ליסערס איבערזעצונג פֿון דאָזיקן קליינעם פּסוק פֿון בלויז זעקס ווערטער. ער זעצט איבער מיט אַ זאַך פֿון פֿופֿצן ווערטער:

The Lord gave (happy) tidings; they are published by the female messengers, a numerous host.[150]

[הערות, ז׳ 235] לויט די מערסטע קאָמענטאַטאָרן ווערט אין די פּסוקים [12—15] געשילדערט די זיגרײַכע מלחמה פֿון ישׂראל איבער די מלכים פֿון כנען. אַנדערע באַציִען עס אויף ברק אין דבֿורהס מלחמה מיט סיסראָן (שופטים, ד).

13. מלכי צבאות ידדון ידדון ונות־בית תחלק שלל.

מלכים פֿון מחנות לויפֿן, אַנטלויפֿן, און די שטובזיצערין טיילט רויב.

דער שורש פֿון ידדון איז נדד, וואַנדערן, אויך אַנטלויפֿן. דער רד״ק דער־קלערט צוליב דעם ידדון — ינוסון. די איבערזעצונגען גייען זיך פֿונאַנדער אין דעם באַטײַט פֿון ונות־בית. יהואָש גייט נאָך קינג דזשיימסן און מאַרגאָליסן וואָס זעצן איבער ונות־בית — she that tarrieth at home. פֿ״גל חיות צום פּסוק. יהואָש זעצט איבער די פּסוקים 12—13 אין דער הווה־פֿאָרעם. אַזוי אויך מאַר־

---

[148] זען אבן ג׳נאח, ספר השרשים, 150: חיתך ישבו בה, עדה. פֿ״גל אויך רשי און רד״ק צום פּסוק. ביידע דערקלערן: חיתך — עדתך. אבן עזרא דערקלערט: חיתך — קהלתך. יהואָש מאַכט צו שמואל א, יח, 18 די ווײַטערדיקע באַמערקונג: „ומי חיי משפחת אבי בישראל, און וואָס איז מײַן לעבן (אָדער) מײַן פֿאָטערס משפּחה אין ישׂראל. אַ סך פֿון די נײַע נעמען אָן אַ וואָרט חי וואָס באַטײַט, אַזוי ווי אין אַראַביש, שטאַם (פֿאַרגלײַך חיה, שמואל ב, כג, 13) און לייענען מיט אַ חיריק אונטערן ערשטן י: און ווער איז מײַן שטאַם, מײַן פֿאָטערס הויז אין ישׂראל״.

[149] זען געזעניוס־ב., חיה, ז׳ 227.

[150] זען ספר תורה נביאים וכתובים, מתורגם אנגלית על ידי הרב ר׳ יצחק ליסער, Jewish Press Publishing Company, New York, 1913.

גאָליס. אַנדערע זעצן איבער אין עבֿר. אַזוי לוטער, קינג דזשיימס און סמיט. פֿ״גל אויך געזעניוס־ק.־ק., 107, ז׳ 315 א״וו.

14. אם־תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ.

צי ווילט איר ליגן צווישן די שאָפֿגעהעפֿטן? די פֿליגלען פֿון דער טויב זײַנען מיט זילבער באַדעקט, און אירע פֿלעדערן מיט גרינגלעכן גאָלד.

[הערות, ז׳ 235] אם־תשכבון בין שפתים, ווילט איר ליגן צווישן די שאָפֿגעהעפֿטן? פֿאַר־גלײַך שופטים ה, 16.[151] כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ, די פֿליגלען פֿון דער טויב זײַנען מיט זילבער באַדעקט, און אירע פֿלעדערן מיט גרינגלעכן גאָלד. לויט אייניקע איז דאָס אַ בילד פֿון דעם שונא און דעם רײַכן רויב. דער פֿײַנט איז אַ געיאָגטע טויב, און ישׂראל, דער זיגער, איז דער אָדלער.[152] לויט אַנדערע איז דאָס אַ שילדערונג פֿון אַ געוויסער צירונג אָדער צייכן וואָס די פֿײַנטלעכע קריגסלײַט האָבן געטראָגן אויף זייערע קיווערס.[153] לויט דער גמרא מיינט די טויב די כּנסת ישׂראל און דאָס זילבער מיינט דער רויב וואָס ישׂראל האָט צוגענומען.[154] אַנדערע באַטראַכטן די ווערטער פֿאַר אַ ברוכשטיק פֿון אַן אַלטן ליד, וואָס ווערט בדרך מליצה אָנגעווענדט אויף דעם זיגרײַכן ישׂראל.[155]

נחפה בכסף — זײַנען מיט זילבער באַדעקט, אין רבים, ווײַל כּנפי איז רבים. לויט די כּללים פֿון דיקדוק האָט דאָ געדאַרפֿט זײַן נחפו אין רבים. מיגלעך אַז צוליב דער ענדונג פֿון יונה איז דאָ אויך געבליבן נחפה. זען אויבן ז׳ 72.

בירקרק חרוץ — מיט גרינגלעכן גאָלד. אַזוי האָט שוין געטײַטשט דער גראַ־מאַטיקער דונש בן לברט.[156] ציטירט אויך פֿון רשין צום פּסוק. ירקרק איז אַ סובסטאַנטיוו און חרוץ אַן אַדיעקטיוו. פֿון דעסט וועגן ווערט עס אַזוי איבער־געזעצט פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען פֿאַרקערט. פֿ״גל רד״ק צום פּסוק: אמר התואר במקום המתואר ומשפטו בהפך. פֿ״גל אויך געזעניוס־ק.־ק., 128, ז׳ 418. בובער זעצט איבער בירקרק חרוץ: aus grüngelbem Erz, אַזוי זעצט אויך איבער גראָס.

15. בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון.

אַז דער אַלמאַכטיקער האָט צעשפּרייט די מלכים אין איר, האָט עס גע־שנייט אויף צלמון.

[הערות, ז׳ 235] שדי, אַלמאַכטיקער. זע אָנמערקונג בראשית יז, 1 [יהואָש שרײַבט דאָרט: שדי, איינער פֿון די עלטסטע נעמען פֿון גאָט. די אייגנטלעכע עטימאָלאָגיע פֿון דעם וואָרט איז טונקל. די טראַדיציאָנעלע אויסטײַטשונג איז: שדי — דער וואָס איז גענוג אָדער אַלגענוג.[157] די אַלטע איבערזעצערס גיבן עס דעריבער איבער מיט 'אַלמאַכטיקער'.[158] פֿון די נײַע זײַנען

---

[151] זען הערה 69.

[152] זען בעטגען, ז׳ 205.

[153] זען דוהם, ז׳ 176.

[154] ברכות נג, ע״ב.

[155] T. K. Cheyne, *The Book of Psalms*, 1892, 187.

[156] זען: ספר תשובות דונש בן לברט עם הכרעות רבנו יעקב תם, לונדון, 1855, ז׳ 15. זען אויך: מחברת מנחם, ז׳ 95, הערה קט.

[157] רשי צו בראשית יז, 1: אני אל שדי — אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה. רשיס דערקלערונג איז באַזירט אויף אַ מדרש. אַקווילאַ, סימאַכוס און טעאָדאָציאָן זעצן איבער שדי — hikanos, דאָס איז אַן איבערזעצונג פֿון די — גענוג.

[158] דער תּרגום השבֿעים זעצט איבער: Pantokrator, די וווּלגאַטאַ: omnipotens.

טייל מיחס דאָס וואָרט צו שדד פֿאַרוויסטן — דער פֿאַרוויסטער, דער צעשטערער;[159] אַנדערע נעמען עס פֿון שדה, פֿײַכט מאַכן — דער באַפֿײַכטער, דער רעגן־ברענגער;[160] אַנדערע, פֿון שד, אָדער פֿון דעם אַשורישן שדו, באַרג, ווי אַ באַצייכענונג פֿון גאָט;[161] נאָך אַנדערע ייחוסן עס גאָר מיט דעם אַראַבישן סאַידי, מײַן האַר,[162] ד״ה גאָט (אַזוי ווי אדוני; זען אָנמערקונג צו קאַפּ׳ ד, 26)[163]]. תשלג בצלמון, האָט עס געשנייט אויף צלמון. ענטוועדער דאָס באַציט זיך אויף אַ שניי־געוויטער וואָס זאָל האָבן אויסגעבראָכן אין דער צײַט פֿון דער מלחמה אָדער דאָס איז אַ מעטאַפֿאָריש בילד פֿון די שימעריקע כלי־זין און וואָפֿנקליידער, וואָס דער שונא האָט אַוועקגעוואָרפֿן און וואָס האָבן געגעבן דעם באַרג דאָס אויסזעען פֿון שניי.[164]

די פֿאָרעם תשלג איז שווער צו דערקלערן. עס קאָן זײַן גוף שני זכר פֿון השלג, מאַכן אַ שניי. און תשלג ווערט באַטײַטן: האָסט געלאָזט פֿאַלן אַ שניי. אָדער תשלג איז גוף שלישי נקבה און דעמאָלט ווערט עס באַטײַטן: עס האָט געשנייט אויפֿן צלמון. זען דעם רד״ק צום פסוק: תשלג פועל עומד ואפשר שהוא פועל יוצא. בובער אין זײַן עטימאָלאָגישן דרך צו דערקלערן ווערטער פֿירט אַרויס צלמון פֿונעם וואָרצל צל — שאָטן און ער זעצט איבער צלמון: Schattenbühl. פֿ״גל רד״ק צום פסוק: בצלמון, בחשך כמו בצלמות.

16. הר־אלהים הר־בשן הר־גבננים הר־בשן.

אַ באַרג פֿון גאָט איז באַרג בשן, אַ באַרג פֿון שפּיצן איז באַרג בשן.

(הערות, ז׳ 236] הר־אלהים הר־בשן, אַ באַרג פֿון גאָט איז באַרג בשן אאַז״וו. די בערג פֿון בשן זײַנען מקנא באַרג ציון וואָס גאָט האָט אויסגעוויילט פֿאַר זײַן וווינונג. נאָך דעם זיג פֿון גאָט און זײַן פּילטויזנטיקער מחנה, קערט זיך גאָט אום צו זײַן הימלרו. די פֿעל־קער וואָס שטייען צו צו גאָט, ווערן פֿאָרגעשטעלט ווי די געפֿאַנגענע וואָס ער נעמט מיט זיך.

17. למה תרצדון הרים גבננים ההר חמד אלהים לשבתו אף־יהוה ישכון לנצח.

וואָס קוקט איר קרום, איר פֿילשפּיציקע בערג, אויף דעם באַרג וואָס גאָט האָט פֿאַר זײַן וווינונג געגלוסט, ווו יהוה וועט אויך רוען אויף אייביק?

למה תרצדון — וואָס קוקט איר קרום... אויף... אַזוי זעצן איבער כמעט אַלע. אבן עזרא און אויך געזעניוס זעצן איבער: וואָס לויערט איר.
קינג דזשיימס זעצט איבער: Why leap ye, ye high hills? this is the hill. פֿ״גל תרגום יונתן: למה אתון טפזין טוריא. זען אויך מחברת מנחם: למה תרצדון כמו תרקדון.[165] פֿ״גל חיות צום פסוק און געזעניוס־בוהל, רצד, ז׳ 771. גראָס זעצט איבער: פֿאַר וואָס באַשיקלט איר, פֿיל גיבליקע בערג, דעם באַרג... דאָס איז וואָרט בײַ וואָרט נאָך בובערן: Warum beschielet ihr, gieblige Berge, den Berg...?

---

[159] זען גונקעל, ז׳ 267.
[160] זען געזעניוס־ב., שדי, ז׳ 808.
[161] דאַרטן.
[162] *Encyclopedia Biblica,* IV, 4419.
[163] זען אויבן ז׳ 83 א״וו.
[164] בעטגען, ז׳ 205; זען אויך קאַסוטאָ, 14. קאַסוטאָ שרײַבט: פסוק טו (בפרוש שדי וגו׳) רומז לאיזה מאורע שאינו ידוע לנו ומתוך כך אי אפשר להבינו בכל פרטיו.
[165] מחברת מנחם, ז׳ 106. זען אויך ספר השהם לרבי משה בן יצחק בן הנשיאה מאינגלטירא (הוצאת מקיצי נרדמים, ירושלים, תשו), ז׳ 127; פירוש המאירי לתהלים (הוצאת

18. רכב אלהים רבתים אלפי שנאן אדני בם סיני בקדש.

די רײַטוועגן פֿון גאָט זײַנען צענטויזנטן, טויזנטן אויף טויזנטן; גאָט איז צווישן זיי ווי אויף סיני אין הייליקייט.

רבתים — צענטויזנטן. קינג דזשיימס זעצט איבער: twenty thousand, אַזוי ווי דער תּרגום זעצט איבער: תרין רבבן, ווײַל רבתים איז אַ דואַל פֿון רבוא — צען טויזנט. פֿון אינהאַלט אָבער זעט מען, אַז עס האַנדלט זיך דאָ נישט וועגן אַ גענויער צאָל.[166]

אלפי שנאן — טויזנטן אויף טויזנטן. יהואָש גייט דאָ נאָך די מיטל־עלטערישע גראַמאַטיקערס, וואָס פֿאַרטײַטשן אלפי שנאן — טאָפּעלע אָדער פֿאַר־שיידענע טויזנטערס. זען אבן ג׳נאח, ספר הרקמה, קו (9): וכבר המירו האלף מהיוד באלפי שנאן עקרו שנין... כלומר שונין... אלה מאלה. זען אויך אבן עזרא צום פּסוק: אלפי... שנים במספר כמו אלף אלף. גראַסעס איבערזעצונג: טויזנטער אין וועקסלצוג איז אַן איבערחזרונג פֿון בובערן, וואָס זעצט איבער: Tausendschaften im Wechselzug.

[הערות, ז׳ 236] אלפי שנאן, טויזנטן געפּלטע, אָדער טויזנטן אויף טויזנטן. אייניקע ווילן לייענען אַלפי ישראל די טויזנטן פֿון ישׂראל (זען במדבר י, 36).[167] אַנדערע לייענען אלפי שאון, רוישיקע טויזנטן.[168]

אדני בם — גאָט איז צווישן זיי. זען רש״י: וה׳ היה ביניהם. אַזוי זעצן איבער אַלע, אַפֿילו בובער: mein Herr unter ihnen.

סיני בקדש — ווי אויף סיני אין הייליקייט. אַזוי דערקלערט עס שוין תּרגום יונתן: על טורא דסיני בקדושה. אַז דער דאָזיקער קליינער זאַץ איז כּולל אַ פֿאַרגלײַך, האָט זיך שוין געכאַפּט אבן עזרא, וואָס שרײַבט: ויחסר כף, ד״ה נאָך אים האָט דער זאַץ געדאַרפֿט זײַן: וה׳ בם כסיני בקדש.

[הערות, ז׳ 236] אדני בם סיני בקדש, גאָט איז צווישן זיי ווי אויף סיני אין הייליקייט. אייניקע ווילן לייענען אדני בא מסיני בקדש, גאָט איז געקומען פֿון סיני אין הייליקייט. פֿאַר־גלײַך דברים לג, 2.[169]

19. עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם ואף סוררים לשכן יה אלהים.

ביסט אַרויפֿגעגאַנגען אין דער הייך, האָסט געפֿאַנגען אַ געפֿאַנג, האָסט גע־נומען מתּנות אין מענטשן; אַז אויך צווישן די אָפּקערער זאָל רוען יה גאָט.

דער פּסוק איז זייער אַ שווערער, כאָטש יעדעס וואָרט איז פֿאַרשטענדלעך.

לקחת מתנות באדם — האָסט גענומען מתּנות אין מענטשן. אַזוי זעצן אויך

מקיצי נרדמים, ירושלים, תרצו), ז׳ 130. אין די הוספֿות צום המאירי אויף דעם פּסוק געפֿינט מען די ווײַטערדיקע הערה פֿונעם אַרויסגעבער יוסף בר׳ חיים הכּהן: נ״ב [=נכתב בצדו] והקוף מתחלף בצדי כמו בקלחת בצלחת. ורבנו האי פי׳ תרצדון ענין עיון וחקירה כי כן אומר בערבי רצד ועניינו למה אתם מעיינים ומיחלים לכבוד אין הכבוד אלא בהר חמד אלהים.

[166] זען טאָרטשינער, דצ״וו, 226.

[167] זען קיטעל־קאַהלע, אויפֿן אָרט; טאָרטשינער, דצ״וו, 225.

[168] זען געזעניוס־ב., שנאן, 850.

[169] זען בעטגען און חיות אויפֿן פּסוק.

איבער: ערליך, בובער און טאַרטשינער. לוטער און קינג דזשיימס זעצן איבער: האָסט גענומען מתנות פֿאַר מענטשן. די דאָזיקע איבערזעצונג איז אין הסכּם מיט רשיס דערקלערונג: ולתתם לבני אדם.

דער רובֿ איבערזעצונגען פֿאַרבינדן „ואף סוררים" מיט „לקחת מתנות באדם". יהואָש גייט דאָ נאָך רשיך, וואָס דערקלערט: ואף סוררים לשכון יה אלהים — אף עוד גרמת ששכן הקב"ה במשכן... בתוך עם שהיו סוררים. פֿ"גל אויך מדרש תהלים צום פּסוק.[170]

20. ברוך אדני יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה.

געלויבט איז גאָט, טאָג פֿאַר טאָג טוט ער אונדז טראָגן; גאָט איז אונדזער ישועה. סלה.

יהואָש טיילט איין דעם פּסוק: ברוך אדני, יום יום יעמס לנו, האל ישועתנו סלה. אַזוי טיילן אויך איין דעם פּסוק קינג דזשיימס, מאַרגאָליס, סמיט און בובער. טאַרטשינער טיילט איין דעם פּסוק אַנדערש: ברוך אדני יום יום, יעמס לנו, האל ישועתנו סלה. אַזוי טיילט אויך איין לוטער. זיי גייען נאָך די טעמים.

יעמס לנו — טוט ער אונדז טראָגן. לנו האָט טייל מאָל דעם באַטייַט פֿון אותנו ווי אין אַרמיש.[171] פֿ"גל עזרא ה, 12; דניאל ב, 24—25. אַזוי זעצן איבער מאַרגאָליס און סמיט. זיי גייען נאָך די איבערזעצונגען פֿון אַקווילאַ און דער וווּלגאַטאַ. ענלעך זעצט איבער ערליך. טאַרטשינער און בובער זעצן איבער וואָרט בייַ וואָרט מיטן דאַטיוו. בובער זעצט איבער: Tagtäglich lädt er sichs für uns auf, טאַרטשינער: der für uns trägt, Gott, unser Heil. לויט טאַרטשי־נערן איז ישועתנו דער אָביעקט פֿון יעמס. אַזוי האָבן עס אויך באַנומען די מיטל־עלטערישע מפֿרשים. זיי האָבן אָבער געטייַטשט יעמס לנו — ער לאָדט אָן אויף אונדז. זען רשי צום פּסוק: יתן לנו ישועה רבה מלא עומס ככל אשר נוכל לשאת. פֿ"גל אויך אבן עזרא צום פּסוק: וי"א כי הפּעול הוא ישועתנו.[172]

21. האל לנו אל למושעות וליהוה אדני למות תוצאות.

גאָט איז אונדז אַ גאָט פֿון ישועות, און בייַ גאָט דעם האַר זייַנען די אויס־וועגן פֿון טויט.

[הערות, ז' 236] וליהוה אדני למות תוצאות, און בייַ גאָט יהוה זייַנען די אויסוועגן פֿון טויט. לויט ערליך וועט דער צווייטער האַלבער פּסוק הייסן: בייַ גאָט יהוה זייַנען אויך די אויס־גאַנגען פֿון טויט, ד"ה אַזוי ווי גאָט קען העלפֿן אַזוי קען ער אויך פֿאַרטיליקן.

למות תוצאות — אויסוועגן פֿון טויט. יהואָש גייט נאָך די אַלטע ווערסיעס. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאָליס, בובער און טאַרטשינער. דער טראַדיציאָנעלער אויסטייַטש פֿון פּסוק איז אַן אומגעקערטער: וועגן צו

[170] זען שלמה באבער, מדרש תהלים המכונה שוחר טוב... ווילנע, 1890, קס, ע"א: עלית למרום שבית שבי... זה משה... לקחת מתנות באדם זו תורה שנתנה בחנם לישראל... ואף סוררים... אלו ישראל. דאָס איז אויך קאַסוטאָס אויסטייַטש. זען קאַסוטאַ, 16.

[171] זען געזעניוס־ק־ק., 117, ז' 366.

[172] אַזוי טייַטשט אויך קאַסוטאַ.

טויט, ווי רשי מאַכט: תוצאות — דרכים אל המות. אַזוי טײַטשן אויך דער רד״ק און המאירי. סמיט זעצט איבער וואָרט בײַ וואָרט: and unto God, the Lord, belong the exits to death.[173]

22. אך־אלהים ימחץ ראש איביו קדקד שער מתהלך באשמיו.

פֿאַרוואָר, גאָט וועט צעלעכערן דעם קאָפּ פֿון זײַנע פֿײַנט, דעם האָריקן שאַרבן פֿון דעם וואָס גייט אין זײַנע זינד.

[הערות, ז׳ 236] קדקר שער, דעם האָריקן שאַרבן, זע אָנמערקונג דברים לב, 42.[174] לויט אייניקע קדקד רשע, דעם שאַרבן פֿון רשע.[175]

סמיט לייענט שעיר. ער גייט נאָך ערליכן און ער זעצט איבער: the skull of Seir.

23. אמר אדני מבשן אשיב אשיב ממצלות ים.

גאָט זאָגט: פֿון בשן וועל איך אומקערן, איך וועל אומקערן פֿון די טיפֿענישן פֿון ים.

אמר אדני — גאָט זאָגט. יהואָש זעצט איבער דעם העברעיִשן פּערפֿעקט מיט הווה. אַזוי זעצט אויך איבער טאָרטשינער. לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאָליס, סמיט און בובער זעצן איבער אין עתיד. זען געזעניוס־ק.־ק., 106, ז׳ 311.

[הערות, ז׳ 236] מבשן אשיב, פֿון בשן וועל איך אומקערן (די וואָס זײַנען אַהין פֿאַר־טריבן געוואָרן), אויפֿפּאַלנדיק איז דער פּאַראַלעל מבשן — ממצלות ים. אייניקע ווילן דעריבער לייענען מכבשן אש אשיב, פֿון פֿײַער־אויוון וועל איך אומקערן, איך וועל אומקערן פֿון די טיפֿענישן פֿון ים.[176]

24. למען תמחץ רגלך בדם לשון כלביך מאויבים מנהו.

כּדי זאָלסט טונקען אין בלוט דײַן פֿוס, די צונג פֿון דײַנע הינט זאָל האָבן איר חלק פֿון די פֿײַנט.

[הערות, ז׳ 236] למען תמחץ רגלך בדם, כּדי זאָלסט טונקען אין בלוט דײַן פֿוס. אָדער: כּדי בראָדזשען אין בלוט זאָל דײַן פֿוס. פֿיל לייענען תרחץ[177] אַנשטאָט דעם פֿרעמדלעכן תמחץ: כּדי זאָלסט באָדן אאַז״וו. לויט ר׳ יהודה חיוג און אַנדערע איז צו לייענען תחמץ (אָדער אויסטײַטשן תמחץ אין דעם זין):[178] כּדי זאָלסט רויטיקן אאַז״וו. זע ישעיה סג, 1.

---

[173] פֿ״גל אויך גרעץ צום פּסוק.

[174] אין דער הערה צו דברים לב, 42, שרײַבט יהואָש: „מראש פרעות אויב, מיט די לאַנגהאָריקע קעפּ פֿון דעם פֿײַנט. לויט וו. ר. סמיט פֿלעגן די קריגסלײַט נישט אָפּשנײַדן זייערע האָר די גאַנצע צײַט פֿון מלחמה צום צייכן פֿון נזירשאַפֿט. זען שופטים ה, 2. לויטן עלטערן אויסטײַטש: מיט די קעפּ פֿון די פֿירער פֿון פֿײַנט״. זען הערה צו שופטים ה, 2 אין: *The Book of Judges*, with map, introduction and notes by John Sutherland Black, Cambridge 1892, p. 39. די הערה שטאַמט פֿון W. Robertson Smith. זען דצ״וו, ז׳ 3. זען אויך געזעניוס־ב., פרע, ז׳ 660.

[175] זען אַבֿרהם הכהן קראָכמאַל, הכתב והמכתב, 1874, ז׳ 201.

[176] זען חיות און קיטעל־קאַהלע אויפֿן פּסוק.

[177] לויטן תרגום השבֿעים, פּשיטא און תרגום. זען קיטעל־קאַהלע.

[178] זען אבן עזרא צום פּסוק. אויך אַ. קראָכמאַל, דצ״וו.

גרעץ זעצט איבער: damit Du röthest.

מנהו — איר חלק. יהואָש און אויך אַ סך אַנדערע איבערזעצערס גייען נאָך די מיטל־עלטערישע און מאָדערנע מפרשים, וואָס פירן אַרויס מנהו פון דעם סובסטאַנטיוו מן מיטן באַטײַט: חלק, אָנטייל, אַזוי ווי מנה. זען געזעניוס־ב., מן, I, ז' 433. פ"גל אויך געזעניוס־ק.־ק., 103, ז' 303.

25. ראו הליכותיך אלהים הליכות אלי מלכי בקדש.

מע קוקט־צו דײַנע גייונגען, גאָט, די גייונגען צו מײַן גאָט, מײַן קיניג, אין הייליקטום.

[הערות, ז' 236] ראו הליכותיך, מע קוקט־צו דײַנע גייונגען אאַז"וו. אַ בילד פון די הייליקע פּראָצעסיעס צו גאָטס הויז.

ראו — מע קוקט־צו, אין נייטראַלן גוף און אין דער הווה־פאָרעם. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער און מאַרגאָליס. קינג דזשיימס זעצט איבער: They have seen; בובער: Sie sehn; ערליך: Sie sahen. סמיט גייט נאָך דעם תּרגום השבֿעים, וואָס לייענט דאָ נראו און ער זעצט איבער: Thy processions are seen. גרעץ און טאָרטשינער לייענען: הליכות אלי ומלכי. פ"גל חיות צום פּסוק.

הליכות אלי — די גייונגען צו מײַן גאָט. קינג דזשיימס, מאַרגאָליס, סמיט און בובער זעצן איבער אלי אין געניטיוו, ד"ה די גייונגען פון גאָט. לוטער האָט געלייענט אויך דאָס צווייטע מאָל: הליכותיך. ער לייענט: ראו הליכותיך, אלהים, הליכותיך, אלי ומלכי בקדש. טאָרטשינער זעצט איבער: Umzüge für dich . . . Umzüge für meinen Gott. גראָס גייט נאָך בובערן און זעצט איבער: די גאַנגען פון מײַן גאָט, מײַן מלך, אין דעם הייליקטום.

דער תּרגום השבֿעים, די וווּלגאַטאַ, לוטער, קינג דזשיימס, בובער און טאָר־טשינער זעצן איבער: בקדש — אין הייליקטום, ד"ה אין בית המיקדש. גרעץ לייענט: בקדש ד"ה אין אָרט קדש (קדש ברנע) אין מדבר סיני. מאַרגאָליס זעצט איבער: holiness.

26. קדמו שרים אחר נגנים בתוך עלמות תופפות.

פאָרויס גייען די זינגער, נאָך דעם די שפּילער, אין מיטן פון מיידלעך וואָס פּײַקלען.

קינג דזשיימס, גרעץ, סמיט און טאָרטשינער זעצן איבער אַזוי ווי עס וואָלט געשטאַנען בתווך. אַזוי לערנט דעם פּשט שוין דער רד"ק. פ"גל חיות און קיטעל־קאַהלע צום פּסוק.

27. במקהלות ברכו אלהים אדני ממקור ישראל.

אין געזעמלען לויבט גאָט [לויבט] דעם האַר, איר פון קוואַל פון ישׂראל.

ברכו — לויבט, אין אימפּעראַטיוו. גרעץ, ערליך און סמיט וואָקאַליזירן בירכו ד"ה זיי האָבן געלויבט. יהואָש הזרט איבער 'לויבט', ווײַל ער וויל אונטער־שטרײַכן, אַז מען זאָל נישט לייענען אלהים אדני צוזאַמען. ער גייט דאָ נאָך דער מסורה, וואָס שטעלט אונטער אלהים אַן אתנחתא. די וווּלגאַטאַ און לוטער

לייענען אלהים אדני צוזאַמען. ממקור ישראל — פֿון קוואַל פֿון ישׂראל, אַזוי זעצן איבער כמעט אַלע.

28. שם בנימן צעיר רדם שרי יהודה רגמתם שרי זבלון שרי נפתלי.

אָט איז בנימין דער ייִנגסטער, זײַנע געוועלטיקער, די האַרן פֿון יהודה מיט זייער מחנה, די האַרן פֿון זבולון, די האַרן פֿון נפֿתלי.

רדם — זייער געוועלטיקער, אַזוי טײַטשן שוין די מיטל־עלטערישע מפֿרשים: סעדיה גאָון, אבן עזרא און רד״ק.[179]

[הערות, ז׳ 236] רגמתם, מיט זייער מחנה (הויפֿן, געזעמל, עולם).[180] לויט אַן אַנדער אויסטײַטש: אין זייער פּורפּל.[181] צ. פּ. חיות וויל עס מיחס זײַן צו אַן ענלעכן אַשורישן וואָרט וואָס מיינט: „ליאַרעם, גערויש, גערודער״. אַנדערע ווילן לייענען רגשתם. זע נה, 15.[182]

סמיט, בובער און טאָרטשינער זעצן איבער רגמתם ווי יהואָש. מאַרגאָליס זעצט איבער: their council. ער גייט נאָך דעם תרגום השבֿעים און פּשיטא. אויך אבן עזרא: ורגמתם כמו שרים. פֿ״גל חיות און בריגס צום פּסוק.

29. צוה אלהיך עזך עוזה אלהים זו פעלת לנו.

דײַן גאָט זאָל באַפֿעלן דײַן שטאַרקייט, שטאַרק זיך, גאָט, דו וואָס האָסט געטאָן פֿאַר אונדז.

[הערות, ז׳ 236] צוה אלהיך, דײַן גאָט זאָל באַפֿעלן. דער עבֿר דאָ ווי אין פֿיל אַנדערע ערטער איז אַ ווונטשפֿאָרעם (אָפּטאַטיוו).[183] לויט די אַלטע ווערסיעס צוה אלהים, באַפֿעל, גאָט.

דער פּסוק איז אַ שווערער. בובער און טאָרטשינער באַמיִען זיך דעם פּסוק איבערצוזעצן אין הסכּם מיט דער מסורה. ערליך און סמיט גייען נאָך די אַלטע איבערזעצונגען און נאָך די כּתבֿ־ידן וואָס וואָקאַליזירן: צוה (אימפּעראַטיוו)[184] און לייענען אלהים אַנשטאָט אלהיך.

---

[179] זען תשובות דונש הלוי בן לברט על רבי סעדיה גאון, ברעסלע, 1866, נומער 56.

[180] אַזוי טײַטשט שוין אבן ג׳נאח. זען ספר השרשים, 468: שרי יהודה רגמתם — קהלם.

[181] אַזוי די וולגאַטאַ און אַ כּתבֿ־יד. זען קיטעל־קאַהלע. פֿ״גל אויך רשי צום פּסוק: רגמתם — ארגמן. ער איז מוסיף: כך חברו מנחם, מסתמא אַ טעות פֿון אַ קאָפּיסט. מנחם בן סרוק טײַטשט: רגמתם כמו להקתם (מחברת מנחם, ז׳ 161). פֿ״גל אויך די שטעלע פֿון הערה 180.

[182] זען געזעניוס־ב., רגמה, 745.

[183] S. R. Driver, *A Treatise on the Use of the Tenses in Hebrew.* Second Edition. Oxford, 1881, p. 25.

ער שרײַבט דאָרטן:

. . . the poet picturing what he desires as already achieved . . . Isa. 21. 14 . . . (Cf. 29a). Many commentators to be sure prefer to punctuate the verbs in question as imperatives, but the alteration has a weakening effect, and does not appear to be necessary.

פֿון דער אַנדערער זײַט אָבער לוינט זיך צו ציטירן געזעניוס־ק.־ק., אַז:

Neither . . . nor . . . justifies us in assuming the existence of a *precative* perfect in Hebrew (געזעניוס־ק.־ק., ז׳ 312, הערה 2).

[184] זען קיטעל־קאַהלע צום פּסוק.

30. מהיכלך על־ירושלם לך יובילו מלכים שי.

פֿון דײַן טעמפּל אין ירושלים; זאָלן מלכים דיר ברענגען מתּנות.

דער פּסוק איז אַ שווערער (כאָטש יעדער וואָרט פֿאַר זיך איז פֿאַרשטענדלעך), ווײַל עס האָט געדאַרפֿט שטיין: להיכלך. טאָרטשינער שטעלט אַ פֿרעגצייכן בײַ דעם פּסוק. ערליך לייענט: להיכלך. לוטער זעצט איבער: Um deines Tempels willen; קינג דזשיימס: Because of thy Temple of Jerusalem. זיי גייען נאָך דעם תּרגום השבֿעים און דער וווּלגאַטאַ.[185]

31. גער חית קנה עדת אבירים בעגלי עמים מתרפס ברצי־כסף בזר עמים קרבות יחפצו.

שרײַ אָן אויף דער חיה פֿונעם וואַסעררער,[186] אויפֿן געזעמל אָקסן מיט די קעלבערפֿעלקער, זיי זאָלן זיך צו די פֿיס וואַרפֿן מיט זילבערשטיקער; ער זאָל צעשפּרייטן די אומות וואָס באַגערן מלחמות.

[הערות, ז׳ 236] חית קנה, אויף דער חיה פֿון די וואַסערשטעקלעך, אַ בילדלעכע באַצייכענונג פֿון מצרים, וואָס ליגט בײַם נילוס, און ווערט באַוועסערט פֿון אים. מתרפס ברצי־כסף, זיי זאָלן זיך צו די פֿיס וואַרפֿן מיט זילבערשטיקער. צ. פּ. חיות וויל לייענען מפתרס רצים בכסף, פֿון פּתרוס זאָלן זיי (קומען צו) לויפֿן מיט זילבער (־מתּנות). — בזר, ער זאָל צעשפּרייטן. דער עבֿר איז דאָ ווּנטשפֿאָרעם. זע אָנמערקונג פּסוק 29. פֿיל לייענען לויט סעפּ[טואַגינטאַ] און פּש[יטאַ] בזר [אימפּעראַטיוו], צעשפּרייט.[187]

מתרפס ברצי־כסף — זיי זאָלן זיך צו די פֿיס וואַרפֿן מיט זילבערשטיקער. אַזוי טײַטשט עס אויך דער רד״ק: מתרפס — משתטח, ברצי־כסף — חתיכות כסף.

בזר — צעשפּרייטן. אַזוי טײַטשן שוין דאָס וואָרט די מיטל־עלטערישע מפֿרשים און גראַמאַטיקערס. זען אבן ג׳נאח, ספר הרקמה, קיג. זען אויך רש״י און דעם רד״ק צום פּסוק.[188]

32. יאתיו חשמנים מני מצרים כוש תריץ ידיו לאלהים.

שׂררות זאָלן קומען פֿון מצרים, כּוש זאָל אויסשטרעקן אירע הענט צו גאָט.

חשמנים — שׂררות. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער, קינג דזשיימס, טאָרטשינער, בובער און מאַרגאָליס. זיי גייען נאָך די מיטל־עלטערישע מפֿרשים און גראַמאַטיקערס. זען אבן עזרא, שפת יתר, עח, און אויך אבן עזרא און רד״ק צום פּסוק. סמיט זעצט איבער חשמנים: envoys. ער גייט נאָך דעם תּרגום השבֿעים, פּשיטאַ און וווּלגאַטאַ, וואָס זעצן איבער חשמנים — לויפֿערס, שליחים. זיי לייענען מסתּמא: חשים.

---

[185] המאירי טײַטשט מהיכלך אַזוי ווי בהיכלך. ער שרײַבט: מהיכלך על ירושלים והוא כמו בהיכלך ע״ד [=על דרך] ה׳ מסיני בא (דברים לג) שהוא כמו בסיני... זען אויך קאַסוטאָ, ז׳ 20.

[186] פֿונעם דײַטשן וואָרט: Rohr. עס ווערט אויך באַנוצט אין יידיש. זען נחום סטוטשקאָוו, דער אוצר פֿון דער יידישער שפּראַך, ז׳ 211, צווייטער עמוד אויבן. גראַס זעצט איבער: שילף.

[187] זען הערה 183; זען אויך קיטעל־קאַהלע צום פּסוק.

[188] זען קאַסוטאָ, ז׳ 21.

ידיו תריץ — זאָל אויסשטרעקן אירע הענט. אַזוי איז עס אויך אין אַקאַדיש. זען קיטעל־קאָהלע צום פסוק. בובער איז אויך דאָ שטאַרק עטימאָלאָגיש. ער זעצט איבער: Äthiopien wird seine Hände Gott zueilen lassen. גראַס גייט נאָך בובערן און זעצט איבער: כּוש זאָל צואײַלן זײַנע הענט צו גאָט. גרעץ לייענט: כוש תרים. פ״גל אויך געזעניוס־ב., רוץ, ז׳ 752.

33. ממלכות הארץ שירו לאלהים זמרו אדני סלה.

איר קיניגרײַכן פון דער ערד, זינגט צו גאָט, שפּילט צו דעם האַר, סלה.

זמרו אדני — שפּילט צו דעם האַר. די אַלטע איבערזעצונגען און אויך אַ סך האַנטשריפטן לייענען: זמרו לד׳.[189] זען פסוק 5.

34. לרכב בשמי שמי־קדם הן־יתן בקולו קול עז.

צו דעם וואָס רײַט אויף די אוראַלטע הימלען פון די הימלען; זע, ער לאָזט אַרויס זײַן קול, אַ מאַכטיקן קול.

בשמי שמי קדם — די אוראַלטע הימלען פון די הימלען. זען דברים י, 10: שמי השמים; מלכים א, ח, 27 א״אַ.

גרעץ און אויך טאָרטשינער פאַרבינדן דאָס וואָרט סלה פון סוף פסוק 33 מיט אונדזער פסוק און זיי לייענען: סלו לרוכב בשמי שמי־קדם, ד״ה לויבט דעם וואָס רײַט אויף די הימלען. זען פסוק 5: סלו לרוכב בערבות.[190]

יתן בקולו — ער לאָזט אַרויס זײַן קול. אין פסוק 12 האָט יהואָש איבערגע־זעצט: ד׳ יתן אומר — גאָט גיט אַרויס אַ וואָרט. בובער און טאָרטשינער זעצן איבער אויך דאָ וואָרט בײַ וואָרט. טאָרטשינער: da gibt er seinen Hall. בובער: er gibt seine Stimme aus. אַזוי זעצט אויך איבער גראַס. די אַלטע איבער־זעצונגען און אויך לוטער און קינג דזשיימס זעצן איבער יתן בקולו אַנדערש ווי יתן אומר.

35. תנו עז לאלהים על ישראל גאותו ועזו בשחקים.

גיט שטאַרקייט צו גאָט; איבער ישׂראל איז זײַן גרויסקייט, און זײַן שטאַרקייט אין די וואָלקנס.

תנו עז — גיט שטאַרקייט. קינג דזשיימס זעצט איבער: Ascribe strength. טאָרטשינער: תנו, Sagt. ער וואָקאַליזירט דאָס וואָרט ווי אַ פּיעל, וואָס דאָס באַטײַט: זינגען, דערציילן. זען שופטים ה, 11; יא, 40.[191]

בשחקים — אין די וואָלקנס. אַנדערע זעצן איבער: אין די הימלען. שחקים האָט אין תנך ביידע באַטײַטן. זען געזעניוס־ב., שחק, ז׳ 819.

36. נורא אלהים ממקדשיך אל ישראל הוא נתן עז ותעצמות לעם ברוך אלהים.

גאָט איז פאַרכטיק פון דײַנע הייליקטומען; גאָט פון ישׂראל, ער גיט שטאַר־קייט און מאַכט צום פאָלק; געלויבט איז גאָט.

---

[189] זען קיטעל־קאָהלע צום פסוק.
[190] זען טאָרטשינער, דצ״ו אין הערה 85[a], ז׳ 277.
[191] זען אויך געזעניוס־ב., תנה, ז׳ 883.

נורא אלהים — גאָט איז פּאָרכטיק. לוטער זעצט איבער: Gott ist wunder-sam in seinem Heiligtum.

[הערות, ז׳ 236] ממקדשיך, פֿון דײַנע הייליקטומען. דער דיכטער קערט זיך צו ישראל. לויט סעפּ[טואַגינטאַ] במקדשיו, אין זײַנע הייליקטומען.

טאָרטשינער און סמיט לייענען ממקדשך אין יחיד ווי אין אַ סך האַנטשריפֿטן און אַלטע איבערזעצונגען.[192] זען אויך אבן עזרא און דעם רד״ק צום פסוק. סמיט לייענט: אל [צו] ישראל... לעם ברוך אלהים. פֿ״גל ערליך צום פסוק.

שיר השירים א

1. שיר השירים אשר לשלמה.

דאָס געזאַנג פֿון געזאַנגען, וואָס פֿון שלמהן.

קיין לײַכטערן זאַך ווי דאָס קעפּל צום ספר שיר השירים וואָס באַשטייט פֿון פֿיר ווערטער קאָן מען זיך גאָרנישט מאָלן. פֿון דעסט וועגן לוינט זיך אויס־צורעכענען פֿאַרשיידענע איבערזעצונגען פֿון דעם קעפּל און זען ווי פֿאַרשיידן זיי באַנעמען אָט דעם פסוק. לוטער זעצט איבער: Das hohe Lied; צונץ:[193] Lied der Lieder von Schelomoh; גרעץ:[194] Ein Lied von den Liedern Salomons; זיגפֿריד:[195] Das Lied der Lieder, welches von Salomo (ist); בודע[196] (אין קויטש): Das schönste der Lieder Salomons; מאָפֿאַט: The song of all songs, which is Solomons; סמיט און מאַרגאָליס: The Song of Songs, which is Solomons; טאָרטשינער: Der Lieder Sang von Schelomoh; גראָס (פֿינף מגילות): דאָס געזאַנג פֿון געזאַנגען פֿון שלמהן. די מערהייט איבערזעצערס האַלט אַז שיר השירים באַטײַט: דאָס שענסטע פֿון די לידער פֿון שלמהן. דאָס איז דער קוק פֿון מדרש: שיר השירים — המשובח שבשירים.[197] גרעץ אָבער און אויך טאָר־טשינער האַלטן אַז שיר השירים איז נישט קיין סופּערלאַטיוו.[198] לויט מלכים א, ה, 12 האָט שלמה המלך געמאַכט אַ סך לידער.

---

[192] זען קיטעל־קאַהלע צום פּסוק. זען אויך קאַסוטאָ, ז׳ 24, הערה 87.

[193] *Die 24 Bücher der Heiligen Schrift* . . . unter der Redaction von Dr. Zunz übersetzt.

ווײַטער ניצן מיר: צונץ.

[194] *Schir Haschirim,* שיר השירים, oder das Salomonische Hohelied, übersetzt und kritisch erläutert von H. Grätz. Breslau, 1885.

[195] *Prediger und Hoheslied,* übersetzt und erklärt von C. Siegfried (Handkommentar . . . herausgegeben von W. Nowack).

ווײַטער ניצן מיר: זיגפֿריד.

[196] *Die Fünf Megillot,* erklärt von Karl Budde (Kurzer Tandkommentar . . . herausgegeben von Karl Marti).

ווײַטער ניצן מיר: בודע.

[197] מדרש שיר השירים רבה א, יא: שיר השירים המשובח שבשירים המהולל שבשירים המעולה שבשירים. זען אויך רשי צום פּסוק. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק., 133, ז׳ 431.

[198] זען ג. ה. טורטשינער, שיר השירים, הוצאת יבנה, תשג, 7.

אשר לשלמה — וואָס פֿון שלמהן. יהואָש זעצט דאָס רובֿ איבער דעם פּאָ־סעסיוון געניטיוו מיט פֿון, זען שמואל א, יד, 16; רות, ב, 3, אָבער נישט שטענדיק. אַזוי למשל זעצט ער איבער בן לישי (שמואל א, טז, 18), אַ זון בײַ ישי און נישט: אַ זון פֿון ישי. פֿ״גל געזעניוס־ק.־ק., 129, ז׳ 420, און געזעניוס־ב., ז׳ 371 (ל, 6). — עס לוינט זיך נאָך צו ציטירן פּרצעס מיינונג וועגן אשר לשלמה. פּרץ שרײַבט: אשר לשלמה... עס קאָן זײַן... אים דערלאַנגט, צו זײַן ערן געווידמעט.[199]

2. ישקני מנשיקות פיהו כי־טובים דדיך מיין.

קושן זאָל ער מיך מיט די קושן פֿון זײַן מויל; וואָרעם בעסער פֿון ווײַן איז דײַן ליבשאַפֿט.

[הערות, ז׳ 286] ישקני מנשיקות פיהו כי־טובים דדיך מיין, קושן זאָל ער מיך מיט די קושן פֿון זײַן מויל, וואָרעם בעסער פֿון ווײַן איז דײַן ליבשאַפֿט. כּדי צו האַרמאָניזירן די דריטע פּערזאָן פֿון ערשטן האַלבן פּסוק מיט דער צווייטער אין צווייטן האַלבן, לייענען אייניקע שקני מנשיקות פּיך, קוש מיך מיט קושן פֿון דײַן מויל.[200] אַנדערע בײַטן דדיך אויף דדיו — זײַן ליבשאַפֿט.[201] ערליך לייגט פֿאָר השקני משקת פּיך[202] אאַז״וו. טרינק מיך אָן פֿון דעם טרינקברונעם (געגנויער: טרינק־קאָרעטע) פֿון דײַן מויל.

מנשיקות — מיט די קושן. זען געזעניוס־ב., ז׳ 435 (מן, 4).

דדיך — דײַן ליבשאַפֿט. דער תּרגום השבֿעים און די וואולגאַטאַ האָבן דאָ געלייענט דדיך — דײַנע בריסטן. גייגער האָט געהאַלטן אַז דאָס איז דער לכתּחילהדיקער נוסח, ווײַל שוין דער תּנא ר׳ יהושע האָט דאָס וואָרט אַזוי געטײַטשט.[203] מען קאָן אָבער מיט גייגערן נישט מסכּים זײַן, ווײַל פֿונעם טעקסט זעט מען, אַז דאָ רעדט שולמית און נישט דער ליבהאָבער, און אַ פֿרוי באַזינגט נישט די בריסטן פֿון אַ מאַן. דער נוסח פֿון תּרגום השבֿעים איז אַ פּועל־יוצא פֿון אַ טעות אין לייענען דעם ניט־וואָקאַליזירטן טעקסט.[204]

---

[199] פֿינף מגילות, פֿאַרייִדישט פֿון י. ל. פּרץ (ווילנער פֿאַרלאַג פֿון ב. קלעצקין, 1926), ז׳ 35.

[200] בודע, דצ״וו, 1. לויט קיטעל־קאַהלע: השקני מנשיקות פּיך.

[201] G. Bickell, *Carmina V. T. metrice*, 1882. ציטירט פֿון בודע, דאָרט.

[202] *Randglossen*, באַנד 7, ז׳ 1. ענלעך זעצט איבער שטערק. ער לייענט: ישקני (הפּעיל) מנשיקות פּיהו. זען:

Die Schriften des Alten Testaments, in Auswahl, neu übersetzt . . . von Hugo Gressmann. Dritte Abteilung: Lyrik und Weisheit. Erster Band (Goettingen, 1911), 269.

[203] משנה עבודה זרה, ב, ה; גמרא עבודה זרה, כט, ע״ב; תּוספתּא פּרה, י, 3; זען: א. גייגר המקרא ותרגומיו, 258.

[204] זען אַהרן קמינקאַס פּירוש אויף שיר השירים אין אַבֿרהם כּהנאַס אויסגאַבע פֿון תּנך מיטן פּירוש מדעי; זען אויך:

Samuel Rosenblatt, *The Interpretation of the Bible in the Mishnah* (Baltimore, 1935), 28, 81 (40).

3. לריח שמניך טובים שמן תורק שמך על־כן עלמות אהבוך.

ווייל צום גערוך זײַנען דײַנע איילן, געקלערטער בוימל איז דײַן נאָמען, דערום האָבן יונגפֿרויען דיך ליב.

שמן תורק — געקלערטער בוימל. ד"ה בוימל גערייניקט ד׳רך איבערגיסן פֿון כּלי צו כּלי. די אַלטע ווערסיעס זעצן איבער וואָרט בײַ וואָרט: איבערגעגאָסענער בוימל. אַזוי אויך לוטער, קינג דזשיימס א"אַ. גראָס זעצט איבער: איבערגעגאָסענער אייל,[205] ווי די מיטל־עלטערישע מפֿרשים.

די פֿאָרעם שמן תורק שטויסט זיך אָן אויף שוועריקייטן. שמן איז לשון זכר און תורק איז אַ הפֿעל־פֿאָרעם פֿון ריק, גוף שני לשון זכר, אָדער גוף שלישי לשון נקבֿה פֿון עתיד. די אַלטע ווערסיעס זעצן איבער תורק ווי אַ פּאַרטיציפּ פֿון הפֿעל, ד"ה פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען שמן מורק.[206] אבן ג׳נאח האַלט עס וואָלט געדאַרפֿט שטיין שמן יורק.[207] שמן תורק האָט נישט קיין זינען.[208] טאָרטשינער איז צוליב דעם געצוווּנגען איבערצוזעצן יעדעס וואָרט באַזונדער: An Duft sind deine Öle köstlich, das Öl, drin du entströmst, dein Ruhm, drum lieben dich die Mädchen. אין ירמיה מח, 11 זעצט איבער יהואָש די עבֿר־פֿאָרעם פֿון דעם זעלבן וואָרט: ולא הורק — און נישט איבערגעליידיקט (איז) געוואָרן; פֿ"גל אויך אבן עזרא צום פּסוק: כּאלו שמן מור יורק לפֿניה.

4. משכני אחריך נרוצה הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך נזכירה דדיך מיין מישרים אהבוך.

צי מיך נאָך דיר, לאָמיר לויפֿן! — זאָל דער מלך מיך ברענגען אין זײַנע קאַמערן. מיר וועלן זײַן לוסטיק און פֿריילעך מיט דיר. מיר וועלן לויבן דײַן ליבשאַפֿט מערער פֿון ווײַן. אמת ליב האָט מען דיך.

יהואָש טיילט אײַן די ערשטע דרײַ ווערטער אַזוי: משכני אחריך, נרוצה. די דאָזיקע אײַנטיילונג איז קעגן די טעמים, ווײַל אונטער משכני שטייט אַ טפּחא און די אײַנטיילונג דאַרף זײַן: משכני, אחריך נרוצה. גרעץ און מאַרגאָליס טיילן אײַן די ווערטער ווי די מסורה. בודע און סמיט ווי יהואָש, און טאָרטשינער טיילט אײַן: משכני, אחריך, נרוצה.

הביאני המלך חדריו — זאָל דער מלך מיך ברענגען אין זײַנע קאַמערן. יהואָש באַנעמט דעם דאָזיקן זאַץ אָפּטאַטיוו. אַזוי זעצט אויך איבער סמיט. אין פּרק ב, 3, ווו עס שטייט די זעלבע פֿאָרעם הביאני, זעצן אַלע איבער אין עבֿר־פֿאָרעם. נאָכן ניקוד איז עס פּשוטער עבֿר. אבן עזרא זעט דאָ אַ היפּאָטעטישן זאַץ: יותר נשמח בך ממה שיביאני המלך חדריו.

---

[205] זען די פּאָלעמיק פֿון נפֿתּלי גראָס, „ווילקלאַנג און וויסנשאַפֿט", קולטור, שיקאַגאָ, 15טער יאַנואַר 1926, ז׳ 10.

[206] זען קיטעל־קאַהלע צום פּסוק. אויך געזעניוס־ב., ריק, ז׳ 758.

[207] ספר הרקמה, שכח, 17.

[208] פּרץ זעצט איבער שמן תורק — תורק־אייל, ער נעמט אויף תורק ווי אַ נאָמען פֿון אַן אָרט, פּרץ, דצ"ו, ז׳ 7; זען אויך בודע, ז׳ 2.

[הערות, ז׳ 286] הביאני המלך חדריו, . . . דער מלך האָט מיך געבראַכט אין זײַנע קאַ־מערן . . . דער זאַץ מוז פֿאַרשטאַנען ווערן ווי אַ דערקלערנדיקער פּאַרענטעז.[209] בודע און אַנדערע לייענען, אין אײַנקלאַנג מיט דעם רעשט פּסוק, הביאני המלך חדריך, ברענג, מיך, דו מלך, אין דײַנע [210] קאַמערן. אפֿשר זאָל די עבֿר־פֿאָרעם דאָ זײַן פּרעקאַטיוו אָדער אָפּטאַטיוו: ווען דער מלך ברענגט מיך (אָדער: הלוואַי ברענגט מיך דער מלך) אאַז״וו. זע אָנמערקונג ישעיה מג, 9.[211]

נזכירה דדיך מיין — מיר וועלן לויבן דײַן ליבשאַפֿט מערער פֿון ווײַן. אַזוי זעצן איבער אַלע מאָדערנע. נזכירה האָט דאָ דעם באַטײַט פֿון דערמאָנען מיט לויב. זען הושע יד, 8; ישעיה סג, 7; תהלים עא, 16.

דדיך — דײַן ליבשאַפֿט. דער תרגום השבֿעים זעצט איבער: מיר וועלן ליב האָבן דײַנע בריסטן מער ווי ווײַן. זען דערקלערונג צום פּסוק 2.

[הערות, ז׳ 286] נזכירה דדיך מיין, מיר וועלן לויבן (דערמאָנען) דײַן ליבשאַפֿט מערער פֿון ווײַן. אַנדערע טײַטשן אויס נזכירה פֿון זכר, אַ דופֿט, אַ ריח (אַזוי ווי אין זכרו כיין לבנון, און זײַן גערוך וועט זײַן ווי ווײַן פֿון לבֿנון, הושע, יד, 8; איבעריקנס זע אָנמערקונג דאָרטן.[212] זע אויך אָנמערקונג צו ויקרא ב, 2)[213] און זעצן איבער: מיר וועלן האַלטן דײַן ליבשאַפֿט מער דופֿטיק פֿון ווײַן . . . ד״ה דײַן ליבשאַפֿט וועט אונדז זײַן דופֿטיקער ווי ווײַן. בודע און אַנדערע ווילן לייענען נשכרה (זע ה, 1), מיר וועלן זיך פֿאַרשיכּורן מיט דײַן ליבשאַפֿט מער ווי מיט ווײַן.[214]

מישרים אהבוך, אמת ליב האָט מען (אָדער האָבן זיי) דיך. אָדער: אמת ליב האָבן מוז מען דיך. ערליך וויל לייענען משרים אהבוך,[215] און דער איבערזעץ וועט זײַן: מיר וועלן לויבן דײַן ליבע מערער פֿון ווײַן, מער פֿון געזאַנגען דײַן ליבשאַפֿט (אָדער: דײַנע ליבשאַפֿט־ווערטער, דײַנע צערטלעכקייטן). יהודה, (ציטירט אין געזעניוס־ב., 16טע אויפֿלאַגע) לויט אַן אַראַבישן וואָרט, זעצט איבער מישרים, יונגע מיידלעך. יונגע מיידלעך האָבן דיך ליב.[216]

מישרים אהבוך — אמת ליב האָט מען דיך. אַזוי טײַטשן מיטל־עלטערישע מפֿרשים און אַזוי זעצן איבער אַלע מאָדערנע. זיי נעמען אויף מישרים ווי אַן

---

[209] זען זיגפֿריד צום פּסוק.

[210] לויט סימאַכוס און פּשיטא. זען בודע, דאָרט, און אויך אין קויטש צום פּסוק.

[211] יהואָשעס הערה צו ישעיה מג, 9 איז: „נקבצו יחד, זאָלן זיך אײַנזאַמלען (=הלוואַי וואָלטן זיך אײַנגעזאַמלט). וועגן דעם ווינטשעוודיקן זין פֿון עבֿר, פֿאַרגלײַך ירמיה ג, 5, און יואל ד, 4“. זען אויך געזעניוס־ק.־ק., 106, ז׳ 312, הערה 2, און אויבן, הערה 183.

[212] יהואָשעס הערה צו הושע יד, 8 איז: „זכרו כיין לבנון — זײַן דופֿט אָדער גערוך ווי דער ווײַן פֿון לבֿנון. ערליך וויל עמענדירן וישכרו כיין — און זיי וועלן באַטרונקען אָדער פֿריילעך זײַן ווי פֿון ווײַן. דאָס וואָרט לבֿנון באַטראַכט ער פֿאַר אַ טעותדיקן פֿאַר־טראָגן אַהער פֿון פּסוק 7“. זען אבן ג׳נאח, ספר השרשים, 131: זכר . . . ועניין אחר עוד רוצים בו הערבות והקבול הטוב . . . נזכירה דודיך מיין . . . יערבו לנו . . . יותר מהיין. זען אויך אבן עזרא אויפֿן פּסוק: יש אומרים שהוא מן אזכרתה. פֿ״גל ערליך, *Randglossen*, באַנד 5, ז׳ 211.

[213] יהואָשעס הערה צו ויקרא ב, 2 איז: „אזכרתה, זײַן דערמאָנונג, ד״ה . . . ווו דער ווײַרעך איז, נעמענדיק דעם וואָרצל זכר אין דעם זין פֿון שמעקן, אַזוי ווי זכרו כיין לבנון (הושע יד, 8), זײַן ריח איז ווי דער ווײַן פֿון לבֿנון. יעדן פֿאַלס איז אַזכּרה געווען דער קול־טישער טערמין פֿאַר יענעם טייל פֿון דעם שפּײַזאָפּפֿער וואָס אַנטהאַלט דעם ווײַרעך.“

[214] זען אויך גרעץ, 129, און קיטעל־קאַהלע צום פּסוק.

[215] ערליך, דצ״וו, ב׳ 7, ז׳ 2.

[216] געזעניוס־ב., מישרים, 420.

אַדווערב אין אַקוזאַטיוו. פֿ״גל תהלים נח, 2; עה, 3. אַזוי זעצט איבער אויך גרעץ.[217] בודע מיינט אַז מען דאַרף איבערזעצן: מיט רעכט.[218] יהואָש זעצט איבער: אמת ליב האָט מען דיך מיט אַ נייטראַלן פּראָנאָם. אַלע אַנדערע זעצן איבער: אמת ליב האָבן זיי דיך. יהואָש איז געצוווּנגען איבערצוזעצן אַזוי, ווײַל דער סוביעקט און די פּערזאָן האַלטן זיך אין דעם פּסוק אין איין בײַטן.[219]

5. שחורה אני ונאוה בנות ירושלם כאהלי קדר כיריעות שלמה.

שוואַרץ בין איך, אָבער שיין, טעכטער פֿון ירושלים, ווי די געצעלטן פֿון קדר, ווי די פֿאָרהאַנגען שלמהס.

דער רובֿ איבערזעצערס גייען נאָך דעם טראַדיציאָנעלן באַנעם פֿון פּסוק: כאָטש איך בין שוואַרץ בין איך דאָך שיין.[220] גרעץ ווײַזט אָן, אַז מיר האָבן אין דעם זאַץ צו טון מיט אַן אַנטיטעטישן פּאַראַלעליזם: שחורה אני... כאהלי קדר ונאוה אני... כיריעות שלמה.[221] זען אבן עזרא צום פּסוק. שחורה... אף על פי שיש בי שחרות מעט כאהלי קדר יפה אני כיריעות שלמה.

6. אל־תראני שאני שחרחרת ששזפתני השמש בני אמי נחרו־בי שמני נטרה את־הכרמים כרמי שלי לא נטרתי.

ניט קוקט מיך אָן וואָס איך בין שוואַרצלעך, וואָרעם די זון האָט מיך אָפּגעברענט. די זין פֿון מײַן מוטער האָבן געצערנט אויף מיר, זיי האָבן מיך געמאַכט אַ היטערין פֿון די ווײַנגערטנער; מײַן אייגענעם ווײַנגאָרטן האָב איך ניט אָפּגעהיט.

[הערות, ז׳ 286] ששזפתני השמש, וואָרעם די זון האָט מיך אָפּגעברענט. דער ׳ש׳ פֿון ששזפתני איז לויט דעם דאָזיקן אויסטײַטש צו פֿאַרשטיין אין אַן אַנדער זין ווי דער ׳ש׳ פֿון שאני שחרחרת.[222] לויט אַן אַנדער אויפֿפֿאַסונג מיינט עס „וואָס די זון האָט מיך אָפּגעברענט״, און דער אויספֿיר קומט ערשט אין צווייטן האַלבן פּסוק.[223] זי איז ברוין, ווײַל די ברידער האָבן זי געמאַכט צו היטן די ווײַנגערטנער.

יהואָש גייט נאָך דעם טראַדיציאָנעלן אויסטײַטש פֿון ששזפתני השמש. די ווולגאַטאַ, לוטער, גרעץ, טאָרטשינער און גראָס זעצן איבער ווי יהואָש. מאַרגאָליס און סמיט נייגן אָפּ פֿון טראַדיציאָנעלן אויסטײַטש. זיי גייען נאָך דעם אַנדערן טײַטש, וואָס יהואָש דערמאָנט אין זײַן הערה. לויט קינג דזשיימס מוז

[217] גרעץ זעצט איבער: ohne Falsch. פֿ״גל רשי אויפֿן פּסוק: מישרים — אהבה עזה, אהבת מישור בלי עקיבה ורכסים... זהו פשוטו לפי ענינו. פֿ״גל אויך אבן עזרא צום פּסוק.

[218] בודע, ז׳ 3.

[219] זען גרעץ, דצ״ו, ז׳ 128.

[220] זען דעם מדרש שיר השירים רבה צום פּסוק: שחורה אני במעשי ונאוה במעשי אבותי...

[221] גרעץ, דצ״ו, ז׳ 129.

[222] זען גרעץ: Seht mich nicht an, dass ich so dunkel bin, denn die Sonne mich so versengt hat...

פֿ״גל אויך זיגפֿריד צום פּסוק. דאָס איז אויך די טראַדיציאָנעלע אויפֿפֿאַסונג פֿון פּסוק.

[223] זען בודע (אין קויטש): Seht mich nicht an, dass ich so dunkel bin, dass die Sonne mich so versengt hat...

מען איבערזעצן: קוקט נישט אויף מיר, ווײַל איך בין שוואַרץ, ווײַל די זון האָט מיך אָפּגעברענט.

נחרו — זיי האָבן געצערנט. אין במדבר יא, 33 זעצט יהואָש איבער: נחר — געגרימט, און אין ישעיה מא, 11; מה, 24: נחרים — אָנגעצונדן אויף. ווי מען זעט, זעצט יהואָש איבער דאָס זעלבע העברעיִשע וואָרט מיט אַ סך יידישע עקוויוואַלענטן. ער זעצט אָבער איבער אַלע מאָל דעם העברעיִשן פּאַסיוו (נחרו איז אַ נפעל פֿון חרה) מיט אַ יידישן אַקטיוו. אַנדערש אָבער בובער, וואָס באַמיט זיך צו געבן אין דער איבערזעצונג דעם פּאַסיוון כאַראַקטער פֿון וואָרט. ער זעצט איבער נחרים בך (ישעיה מא, 11): entflammt wider dich. דאָס זעלבע אויך אין ישעיה מה, 24.

7. הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים שלמה אהיה כעטיה על עדרי חבריך.

זאָג מיר דו וועמען מײַן זעל האָט ליב, ווּ פּיטערסטו, ווּ מאַכסטו הויערן אין מיטן טאָג? וואָרעם נאָך וואָס זאָל איך זײַן ווי אַן אַרומטרײַבערין בײַ די סטאָדעס פֿון דײַנע חבֿרים?

איכה תרעה איכה תרביץ — ווּ פּיטערסטו, ווּ מאַכסטו הויערן אין מיטן טאָג? די טראַדיציאָנעלע איבערזעצונג פֿון איכה איז: ווי אַזוי. מיר געפֿינען אָבער איין מאָל איכה אין תנך מיטן קלאָרן באַטײַט: ווּ? זען מלכים ב, ו, 13.[224]

שלמה — וואָרעם נאָך וואָס. דאָס איז דער אָנגענומענער און דער טראַדיציאָנעלער טײַטש, וואָס זעט אין שלמה דעם צוזאַמענהעפֿט פֿון די ווערטער: אשר למה. אַנדערע זעען אין שלמה אַן אַרמיזם און עס זאָל האָבן דעם זעלבן באַטײַט ווי דלמא אין אַרמיש.[225]

[הערות, ז׳ 286] כעטיה, ווי אַן אַרומטרײַבערין (אָדער: ווי אַ פֿאַרבלאָנדזשעטע; אַזוי ווי כטעיה).[226] אייניקע טײַטשן אויס לויט דעם געוויינטלעכן באַטײַט פֿון עטה, אײַנוויקלען: ווי אַן אײַנגעוויקלטע, ד״ה אַן אויסגעלאָסענע אָדער זונה[227] (זע בראשית לח, 14), אָדער אַ טרויערנדיקע, וואָס וויקלט זיך אײַן און פֿאַרדעקט זיך געוויינטלעך.[228] ביקעל פּונקטירט כעטיה [אין אַ פּעול־פֿאָרעם], ווי אַ געחלשטע (לויט דער אַנאַלאָגיע פֿון דעם אַראַבישן עשא, פֿאַרדעקן, פֿון

---

[224] זען אבן ג׳נאח, ספר הרקמה, שסט, 2; אבן עזרא צום פּסוק, געזעניוס־ב., איכה, ז׳ 29. פֿ״גל אויך תּרגום אונקלוס צו בראשית לז, 16, ווּ ער זעצט איבער: איפה הם רעים — איכא אינון רען.

[225] זען געזעניוס־ב., ז׳ 402; גרעץ, ז׳ 131.

[226] לויט סימאַכוס, פּשיטא און וואולגאַטאַ. זען אויך געזעניוס־ק.־ק., 75, ז׳ 212; געזעניוס־ב., עטה, ז׳ 580. בן יהודה, דצ״ו, 4419. ענלעך זעצט איבער לוטער.

זען אויך:

Song of Songs . . . with a commentary . . . by Christian D. Ginsburg, London, 1857, p. 135 ff.

[227] פֿ״גל אויך גרעץ צום פּסוק. אַזוי אויך אבן ג׳נאח, ספר השרשים, 364; שלמה אהיה כעטיה וענינו כעטה. זען אויך קמינקא אין כהנא: עוטיה כמו עוטה. זען בראשית לח, 14, 15. אַזוי זעצט איבער אויך מאַרגאָליס.

[228] זען מדרש שיר השירים רבה א, 24: כאבל הזה שהוא עוטה על שפמו ובוכה. פֿ״גל אויך רשי: כאבילה עוטה על שפם בוכיה על צאנה.

װעלכן עס קומט אַרויס עושיא עליהי, ער האָט געהלשט; פאַרגלײַך אויך עלף און עטף, װאָס האָבן אויך דעם דאָזיקן טאָפּעלן באַטײַט).[228*]

פּרץ זעצט איבער: שלמה אהיה כעטיה על עדרי חבריך — נאָך װאָס זאָלן מײַנען לײַט, דאָס איך לויף די הירטן נאָך פון דײַנע קאַמעראַדן.[229] לויט פּרצן באַטײַט עטיה — נאַכלויפן. ער פירט אַרויס די פאָרעם עטיה פון אַ װערב עטה. אָבער דאָ האָט פּרץ אַ טעות געהאַט. אַזאַ װערב מיט אַזאַ באַטײַט עקסיסטירט נישט אין העברעיִש. עס מוז זײַן עיט. זען געזעניוס־ב., עיט, ז׳ 581.

8. אם־לא תדעי לך היפה בנשים צאי־לך בעקבי הצאן ורעי את־גדיתיך על משכנות הרעים.

אויב דו װייסט עס דיר ניט, דו שענסטע פון פרויען, גיי דיר אַרויס אין די טריט פון די שאָף, און פיטער דײַנע ציקעלעך בײַ די פּאַסטוך־געצעלטן.

אם־לא תדעי לך — אויב דו װייסט עס דיר ניט. זען געזעניוס־ק.־ק., 107, ז׳ 319. יהואש זעצט איבער יעדער װאָרט, אַפילו דאָס װאָרט ׳לך׳. ער העברעיִזירט דאָ דעם יידיש. משכנות הרעים — פּאַסטוך־געצעלטן. די דאָזיקע קאָנסטרוקציע איז אויך אַ העברעיִזירטע.[230] גראָס זעצט עס איבער מער נאַטירלעך: די געצעלטן פון די פּאַסטוכער.

9. לססתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי.

צו אַ פערדין אין פרעהס רײַטװאָגן האָב איך דיך געגליכן, געליבטע מײַן.

לססתי — צו אַ פערדין. אַזוי טײַטשט דער אבן עזרא: נקבת הסוס. ענלעך זעצן איבער זיגפריד און טאָרטשינער. צונץ און בודע: Ross; סמיט און מאַרגאָליס: a steed; לוטער: Gespann; קינג דזשיימס: a company of horses; גרעץ: Gespann. קינג דזשיימס׳ איבערזעצונג איז גענומען פון פירוש רשי: קבוצת סוסים.[231]

ברכבי פרעה — אין פרעהס רײַטװאָגן, אין לשון יחיד. אַזוי אויך טאָרטשינער, װײַל איין פערדין קאָן מען אײַנשפּאַנען נאָר אין איין רײַטװאָגן. די אַנדערע איבערזעצערס, די װאָס באַטראַכטן לססתי פאַר אַ קאָלעקטיװ פון פערד זעצן איבער ברכבי פרעה אין לשון רבים. זען גרעץ צום פסוק.

228* אין ביקעלס װערק האָב איך עס נישט געקאָנט געפינען. אָבער אַזוי דערקלערט עס אויך געזעניוס אין זײַן װערטערבוך. זען:

Wilhelm Gesenius, *Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament,* Leipzig, 1868, 648.

געזעניוס דערקלערט עטה װי עלף און עטף:

Verschmachten, ohnmächtig werden. Damit ich nicht ganz verschmachtet (oder wie ohnmächtig) bei den Herden deiner Genossen umherirre.

די דאָזיקע דערקלערונג קומט פאַר נאָר אין די ערשטע נײַן אויסגאַבעס פון זײַן װערטערבוך. זי פעלט אין די שפּעטערדיקע אויסגאַבעס.

229 פּרץ, דצ״װ, ז׳ 9.

230 זען יוסף ריידערס רעצענזיע אין שבילי החנוך, שנה ב (כסלו־טבת תרפח), ז׳ שיד א״װ.

231 זען הערה 64.

10. נאוו לחייך בתרים צוארך בחרוזים.

שיין זײַנען דײַנע באַקן אין די קייטלעך, דײַן האַלדז אין די שנורן.

נאוו — שיין זײַנען. אַלע זעצן איבער די עבֿר־פֿאָרעם נאוו אין הווה. פּ״גל מה טובו אהליך יעקב (במדבר כד, 5). דער תּרגום השבֿעים זעצט איבער נאוו אין עבֿר. זען געזעניוס־ק.־ק., 2, 106, ז׳ 311.

11. תורי זהב נעשה־לך עם נקדות הכסף.

גילדערנע קייטלעך דיר וועלן מיר מאַכן, מיט פּינטלעך פֿון זילבער.

עם נקדות הכסף — מיט פּינטלעך פֿון זילבער. אַזוי זעצן איבער אַ סך מאָדערנע. גרעץ אָבער זעצט איבער: und auch Schnüre von Silber. ער לייענט אַנשטאָט נקדות — ענקות, ווײַל פּאָר אַ מלך זײַנען גאָלדענע קייטלעך מיט זילבערנע פּינטלעך נישט קיין צו גרויסע מתּנה פֿאַר אַ געליבטער. און שנית זעצט ער איבער עם: און, נישט: מיט. זען גרעץ, 58, 133—134. ווי מען זעט, זײַנען פֿאַראַן אין אַזאַ פּשוטן זאַץ פֿאַרשיידענע מיגלעכקייטן פֿון איבערזעצן.

12. עד־שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו.

בעת דער מלך איז געווען אויף זײַן הסב־בעט, האָט מײַן נאַרד געגעבן זײַן ריח.

עד שהמלך — בעת דער מלך. זען געזעניוס־ב., 2, וו, עד, ז׳ 564.

במסבו — אויף זײַן הסב־בעט. אַזוי זעצט אויך איבער סמיט. לוטער: da der König sich herwandte. אַנדערע: טיש אָדער סעודה. אַזוי גרעץ, קויטש און מאַרגאָליס.[232] טאָרטשינער זעצט איבער: במסבו — דער עולם בײַם טיש (im Zecherund). זען אויך אבן עזרא צום פּסוק: והקרוב אלי שהוא במקום שיש בו מסיבה לשתות כמנהג שותי היין. פּרץ: מיט זײַן באַגלייט.[233]

13. צרור המר דודי לי בין שדי ילין.

אַ בינטל מירע וואָס רוט צווישן מײַנע בריסט, איז מײַן געליבטער מיר.

[הערות, ז׳ 286] צרור המר דודי לי בין שדי ילין, אַ בינטל מירע וואָס רוט צווישן מײַנע בריסט, איז מײַן געליבטער מיר. מער רעאַליסטיש קען עס אויך הייסן: אַ בינטל מירע איז מײַן געליבטער מיר, צווישן מײַנע בריסט טוט (אָדער: זאָל) ער רוען.[234]

לוטער, מאַרגאָליס און טאָרטשינער זעצן איבער ווי יהואָש, הײַנו: בײַ זיי האָט ילין אַ שײַכות מיט צרור המר. אין תּרגום השבֿעים, די וווּלגאַטאַ, קינג דזשיימס, צונץ און סמיט ציט זיך ילין צו געליבטער. אַזוי זעצט אויך איבער גראָס. גרעץ לייענט: שדי ילין — צווישן די פֿעלדער פֿון ילין. ילין איז לויט גרעצן אַ נאָמען פֿון אַן אָרט.[235]

---

[232] גרעץ: Beim Gelage; בודע (אין קויטש): an seiner Tafel; מאַרגאָליס: at his table.

[233] פּרץ, דצ״וו, 10. זען אויך דעם וואַריאַנט, ז׳ 44, וווּ פּרץ פֿאַרטײַטשט: מיט זײַן באַגלייט.

[234] זען בודע אין קויטש.

[235] זען גרעץ, דצ״וו, 110.

14. אשכל הכפר דודי לי בכרמי עין גדי.

אַ הענגל פֿון ציפּערבלומען אין עין־גדיס ווײַנגערטנער איז מײַן געליבטער מיר.

כּפר — ציפּערבלומען. זען געזעניוס־ב., כּפר, ז׳ 360. בכרמי עין־גדי — אין עין־גדיס ווײַנגערטנער. זען פּסוק 8.

15. הנך יפה רעיתי הנך יפה עיניך יונים.

ביסט שיין, געליבטע מײַן, ביסט שיין, דײַנע אויגן זײַנען טויבן.

הנך יפה — ביסט שיין. גראָס איז מוסיף — פֿאַרוואָר: פֿאַרוואָר, דו ביסט שיין. מאַרגאָליס זעצט כּסדר איבער ׳הנה׳: behold. יהואָש זעצט אָפּט איבער הנה: זע, און זייער אָפֿט לאָזט ער עס נישט־איבערגעזעצט. זען בראשית טז, 11; כ, 3; דברים לא, 16; שופטים יג, 5, 7; מלכים א, כ, 36; שיר השירים ד, 1.

עיניך יונים — דײַנע אויגן זײַנען טויבן. אַ סך מאָדערנע לייענען דאָ און אין פּרק ד, 1: עיניך כּיונים. זיי האַלטן אַז דער כּ פֿון כּיונים איז אַרויסגעפֿאַלן צוליב דעם כּ פֿון עיניך (האַפּלאָגראַפֿיע). זען קיטעל־קאַהלע.[236]

16. הנך יפה דודי אף־נעים אף־ערשנו רעננה.

ביסט שיין, געליבטער מײַן, און ליבלעך, גרין אויך איז אונדזער געלעגער.

רעננה — גרין. פֿ״גל איוב טו, 32. זען אויך געזעניוס־ב., רענן, ז׳ 768.

[הערות, ז׳ 287] אף־ערשנו רעננה, גרין אויך איז אונדזער געלעגער. לויט אייניקע איז ערש דאָס אייגענע ווי דאָס אַראַבישע עריש:[237] גרין אויך איז אונדזער צווײַגבײַדל, אונדזערע הויזבאַלקנס זײַנען צעדערן אאַז״וו.

17. קרות בתינו ארזים רהיטנו ברותים.

אונדזערע הויזבאַלקנס צעדערן, אונדזערע וואַנטברעטער ציפּרעסן.

ברותים — ציפּרעסן. אַזוי זעצן איבער אַלע. זען געזעניוס־ב., ברות, ז׳ 114.

כאָטש יעדער וואָרט אין דעם פּסוק איז פֿאַרשטענדלעך, דאָך ווערט ער פֿאַרשיידן געטײַטשט און איבערגעזעצט. אַ טייל זאָגן, אַז שולמית, די העלדין פֿון שיר השירים, באַרימט זיך, אַז איר פּאַלאַץ איז געבויט פֿון צעדערן און ציפּרעסן. אַנדערע אומגעקערט, אַז זי זאָגט, זי וווינט אין וועלדער און ציפּרעסן און צעדערן זײַנען איר פּאַלאַץ. קינג דזשיימס זעצט איבער: The beams of our house are cedar, and our rafters of fir, אָבער טאָרטשינער פֿאַרטײַטשט: Der Häuser Balken sind die Zedern uns, und unsere Täfelung-Zypressen!

---

[236] בײַ אַלע עמענדאַציעס, אַפֿילו בײַ די ריכטיקסטע, טאָר מען נישט אַרויסלאָזן פֿון אויג דעם כּלל, אַז דיכטער׳ס פֿון אַלע צײַטן און אַלע ליטעראַטורן האָבן זיך נישט געלאָזט פֿענטען דורך גראַמאַטיקאַלישע געזעצן. דאָס איז די באַקאַנטע licentia poetica, די פּאָעטישע פֿרײַהייט, וואָס זיי האָבן דאָס געמאַכט פֿאַר זייערס אַ קנין.

[237] זען געזעניוס־ב., ערש, ז׳ 622.

קהלת א

1. דברי קהלת בן־דוד מלך בירושלם.

די ווערטער פֿון קהלת דעם זון פֿון דודן, דעם מלך אין ירושלים.

דברי קהלת — די ווערטער פֿון קהלת און נישט: די רייד. אַזוי זעצט איבער יהואָש אומעטום דברים און דברי. אַזוי זעצן אויך איבער קינג דזשיימס, צונץ, גרעץ,[238] מאַרגאָליס און טאָרטשינער.

[הערות, ז׳ 295] קהלת, אַ סימבאָלישער נאָמען וואָס זאָל באַטײַטן איינער וואָס רעדט פֿאַר אַ פֿאַרזאַמלונג (קהל), אַ דרשן אָדער אַ רעדנער; אָדער: איינער וואָס זאַמלט חכמה און קלוגע שפּרוכן.[239] סעפּ[טואַגינטאַ] זעצט עס איבער עקלעזיאַסטעס, פּרעדיקער. מערק דעם „ה" אין אמרה קהלת = אמר הקהלת, ז, 27.[240]

2. הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל.

נישטיקייט פֿון נישטיקייטן, זאָגט קהלת, נישטיקייט פֿון נישטיקייטן, אַלץ איז נישטיקייט.

אמר קהלת — זאָגט קהלת. אַזוי זעצן אויך איבער קינג דזשיימס, בודע, זיג־פֿריד, טאָרטשינער, סמיט און מאַרגאָליס. לוטער, גרעץ, זלאָטניק[241] און גראָס זעצן איבער אין עבֿר. זען אויבן תּהלים סח, 23.

3. מה־יתרון לאדם בכל־עמלו שיעמל תחת השמש.

וואָס פֿאַר אַ נוץ האָט דער מענטש פֿון זײַן גאַנצער מי וואָס ער מיט זיך אונטער דער זון?

יתרון — נוץ. אַזוי זעצט אויך איבער גרעץ.[242] דאָס רובֿ זעצט מען איבער יתרון — געווינ.[243]

בכל עמלו — פֿון זײַן גאַנצער מי. פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען מכל עמלו. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאָליס און סמיט. גרעץ זעצט איבער: bei all seiner Qual; ענלעך טאָרטשינער.

---

[238] *Kobelet,* קהלת, oder der Salomonische Prediger, übersetzt und kritisch erläutert von H. Grätz. Leipzig, 1871.

[239] זען מדרש קהלת רבתי א, ב: קהלת למה נקרא שמו קהלת שהיו דבריו נאמרין בהקהל; רשי מאַכט: קהלת על שם שקיהל חכמות הרבה. ענלעך אבן עזרא: ונקרא כן על לשון החכמה שנקהלה בו. פֿ״גל אַ. כּהנא, ז׳ קנא. די געלערנטע גייען זיך פֿונאַנדער אין דערקלערן דעם מקור און דעם באַטײַט פֿון קהלת. לויט טאָרטשינערן (קובץ מדעי לזכר משה שור, ניו־יורק, תשה, 155) איז קהלת אַן אַרכאַיִש העברעיִש וואָרט מיט דעם באַטײַט מלך, וואָס איז במשך פֿון דער צײַט געוואָרן אַ פּרט־נאָמען פֿאַר מלך, ווי פּרעה אין עגיפּ־טיש. זען אויך די טענות קעגן דער דאָזיקער דערקלערונג פֿון גרשון בריג׳ אין תּרביץ, שנה כא, ספר ב (ירושלים, תּשי), 101—105 און טאָרטשינערס ענטפֿער, דאָרטן, ז׳ 208.

[240] זען געזעניוס־ק.־ק., 122, ז׳ 393.

[241] יהודה לייב זלאָטניק, קהלת דער מענטש און דאָס בוך, מאָנטרעאָל, 1929.

[242] זען גרעץ, 189.

[243] לוצאַטאָ שרײַבט: ומלת יתרון אין לה ריע במקרא וכאן ענינה תועלת. זען מחקרי היהדות, חלק שני (ורשה, תּרעג), 72.

תחת השמש — אונטער דער זון. דער דאָזיקער אויסדרוק איז כאַראַקטע־ריסטיש פֿאַר קהלת. ער איז פֿאַראַן אין קהלת פֿינף און צוואַנציק מאָל. אבן ג׳נאח לייענט אָנשטאָט תחת השמש — תחת השמים.[244] עס לוינט זיך צו ציטירן די פֿרײַע פּאַראַפֿראַזירטע איבערזעצונג פֿון דאָזיקן פּסוק בײַ זלאָטניקן: וואָס, מישטיינס געזאָגט, האָט דער מענטש פֿון זײַן גאַנצער האָרעוואַניע, וואָס ער פּראַצעוועט און האָרעוועט זײַנע גאַנצע פֿאַר יאָר, געבעדך?[245]

4. דור הולך ודור בא והארץ לעולם עמדת.

אַ דור פֿאַרגייט, און אַ דור קומט, און די ערד באַשטייט אויף אייביק.

דור הולך — אַ דור פֿאַרגייט. אַזוי זעצט שוין איבער לוטער. ענלעך בודע און טאַרטשינער.

5. וזרח השמש ובא השמש ואל־מקומו שואף זורח הוא שם.

און די זון גייט אויף, און די זון גייט אונטער, און יאָגט צו איר אָרט אַווו זי גייט אויף.

וזרח השמש — און די זון גייט אויף. אַלע זעצן איבער דעם העברעיִשן עבֿר מיט הווה. פֿ״גל אויבן פּסוק 2 און אויך קיטעל־קאָהלע, וואָס לייגט פֿאָר צו לייענען דאָ: וזורח השמש, ווײַל די צווייטע העלפֿט פֿון פּסוק איז אין הווה. זלאָטניק זעצט אויך איבער אין עבֿר: עס האָט אויפֿגעשײַנט די זון.

זורח הוא שם — אַווו זי גייט אויף. אַזוי זעצן איבער אַ סך. סמיט זעצט איבער די צווייטע העלפֿט פֿון זאַץ: and hastens to the place where he arose. לויט אים איז ׳זורח הוא שם׳ אַ רעלאַטיוו־זאַץ און נישט קיין המשך פֿון אינדי־קאַטיוו זאַץ.[246] אַזוי האָט עס אויך פֿאַרשטאַנען רש״י, וואָס שרײַבט: לשוב אל מקום אשר זרחה אתמול משם.

6. הולך אל־דרום וסובב אל־צפון סובב סבב הולך הרוח ועל־סביבותיו שב הרוח.

דער ווינט גייט קיין דרום, און פֿאַרדרייט זיך קיין צפֿון, רונד אַרום, רונד אַרום גייט ער, און צו זײַנע געדרייען קערט זיך אום דער ווינט.

[הערות, ז׳ 295] הרוח, דער ווינט. ערליך וויל לייענען הירח,[247] די לבֿנה, אין פּאַראַלעל צו דער זון אין פּסוק פֿאַר דעם: די לבֿנה גייט קיין דרום אאַז״וו. רונד אַרום גייט זי, און צו אירע געדרייען אאַז״וו.

לוטער, קינג דזשיימס, סמיט, מאַרגאָליס און יהואש הייבן אָן דעם זאַץ מיט „דער ווינט״, בכדי מען זאָל נישט מיינען אַז דער סוביעקט אין פּסוק 6 איז דער זעלבער וואָס אין פּסוק 5, ד״ה השמש. די אַלטע איבערזעצונגען און מיטל־עלטערישע גראַמאַטיקערס און מפֿרשים ווי אבן ג׳נאח און רש״י האָבן טאַקע גע־

[244] ספר הרקמה, שטז, 10.

[245] זלאָטניק באַצייכנט נישט זײַן איבערזעצונג פֿון קהלת אין יידיש פֿאַר אַן איבער־זעצונג. ער שטרײַכט אונטער: די רייד פֿון קהלת... איבערגעגעבן אין יידיש.

[246] זען געזעניוס־ק.־ק., 155, ז׳ 485 א״וו.

[247] זען *Randglossen*, באַנד 7, ז׳ 55.

האַלטן אַז דער סוביעקט אין פסוק 6 איז די זון.[248] און אַזוי באַנעמט עס אויך גרעץ. אָבער שוין דער אבן עזרא האָט געהאַלטן אַז דער סוביעקט איז רוח און ער שרײַבט: וכל הפסוק הוא בענין הרוח. אַ סך זעצן איבער די ערשטע העלפֿט פֿון זאַץ מיטן נייטראַלן פּראָנאָם 'עס', בכדי מען זאָל עס קענען אויסטײַטשן הן אויף דער זון און הן אויפֿן ווינט. זעט בודע, זיגפֿריד. טאָרטשינער זעצט איבער: Fährt gegen Süden, kreist nach Norden, ער מײַדט אויס אַ פּראָנאָם, בכדי מען זאָל דעם פסוק אויסטײַטשן הן אויף דער זון און הן אויפֿן ווינט.

7. כל־הנחלים הלכים אל־הים והים איננו מלא אל־מקום שהנחלים הלכים שם הם שבים ללכת.

אַלע טײַכן גייען צום ים, און דער ים ווערט ניט פֿול; צו דעם אָרט וווּהין די טײַכן גייען, אַהין גייען זיי ווידער.

כל הנחלים — אַלע טײַכן. נחל איז אייגנטלעך נישט קיין טײַך, נאָר קלע־נער פֿון אַ טײַך. יהואָש אַליין זעצט אָפּט איבער נחל — באַך. (זעט דברים ח, 7; ישעיה יא, 15 א"אַ). אָבער דאָ האָבן גרעץ, סמיט, מאַרגאָליס און יהואָש איבער־געזעצט נחל — טײַך, ווײַל פֿון צוזאַמענהאַנג זעט מען, אַז עס רעדט זיך וועגן טײַכן, ווײַל נאָר וועגן טײַכן קאָן מען זאָגן אַז זיי גייען צום ים. טאָרטשינער און גראָס האָבן דאָ איבערגעזעצט וואָרט בײַ וואָרט: נחל — באַך. זעט גע־זעניוס־ב., נחל, II, ז' 496.

8. כל הדברים יגעים לא־יוכל איש לדבר לא־תשבע עין לראות ולא־תמלא אזן משמע.

אַלע ווערטער ווערן מיד, קיין מענטש קען עס נישט אַרויסרעדן; דאָס אויג קען זיך נישט אָנקוקן זאַט, און דאָס אויער קען זיך נישט אָנהערן פֿול.

כל־הדברים — אַלע ווערטער. דבר האָט אין העברעיִש צוויי באַטײַטן: זאַך און וואָרט. צוליב דעם דער אונטערשייד אין די איבערזעצונגען פֿון כל־הדברים. תרגום השבעים: logoi; די ווולגאַטאַ: Cunctae res; לוטער: Alle Dinge; קינג דזשיימס: All things; גרעץ: Alle Dinge. אַזוי אויך בודע. מאַרגאָליס זעצט איבער: All things; טאָרטשינער: Alle Reden; גאָרדיס: All things. פֿ"גל באַרטאָן.[249]

אַלע איבערזעצונגען זעען אין וואָרט 'יגעים' דעם באַטײַט: מיד ווערן. מאַר־גאָליס זעצט אָבער איבער: toil to weariness, ד"ה מיד מאַכן. אַזוי טײַטשט אויך אבן ג'נאח: כלומר שהם דברים מיגעים.[250] צונץ זעצט צוליב דעם טאָקע איבער: all die treibenden Dinge, פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען: כל הדברים המיגעים.

אין דער אײַנטיילונג פֿון פסוק איז יהואָש נאָכגעגאַנגען נאָך דער מסורה וואָס האָט אַן אתנחתא אונטער לדבר. גראָס גייט נאָך מאַרגאָליסן און זעצט איבער:

[248] Wilhelm Bacher, *Aus der Schrifterklärung des Abulwalid Merwan Ibn Ganah*, Leipzig, 1889, p. 109.

[249] *A Critical and Exegetical Commentary of the Book of Ecclesiastes,* by George Aaron Barton (The International Critical Commentary), 74.

[250] ספר הרקמה, רפב, 13; שכח, 1.

כל־הדברים — אַלע זאַכן, און צוליב דעם שטעלט ער אַ פּונקט־קאָמע נאָך יגעים און פֿאַרבינדט ׳לא יוכל איש לדבר׳ מיט דער צווייטער העלפֿט פּסוק.

9. מה־שהיה הוא שיהיה ומה־שנעשה הוא שיעשה ואין כל־חדש תחת השמש.

וואָס איז געווען דאָס וועט זײַן, און וואָס איז געשען דאָס וועט געשען, און ניטאָ קיין נײַס אונטער דער זון.

כּדי צו פֿאַרגלײַכן לוינט זיך דאָ צו ציטירן די וואָרט בײַ וואָרט־איבערזעצונג פֿון גראָסן: וואָס עס איז געווען איז דאָס וואָס סע וועט זײַן, און וואָס עס איז געטון געוואָרן איז דאָס וואָס סע וועט געטון ווערן; און עס איז גאָרנישט נישט נײַ אונטער דער זון. ס׳איז דאָ שטאַרק קאַנטיק בובערס השפּעה.

10. יש דבר שיאמר ראה־זה חדש הוא כבר היה לעלמים אשר היה מלפננו.

פֿאַראַן אַ זאַך וואָס מע זאָגט דערויף: זע, דאָס איז אַ נײַס; איז עס שוין געווען אין אַלטע צײַטן וואָס זײַנען געווען פֿאַר אונדז.

יש דבר שיאמר — פֿאַראַן אַ זאַך וואָס מע זאָגט דערויף. אַזוי זעצן איבער אַלע. דער תּרגום השבֿעים, די וווּלגאַטאַ און די פּשיטא האָבן דאָ געלייענט: יש שידבר ויאמר. זען באַרטאָן, 75.

אשר היה מלפננו — וואָס זײַנען געווען פֿאַר אונדז. אַ סך האַנטשריפֿטן לייענען דאָ: אשר היו מלפננו. זען קיטעל־קאַהלע.[251]

11. אין זכרון לראשנים וגם לאחרנים שיהיו לא־יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרנה.

ניטאָ קיין זכר פֿון די פֿריִערדיקע, און פֿון די שפּעטערדיקע וואָס וועלן ערשט זײַן, אויך פֿון זיי וועט קיין זכר ניט זײַן צווישן די וואָס וועלן זײַן נאָך שפּעטער.

די חדר־איבערזעצונג פֿון ׳עם שיהיו לאחרנה׳ איז געווען כאָטש (אָדער הגם) זיי וועלן זײַן צו לעצט. פֿ״גל נחמיה ה, 18. די איבערזעצונג: עם — בײַ, צווישן, איז די אָנגענומענע פֿון אַלע מפֿרשים און איבערזעצערס. זען בראשית כג, 4; שמואל ב, יג, 23; תהלים קכ, 5 א״אַ. פֿ״גל אויך געזעניוס־ב., עם, ז׳ 596.

12. אני קהלת הייתי מלך על־ישראל בירושלם.

איך קהלת בין געווען אַ מלך איבער ישׂראל אין ירושלים.

דער פּסוק איז זייער אַ לײַכטער, דאָך ווערט ער פֿאַרשיידן איבערגעזעצט. גרעץ למשל זעצט איבער: Ich Kohelet bin König über Israel in Jerusalem *geworden*, לויט גרעצן וויל קהלת זאָגן אַז ער איז נאָך איצט אויך מלך איבער ישׂראל אין ירושלים. ווײַל היה האָט אויך דעם באַטײַט פֿון ווערן.[252]

[251] די קאָרעקטור אין .העברעיִשן טעקסט איז לאַוו דווקא אַ מוז. עס איז מעגלעך אַז לכתּחילה איז געווען ׳היה׳, צוליב דער אַנאַלאָגיע צו היה אין זאַץ ׳כבר היה לעולמים׳. זען אויבן ז׳ 72.

[252] זען גרעץ, 56, הערה, דאָרט. זען אויך געזעניוס־ב. היה, ז׳ 178.

.13 ונתתי את־לבי לדרוש ולתור בחכמה על כל־אשר נעשה תחת השמים הוא ענין רע נתן אלהים לבני האדם לענות בו.

און איך האָב אָפּגעגעבן מײַן האַרץ צו זוכן און צו פֿאָרשן מיט חכמה וועגן אַלץ וואָס געשעט אונטער די הימלען. דאָס איז אַ שלעכטער ענין וואָס גאָט האָט געגעבן די מענטשנקינדער זיך צו פֿאַרנעמען דערמיט.

לענות בו — זיך צו פֿאַרנעמען דערמיט. אַזוי טײַטשן די מיטל־עלטערישע מפרשים[253] און אַזוי זעצן איבער אויך די אַלטע ווערסיעס, קינג דזשיימס, מאַר־גאָליס, סמיט און טאָרטשינער. לוטער, גרעץ, בודע א״אַ זעצן איבער: זיך צו פּלאָגן אָדער מאַטערן. ענה האָט אין העברעיִש אַ סך באַטײַטן און איינער פֿון זיי איז אויך צו פּײַניקן. זען אבן עזרא צום פסוק: ויש אומרים שהוא מלשון עינוי. דער נוסח פֿון די בבֿלישע ייִדן אין דעם פסוק איז געווען לעגות אין פּיעל וואָס האָט נאָר איין באַטײַט און דאָס איז פּײַניקן.[254]

.14 ראיתי את כל־המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח.

איך האָב געזען אַלע טועכישן וואָס ווערן געטאָן אונטער דער זון, ערשט אַלץ איז נישטיקייט און ווינטיאָגעניש.

רעות רוח — ווינטיאָגעניש. די דאָזיקע איבערזעצונג איז זיך סומך אויף הושע יב, 2, ווו עס שטייט: אפרים רעה רוח ורדף קדים און רעה איז דאָרט אַ סינאָנים צו רדף. אבן ג׳נאח זעט אין רעות רוח דעם זעלבן באַטײַט ווי אין רעיון רוח, הײַנו: אַ פּוסטער געדאַנק.[255] די פּשיטא זעצט איבער רעות רוח — טורפא דרוחא, דער תּרגום: תבירות רוחא, די וווּלגאַטאַ afflictio spiritus. ענלעך זעצט איבער רשי: שבר רוח. קינג דזשיימס גייט נאָך רשין און זעצט איבער: vexation of spirit. בודע זעצט איבער: Weiden des Windes. טאָרטשינער: Hüten von Wind. פֿ״גל גרעץ, 198 און געזעניוס־ב., וו, רעה, 766. זען ווײַטער פסוק 17.

.15 מעות לא־יוכל לתקן וחסרון לא־יוכל להמנות.

אַ קרומקייט וואָס מע קען ניט אויסגלײַכן, און אַ פֿעלער וואָס קען ניט גוט געמאַכט ווערן.

מעות לא־יוכל לתקן — אַ קרומקייט וואָס מע קען ניט אויסגלײַכן. יהואָש לאָזט דעם טעקסט אַזוי ווי ער איז,[256] בעת די אַנדערע איבערזעצערס פֿאַרבעסערן די וואָקאַליזאַציע פֿון וואָרט ׳לתקן׳ און זיי לייענען: להתקן[257] [אין נפֿעל].

לא יוכל להמנות — קאָן ניט גוט געמאַכט ווערן. יהואָש לייענט: להמלאות. פֿ״גל חגיגה ט. ע״ב: האי להמנות להמלאות מבעי ליה. גרעץ און קיטעל־קאַהלע

---

[253] רשי: לענות להתנהג בו; אבן עזרא: ופירוש לענות בו מעניין.

[254] זען געזעניוס־ב., ווו, ענה, ז׳ 604.

[255] זען אבן ג׳נאח, ספר השרשים, 482; פֿ״גל אבן עזרא צום פסוק.

[256] מעגלעך אַז די וואָקאַליזאַציע לתקון איז אַרויסגערופֿן דורך דער אַנאַלאָגיע פֿון חסרון. זען אויבן ז׳ 72.

[257] זען כהנא און קיטעל־קאַהלע.

זעצן איבער: ergänzt werden. אַלע אַנדערע איבערזעצונגען זײַנען וואָרט בײַ וואָרט: קינג דזשיימס: be numbered. ענלעך אויך סמיט און מאַרגאָליס. אויך גראַס זעצט איבער: געציילט ווערן.

16. דברתי אני עם־לבי לאמר אני הנה הגדלתי והוספתי חכמה על כל־אשר־היה לפני על־ירושלם ולבי ראה הרבה חכמה ודעת.

איך האָב געטענהט מיט מײַן האַרצן אַזוי צו זאָגן: אָט האָב איך געהאַט חכמה גרעסער און מער איידער אַלע וואָס זײַנען געווען פֿאַר מיר אין ירושלים, און מײַן האַרץ האָט געזען פֿיל חכמה און קענטשאַפֿט.

הגדלתי והוספתי חכמה — אָט האָב איך געהאַט חכמה גרעסער און מער. ווי מען זעט, גייט יהואש נאָך דער מסורה, וואָס שטעלט אונטער הגדלתי אַ מהפך און פֿאַרבינדט דאָס וואָרט מיט חכמה. אַזוי זעצן אויך איבער: לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאָליס און טאָרטשינער. גרעץ און סמיט רעכענען זיך דאָ נישט מיט דער מסורה. גרעץ זעצט איבער: Ich bin doch grösser geworden. סמיט לייענט גדלתי און זעצט איבער: I am great. גראַס: זע, איך האָב מיך געגרייסט. פֿ״גל מיט זײַן איבערזעצונג פֿון איכה א, 9: כי הגדיל אויב.

על ירושלם — אין ירושלים. יהואש גייט דאָ נאָך די אַלטע איבערזעצונגען און אַ סך האַנטשריפֿטן וואָס לייענען: בירושלים.[258] אַלע אַנדערע זעצן איבער ווערטערלעך: איבער ירושלים. צווישן בירושלים און על ירושלים איז פֿאַראַן אויך אַן אונטערשייד אין אינהאַלט. ׳בירושלים׳ שליסט אײַן אַלע קלוגע מענטשן פֿון ירושלים און ׳על ירושלים׳ איז שייך נאָר צו מלכים וואָס האָבן געקיניגט איבער ירושלים.

17. ואתנה לבי לדעת חכמה ודעת הללות ושכלות ידעתי שגם־זה הוא רעיון רוח.

און איך האָב אָפּגעגעבן מײַן האַרץ צו פֿאַרשטיין חכמה, אויך פֿאַרשטיין משוגעת און נאַרישקייט — בין איך געוואָר געוואָרן אַז דאָס אויך איז ווינט־יאָגעניש.

לדעת חכמה ודעת הללות ושכלות — צו פֿאַרשטיין חכמה, אויך פֿאַרשטיין משוגעת און נאַרישקייט. דאָס איז די אָנגענומענע איבערזעצונג און אַזוי טײַטשן אויך די מיטל־עלטערישע מפֿרשים. אַזוי זעצן אויך איבער: לוטער, מאַרגאָליס און טאָרטשינער. דער תרגום השבֿעים, די פשיטא, די וולגאַטאַ, דער תרגום באַנעמען ודעת נישט ווי אַן אינפֿיניטיוו פֿון ווערב ׳ידע׳, נאָר ווי אַ סובסטאַנטיוו, ווײַל דעת גייט אַלע מאָל צוזאַמען מיט חכמה. זען סוף פסוק 16.

רעיון רוח — ווינטיאָגעניש, אַזוי ווי רעות רוח אין פסוק 14. אַזוי באַנעמען עס אויך די אַלטע איבערזעצונגען און די מיטל־עלטערישע מפֿרשים. זען דעם רד״ק, ספר השרשים, 356. אבן ג׳נאח און אבן עזרא פֿאַרטײַטשן רעיון

[258] זען קיטעל־קאַהלע.

רוח: געדאַנק. אבן ג׳נאח שרײַבט:... וענין הכל [הענין: רעיון לב און רעות רוח] המחשבה והעיון וההרהור,[259] און אבן עזרא שרײַבט: רעיון רוח רעיון הבל.

18. כי ברב חכמה רב־כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב.

וואָרעם אין פֿיל חכמה איז פֿיל פֿאַרדראָס, און מערט מען קענטשאַפֿט, מערט מען ווייטאָג.

ויוסיף דעת יוסיף מכאוב — און מערט מען... יהואָש זעצט איבער יוסיף (דריטע פּערזאָן איינצאָל אָן אַ סוביעקט) מיט דעם אומפּערזענלעכן פּראָנאָם מען. אַנדערע זעצן איבער מיט אַ רעלאַטיוון פּראָנאָם: ווער עס מערט וויסן מערט ווייטאָג.[260] זלאָטניק פּאַראַפֿראַזירט דעם פּסוק זייער גראָטן: מער פֿאַרשטאַנד — מער ערגערניש, מער וויסן — מער קרענקעניש.

קורצער סך־הכּל

מיר האָבן געפּרוּווט צו אַנאַליזירן נאָר אַ קליינעם טייל פֿון יהואָשעס תּנך־איבערזעצונג, בסך־הכּל פֿינף פּרקים, און דאָס נאָר פֿון די פּאָעטישע און די דידאַקטישע טיילן פֿון תּנך. מיר האָבן נישט צוגעצויגן צום פֿאַרגלײַך נישט די דערציילערישע טיילן און נישט די אַרכעאָלאָגישע טיילן פֿון תּנך, ספּעציעל פֿון חומש, וווּ יהואָש האָט צום ערשטן מאָל געמוזט שאַפֿן אַ מאַסע נײַע ווערטער פֿאַר אַ סך אויסדרוקן.

די פֿינף אַנאַליזירטע פּרקים האָבן אונדז געוויזן ווי קאָמפּליצירט און שווער יהואָשעס אויפֿגאַבע איז געווען. מיר האָבן געזען ווי כּמעט יעדער זאַץ אָדער כּמעט יעדעס וואָרט ווערט געטײַטשט פֿון פֿאַרשיידענע איבערזעצערס. מיר באַגרײַפֿן פֿאַר וואָס יהואָש איז געזעסן „שבֿעה נקיים" איבער יעדן אויסדרוק, איבער יעדן זאַץ וואָס ער האָט געהאַט איבערצוזעצן. מען מוז יעדער מאָל פֿרעגן, פֿאַר וואָס האָט יהואָש אַזוי איבערגעזעצט און נישט אַנדערש. עס איז אַלע מאָל דאָ אַ טיפֿער גרונט דערפֿאַר.

פֿאַרשטייט זיך, אַז נישט תּמיד מוז מען מסכּים זײַן מיט יהואָשעס טײַטשן. דער תּנך, ווי יעדער אַלטער טעקסט, פֿאַרמאָגט אויסדרוקן, וואָס זייער באַטײַט איז פֿאַרלוירן געגאַנגען. סעמיטישע פֿילאָלאָגן באַמיִען זיך דורך פֿאַרגלײַכן מיט אַנדערע שפּראַכן אַרויסצוקריגן די באַטײַטן. נישט שטענדיק זײַנען די פֿילאָלאָגן אייניק. חוץ דעם מוז מען דאָך צוגעבן, ווי קאָנסערוואַטיוו און ווי סקעפּטיש מען זאָל נישט זײַן לגבי טעקסטקריטישע השערות, אַז דער תּנכישער טעקסט איז במשך פֿון יאָרטויזנטער אין אַ געוויסער מאָס פֿאַרדאָרבן געוואָרן דורך קאָפּיסטן. אויף דעם זאָגן עדות די גרויסע צאָל וואַריאַנטן צום מסורה־טעקסט פֿון תּנך, וואָס געפֿינען זיך אין די אַלטע ווערסיעס און אויך אין שס און אין מדרש,[261] און צוליב דעם האָבן זיך מיטל־עלטערישע מפֿרשים דערלויבט צו מאַכן

---

[259] ספר השרשים, 482.

[260] אַזוי דער תּרגום: ודמוסיף מנדעה... מוסיף כאב. און די וווּלגאַטאַ: et qui addit scientiam addit et laborem.

פֿ"גל אויך געזעניוס־ק.־ק., 3, 144, ז׳ 460. זען אויך דאָרטן, 107, ז׳ 315.

[261] דער תּנך־פֿאָרשער משה סיסטער שרײַבט: יש להניח שכתבי־היד התנכיים עשירים בשבושים, אשר הוכנסו ע"י המעתיקים בלא יודעים ובלי כונה במשך מאות בשנים של העתקה מכתב יד לכתב יד... אל לנו לזלזל בתיקונים משוערים. יש להתיחס בדרך ארץ

טעקסטקריטישע עמענדאַציעס. אַפּילו אַזאַ קאָנסערוואַטיווער פאָרשער ווי שד״ל, וואָס ער האָט דאָך געגלייבט אין תורה מן השמים האָט געהאַלטן אַז „אַן אַבסאָ־לוט בלײַבן ריין פון יעדן פעלער און פון יעדער קאָרומפּירונג איז במשך פון די דורות, וואָס אונדזערע ספרים האָבן דורכגעמאַכט, נישט געווען מעגלעך. מיר זעען דאָך נאָך הײַנט, אַז ס׳איז נישטאָ קיין איינציק בוך וואָס זאָל זײַן ריין פון דרוקפעלערן. אַזוי איז עס אויך געווען אין דער אַלטער צײַט, בעת עס האָבן עקסיסטירט נאָר האַנטשריפטן״.[262]

דער תנך לאָזט צוליב דעם איבער אַ סך מעגלעכקייטן פאַר אויסטײַטשערס און איבערזעצערס. אויך די מיטל־עלטערישע מפרשים זײַנען נישט אייניק געווען אין זייערע פירושים אויפן תנך.

דער אַנאַליז האָט דערוויזן אַז יהואָש האָט באַנוצט די אַלטע איבער־זעצונגען פון תנך: דעם תרגום השבעים, די וואולגאַטאַ און די פשיטא, שוין אָפּגערעדט פון די אַראַמישע תרגומים. ער האָט אויך אַרײַנגעצויגן דעם שומ־רונישן נוסח פון חומש. יהואָש איז ספּעציעל געפאָרן קיין ארץ־ישראל בכדי זיך צו באַקענען מיט דער דאָרטיקער לאַנדשאַפט און צו לערנען די מינהגים פון די אַראַבער און די אַראַבישע שפּראַך. יהואָש האָט באַנוצט די אַראַבישע איבערזעצונג פון תנך פון סעדיה גאון. מיר געפינען זייער אָפט אַראַבישע ווערטער אין זײַנע הערות צו דער איבערזעצונג. ער האָט אויך באַנוצט די ווערק פון אַלע וויכטיקסטע מיטל־עלטערישע מפרשים און גראַמאַטיקערס.

ער איז געווען גוט באַקאַנט מיט די ווערק פון די מאָדערנע תנך־וויסנ־שאַפטלערס הן יידישע און הן נישט־יידישע. גאַנץ אָפט ציטירט ער אין זײַנע הערות לוצאַטאָן און אויך דעם ראַדיקאַלן יידישן טעקסטקריטיקער אַרנאָלד ערליך. זייער אַ סך האָט ער געשעפּט פון דעם פירוש מדעי פון אַברהם כהנא. פון די נישט־יידישע קאָמענטאַרן האָט יהואָש באַנוצט די צוויי דײַטשע זאַמ־לונגען פון האַנט־קאָמענטאַרן צום תנך פון וו. נאָוואַק און ק. מאַרטי.[263]

יהואָש האָט זיך אָבער אין ים פון קאָמענטאַרן און איבערזעצונגען נישט פאַרלוירן. בדרך כלל קאָן מען זאָגן, אַז זײַן איבערזעצונג איז אַ קאָנסערוואַ־טיווע: ער האַלט זיך בײַ דעם טעקסט פון דער מסורה. ווען ער גייט נאָך טעקסטקריטישע פאַרבעסערונגען איז עס באַזירט אויף אַלטע איבערזעצונגען און ס׳רוב שוין אַקצעפּטירט פון אַנדערע אויטאָריטאַטיווע געלערנטע.[264] עס איז גענוג צו פאַרגלײַכן יהואָשעס איבערזעצונג פון די קאַפּיטלעך תהלים, שיר

׳לפרי־חקירה בשטח הטקסט התנכי ולקבל או לדחות מתוך העמקה ובדיקה זהירה הצעות תיקונים שונים (משה סיסטר, מבעיות הספרות התנכית, הוצאת המרכז לחינוך, תל־אביב, תשז, 4, 7);

Robert Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, 74 ff, 84 ff; V. Aptowitzer, *Das Schriftwort in der rabbinischen Literatur;* S. Zeitlin, in: *Jewish Quarterly Review*, N. S. v. XLI (1950), 22 ff.

262 „אפס גם זאת, הנקיון הגמור מכל משחת ומום קל בעוצם הדורות אשר חלפו על ספרינו היה מן הנמנעות, וכמו שאנו רואים גם היום כי אין גם אחת מן המקראות אשר בדפוס אשר תהיה נקיה משגיאות קלות כן קרה הדבר גם בימי קדם בספרים כתב יד״.

263 זען לעקסיקאָן פון מפרשים און פירושים פון ד״ר מרדכי קאָסאָווער אין יהואָשעס הערות צום תנך, ניו־יאָרק, תשי. קאָסאָווער האָט נאָר אויסגערעכנט די מפרשים וואָס יהואָש דערמאָנט מיטן נאָמען אין זײַנע הערות. דאָס איז אָבער נאָר אַ קליינער טייל פון די מקורים וואָס יהואָש האָט באַנוצט.

264 עס לוינט זיך דאָ צו דערמאָנען שד״לס אײַנשטעלונג צו טעקסטקריטיק, וואָס מוז קלינ־

השירים און קהלת, וואָס מיר האָבן אַנאַליזירט, מיט גרעצס איבערזעצונג פֿון די דאָזיקע פּרקים בכדי צו זען ווי ווײַט יהואָש איז געבליבן געטרײַ דער מסורה.

אויך אין די טײַטשן איז יהואָש געבליבן קאָנסערוואַטיוו. אָבער נישט תּמיד האָט ער געקאָנט נאָכגיין דעם טראַדיציאָנעלן טײַטש. ער האָט זיך גע־מוזט רעכענען מיט די דערגרייכונגען פֿון דער סעמיטישער פֿילאָלאָגיע און דער תּנך־וויסנשאַפֿט. צוליב דעם קלינגען אַ מאָל יהואָשעס טײַטשן פֿרעמד פֿאַר די וואָס זײַנען געוואַקסן און דערצויגן געוואָרן אויף די טראַדיציאָנעלע טײַטשונגען פֿון תּנך, דאָס הייסט אויף רשי צום חומש און אויף די מצודות צו די אַנדערע ספֿרים.

יהואָש איז קיינעם נישט נאָכגעגאַנגען בלינד. ער האָט טאַקע באַנוצט אַ סך אַנדערע פּירושים און איבערזעצונגען, דער עיקר מאַרגאָליסן, אָבער נאָך אַ לאַנגן ייִשובֿ הדעת און נאָכפֿאָרשן האָט ער זיך אַלע מאָל דערשלאָגן פֿאַר וואָס יענער זעצט איבער אַזוי און נישט אַנדערש.

יהואָש האָט געפֿירט אַ קאָרעספּאָנדענץ מיט גרויסע געלערנטע און האָט זיך מיט זיי שואל עצה געווען וועגן פֿאַרשיידענע פֿראַגעס וואָס ער האָט נישט געקאָנט אַליין פֿאַרענטפֿערן.[265]

יהואָשעס איבערזעצונג פֿאַרדינט אַ בכּבֿודיקן אָרט אין דער ייִדישער ליטעראַטור. זי איז די ערשטע וויסנשאַפֿטלעכע תּנך־איבערזעצונג אויף ייִדיש און זי קאָן פֿאַרנעמען אַן אָרט צווישן די בעסטע תּנך־איבערזעצונגען אין דער וועלט בכלל.

גען ווי אַ וואָרענונג צו יעדער איינעם וואָס פֿאַרנעמט זיך דערמיט. אין אַ בריוו שרײַבט שד״ל: „... ואנחנו בני ישראל מה נעשה בגלוי פירושים כאלה המחליפים הקריאה?... שתי שמירות נשמור בזה. אחת, נשמור נפשינו מאד לבלתי הרוס לפרוץ חומת הקריאה הנושנה בלא הכרח עצום... ואף לא אחרי בקשת הסיוע בשאר לשונות הקדם ארמית וערבית. והשנית נשמור נפשינו מאד מהחליף הנוסח הנושן אם גם החדש לא יעצור כח להאיר מחשכי הכתוב ולהוציאו מאפלה לאור גדול״. — אין אַ בריוו צו יהושע העשל שור, דעם אַרויסגעבער פֿון החלוץ שרײַבט שד״ל אין דער דאָזיקער פֿראַגע: „ודרך כלל אזהירך ידידי לבלתי תמהר לשלח יד בהגהת הכתובים כי הוא ענין הצריך ידיעה רחבה ועמוקה בדרכי הלשון. ואף מי שקנה לו ביגיעת שנים הרבה הידיעה הזאת (ולא רבים יחכמו) צריך שיחקור חקירה אחרי חקירה אם באמת אין הכתוב מתישב יפה בלא תקון, ואם באמת התקון העולה על דעתו יועיל להבנת הכתוב ולשומו נאות ומתוקן יותר מבתחלה״ (זען כרם חמד, מחברת שלישית, 1838, ז׳ 227; אגרות שד״ל, ז׳ 368).

[265] זען למשל זײַן בריוו צו ד״ר חיים העלער, פֿון 12טן יאַנואַר 1922: „ליבער רבי העלער: ...אפֿשר וועט איַער בקיאות אַרויסהעלפֿן. מיר ווילט זיך זייער — ווי עס פּאַסט זיך לויטן צוזאַמענהאַנג — איבערזעצן: כי אם להלחם בו התחפש (דברי הימים ב, לה, 22) ׳נאָר ער האָט געזוכט מלחמה צו האַלטן מיט אים׳. פֿאַרשטעלן, ווי מען טײַטשט געווייִנטלעך אויס, פּאַסט זיך קוים אין טעקסט. האָט איר אפֿשר אַ שטיקל אַסמכתּא פֿאַר מײַן אויסטײַטש? (אין ג. ב. מינקאָווס באַדן, באַנד 3, נומ׳ 3—4 (1936—1937).

זען אויך ד. פּרסקי, „כדבר איש אל רעהו״, (הדאר, תרצז, גליון ח, יא בטבת): יהואָש צלצל אל ביאליק ושאל אותו כי יבאר לו תומ״י מה פירוש הפסוק: הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ (בראשית ד, 7).